

นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2505

โดย

ณัฐธ จารุลักขณา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2565

THE GOVERNMENT POLICY ON BUDGET ALLOCATION
FOR BUDDHISM ACTIVITIES DURING 1932 - 1962

BY

NATTHAWUT JARULAKKHANA

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER DEGREE OF ARTS (HISTORY)
FACULTY OF LIBERAL ARTS
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2021

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

ณัฐวุธ จารุลักขณา

เรื่อง

นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2505

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

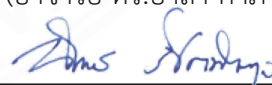
เมื่อ วันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2566

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ ดร.อาสา คำภา)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(รองศาสตราจารย์ ดร.นิภาพร รัชตพัฒนากุล)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โตม ไกรปกรณ์)

คณบดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2505
ชื่อผู้เขียน	ณัฐธ จารุลักขณา
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	ประวัติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	รองศาสตราจารย์ ดร.นิภาพร รัชตพัฒนกุล
ปีการศึกษา	2565

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพระพุทธศาสนาระหว่างปี พ.ศ. 2475-2505 ด้วยการสำรวจเอกสารชั้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ประกอบด้วยเอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เอกสารราชการกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกการประชุม และเอกสารชั้นรองประกอบด้วย หนังสือ งานวิจัยและบทความทางวิชาการ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เกิดจากการที่รัฐบาลในระบอบใหม่โดยคณะราษฎรต้องการแสดงบทบาทในการบำรุงพุทธศาสนาแทนที่รัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แม้จะดำเนินนโยบายต่อเนื่องจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่รัฐบาลได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการโดยเน้นระบบการตรวจสอบข้อมูลปัจจัยสำคัญคือภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกและวิสัยทัศน์ใหม่ของรัฐบาลที่มองว่าศาสนสมบัติทั้งหมดเป็นของรัฐ ในการจัดสรรงบประมาณบำรุงพุทธศาสนาจึงต้องผ่านการพิจารณาของรัฐสภาโดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้ามามีส่วนร่วม กระทั่งในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสมัยที่ 1 นโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนายังคงอยู่ภายใต้บริบทของการแสดงบทบาทของรัฐบาลในการให้ความใส่ใจเพื่อบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ขณะที่การกลับมาดำรงตำแหน่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในสมัยที่ 2 รัฐบาลมีโครงการให้เงินอุดหนุนบำรุงพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางซึ่งอยู่ภายใต้บริบทของการใช้นโยบายทางด้านศาสนาเพื่อแสวงหาความชอบธรรมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของโครงการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดรายปี และโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

คำสำคัญ: นโยบายรัฐบาล, เงินบำรุงพุทธศาสนา, ศาสนสมบัติ

Thesis Title	THE GOVERNMENT POLICY ON BUDGET ALLOCATION FOR BUDDHISM ACTIVITIES DURING 1932-1962
Author	Natthawut Jarulakkhana
Degree	Master of Arts
Major Field/Faculty/University	History Liberal Arts Thammasat University
Thesis Advisor	Associate Professor Nipaporn Ratchatapattanakul, Ph.D.
Academic Year	2021

ABSTRACT

This thesis studied factors leading to a change in government policy on budget allocation for Buddhism activities during 1932-1962. Data was gathered from primary sources in the National Archives, including documents from the Office of the Prime Minister, official Ministry of Education documents, and meeting notes as well as secondary source such as books, research papers, and academic articles. Results were that government policy on budget allocation for Buddhist activities from 1932 to 1962 was established after the change of government due because the new People's Party promoted Buddhism instead of an absolute monarchy government. Although the new People's Party government followed monarchic policies, it innovatively emphasized information verification. Main motivating factors included the global recession and a new perception of government, according to which religious properties belonged to the state. Budget allocation for maintaining Buddhist activities from 1932 to 1962 was therefore subject to National Assembly consideration by members of the House of Representatives. During the first government of Field Marshal Plaek Phibunsongkhram (Phibun), the government policy on budget allocation for Buddhism remained under

the aegis of the government to show their preservation of religious properties. During the second government of Phibun, a far-reaching project supported Buddhism in the context of using religious policies to seek political legitimacy, especially with the emergence of an annual temple renovation subsidy project and the 25th Buddhist Century Celebration Project.

Keywords: Government policy, Budget allocation for Buddhist activities, Religious properties

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ ขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. นิภาพร รัชตพัฒนานกุล ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา เป็นผู้จุดประกายความคิดให้คำแนะนำและความรู้ ที่สำคัญคือให้โอกาสผู้เขียนเสมอมาแม้ว่าผู้เขียนจะตกอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตาม ขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ์ และ อาจารย์ ดร.อาสา คำภา ให้ความอนุเคราะห์เป็นกรรมการสอบ ตั้งข้อสังเกตและให้แนวทางในการแก้ไขข้อบกพร่อง ตั้งแต่การพัฒนาเค้าโครงงานจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์มากขึ้น ขอขอบคุณอาจารย์สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทุกท่านที่ให้ความรู้และสร้างสิ่งแวดล้อมแห่งการศึกษาประวัติศาสตร์ตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาโท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อติศร หมวกพิมาย ให้ข้อสังเกตและคำแนะนำที่มีประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้ อีกทั้งให้โอกาสผู้เขียนมีรายได้จากการเป็นผู้ช่วยสอนมาโดยตลอด

การที่ผู้เขียนสามารถเรียบเรียงงานวิจัยชิ้นนี้ได้ นั้น ขอขอบคุณงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพุทธศาสนาในสังคมไทยซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ขอขอบคุณเหตุบ้านการเมืองโดยเฉพาะเรื่องวงการสงฆ์ที่ทำให้รู้สึกได้ว่าผู้คนให้ความสนใจและอยากให้พุทธศาสนาอยู่คู่สังคมไทยอย่างเข้าที่เข้าทาง

ขอบคุณกัลยาณมิตรทุกคนซึ่งอาจกล่าวถึงได้ไม่หมด ผู้เขียนซาบซึ้งในความเมตตาและการหยิบยื่นความช่วยเหลือในทุกรูปแบบ ชาวห้องปัญญาเหลือทุกท่าน ที่คอยรับฟังและช่วยเหลือกันเสมอมา ผู้เขียนผ่านหลายเหตุการณ์มาได้ด้วยกำลังใจและคำแนะนำจากเพื่อน ๆ ในห้องนี้ ทำให้ประสบการณ์เรียนปริญญาโทมีความหมายอย่างมาก ขอขอบคุณพี่ ๆ งานบัณฑิตศึกษาทุกท่านที่ให้ความสะดวกในขั้นตอนต่าง ๆ ขอขอบคุณ พี่ต่าย เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ให้คำแนะนำในการสืบค้นเอกสารท่ามกลางสถานการณ์โรคระบาดที่มีวันหยุดเป็นข้อจำกัดอันน่าตื่นเต้น ขอขอบคุณสมาชิกในครอบครัวที่อยู่เคียงข้างมาโดยตลอด ยายทำให้ผู้เขียนรู้สึกว่าคุณค่าความสำเร็จมีค่าเสมอ มีาคอยห่วงใยสุขภาพกายและใจ สำคัญที่สุดกำลังใจจากการคิดถึงป้าทำให้ผ่านพ้นปัญหามาได้

ณัฐรุธ จารุลักขณา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
สารบัญตาราง	(7)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 ทบทวนวรรณกรรม	10
1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา	14
1.4 ขอบเขตในการศึกษาและนิยามศัพท์	14
1.5 สมมติฐาน	15
บทที่ 2 นโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่างพ.ศ. 2475 - 2490	16
2.1 การเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาทศวรรษ 2470	16
2.1.1 พระราชบัญญัติวิสุคามสีมาพ.ศ. 2476	16
2.1.2 การตัดทอนงบประมาณด้านศาสนาของรัฐบาลใหม่	22
2.1.2.1 คณะกรรมการพิจารณาตัดทอนงบประมาณกรมธรรมการ	25
2.1.2.2 กรณีการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	28
2.1.3 ร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา	29
2.2 คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาพ.ศ. 2482 - 2484	37
2.2.1 การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์	40
2.2.2 การจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์	45

2.2.3 การปรับปรุงคุณภาพชีวิตพระสงฆ์	47
บทที่ 3 นโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2505	54
3.1 โครงการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดรายปี	54
3.1.1 หลักการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด	55
3.1.2 เงินสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2491	56
3.1.3 เงินสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2492	59
3.1.4 เงินสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2493	64
3.1.5 เงินสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2494	66
3.1.6 เงินสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2495	67
3.2 โครงการบูรณะวัดราย 5 ปี	69
3.3 โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ	75
3.3.1 โครงการพุทธมณฑล	79
3.3.2 งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ	82
3.4 นโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาพ.ศ. 2500 - 2505	86
บทที่ 4 บทสรุป	93
รายการอ้างอิง	96
ภาคผนวก	102
ภาคผนวก ก	103

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 งบประมาณกรมธรรมการประจำปีพ.ศ. 2476	26
2.2 งบประมาณของกรมธรรมการประจำปีพ.ศ. 2476 ที่ถูกตัดทอน (1)	27
2.3 งบประมาณของกรมธรรมการประจำปีพ.ศ. 2476 ที่ถูกตัดทอน (2)	28
3.1 บัญชีรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดพ.ศ. 2492	61
3.2 โครงการบูรณะวัดราย 5 ปี เสนอโดยกระทรวงศึกษาธิการ	70
3.3 งบประมาณการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ	78
3.4 งบประมาณการบูรณะปูชนียวัตถุและเจดีย์สถานเนื่องในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ	85

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

วัดไทยมักได้รับความคาดหวังจากสังคมว่าอยู่เหนือความต้องการทางโลก ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่วัดซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงจากบริบททางประวัติศาสตร์ เมื่อครั้งปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้นทรงตราออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (ต่อจากนี้จะเรียกว่าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445) อันเป็นการวางรากฐานการจัดการศาสนสมบัติให้กับวัดทั่วราชอาณาจักรในช่วงระหว่างການเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตลอดจน เป็นการสถาปนาอำนาจของรัฐส่วนกลางที่ใช้กฎหมาย ให้คุณให้โทษกับคณะสงฆ์ในท้องถิ่นและทำให้พระสงฆ์มีสถานะกึ่งข้าราชการ กระทั่ง พ.ศ. 2475 รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้จัดระเบียบคณะสงฆ์ใหม่ โดยเริ่มจากการจัดตั้งคณะกรรมการตรวจสอบสถานการณ์ทางการเงินของวัดในเดือนเมษายน พ.ศ. 2477¹ จนกระทั่งได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

งานศึกษาที่เกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์และการจัดการศาสนสมบัติช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีไม่มากนัก โดยมีคำอธิบายร่วมกันคือพระมหากษัตริย์และชนชั้นนำด้านการปกครองเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจแก่พุทธศาสนา การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ตามที่ อุทิศ (2525) ได้อธิบายไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงนโยบายในสมัยรัชกาลที่ 5 นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาททางเศรษฐกิจของวัด กล่าวคือ ในระยะแรกรัฐบาลลดการอุปถัมภ์วัดเพื่อลดภาระค่าใช้จ่าย เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐ ได้แก่ การเลิกระบบไพร่และทาสทำให้วัดเสียผลประโยชน์ในรูปแบบของแรงงานวัดและเงินค่าราชการ การปฏิรูปการศึกษาที่เร่งรัดให้วัดที่มีโรงเรียนตั้งอยู่รับภาระเพิ่มขึ้น ผลประโยชน์ของวัดจึงถูกนำมาใช้เพื่ออุดหนุนโรงเรียน ทั้งนี้วัดจึงเป็นผู้เสียผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามรัฐได้พยายามประนีประนอมโดยการเข้าไปช่วยเหลือให้วัดได้พึ่งพาตนเองและหาผลประโยชน์จากศาสนสมบัติ รัฐจัดตั้งหน่วยงานและ

¹ Ishii Yneo, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History* (Honolulu: University of Hawaii Press 1986), 101.

บุคลากรเพื่อเพิ่มพูนรายได้แก่วัด เช่น กำหนดให้กระทรวงธรรมการเข้าไปช่วยจัดผลประโยชน์ในวัด สนับสนุนให้นำที่ดินวัดออกเช่า หรือการตั้งตำแหน่งมรรคนายกวัดเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์²

แม้ว่าในระยะแรกการเปลี่ยนแปลงนโยบายในสมัยรัชกาลที่ 5 นำมาสู่การที่วัดต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและไม่สามารถชดเชยผลประโยชน์เดิมที่วัดเคยครอบครองได้ แต่จากงานของ อุทิศ ได้ชี้ให้เห็นว่าในเวลาต่อมาวัดในกรุงเทพมหานครกลับมั่งคั่งขึ้นอย่างมากและเป็นแบบแผนให้กับวัดในปัจจุบันที่ต้องเพิ่มพูนผลประโยชน์เพื่อพึ่งพาตัวเอง วัดในกรุงเทพมหานครในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้นำศาสนสมบัติ 3 ประเภท คือ ที่ดินของวัด อาคารตึกแถว และเงินผลประโยชน์ มาหาผลประโยชน์³ สำหรับที่ดินวัดนั้นมีมูลค่าสูงขึ้นมากซึ่งสอดคล้องกับความต้องการที่ดินในกรุงเทพมหานคร⁴ วัดโดยมากมักตั้งอยู่ในทำเลที่ดี จึงได้นำที่ดินออกหาผลประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ดังตัวอย่างในเอกสาร การทำสัญญาเช่าจำนวนมาก⁵ มีตั้งแต่การเช่าที่ดินวัดเพื่อทำกินและอยู่อาศัย เช่าที่รมน้ำของวัดเพื่อจอดเรือแพหรือเป็นท่าเรือรับจ้าง เช่น วัดปทุมคงคาให้เช่าที่ดินส่วนหนึ่งของวัดเปิดโรงตีเหล็ก⁶ และให้เช่าที่ดินริมคลองเป็นที่ทำการรับจ้างยาเรือ⁷ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐก็ได้ขอเช่าที่ดินของวัดด้วย

² อุทิศ จินนิพนธ์สกุล, “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2325 - 2453” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 168-172.

³ เรื่องเดียวกัน, 214-241.

⁴ อรทิพย์ เทสลิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 : ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.7.6 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่องที่ธรณีสงฆ์ (2447-2471)

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.7.6/9 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่องเงินหวนเช่าที่วัดปทุมคงคาปลูกโรงตีเหล็ก (2448)

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.7.6/13 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่องเงินหัวหลี่เช่าที่วัดประทุมคงคาริมคลองตั้งเป็นที่ทำการรับจ้างยาเรือ (2448)

เช่น กรมสุขาภิบาลเช่าที่วัดมหรณพารามตั้งเว็จ⁸ บริษัทธรรางไทยเช่าที่วัดเทวราชกุญชรปลูกโรง
แถว⁹ กระทรวงยุติธรรมเช่าที่หน้าวัดเทวราชกุญชรจอดแพสำหรับเป็นที่พักผู้พิพากษาหัวเมือง¹⁰

ทั้งนี้วัดจะเพิ่มพูนรายได้มาน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับจำนวนที่ดินและที่ตั้งของวัดนั้น
ธรรมเนียมการเช่าที่ดินวัดนั้นแม้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 จะมีข้อห้าม
ไม่ให้ซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินของวัด แต่เนื่องจากที่ดินวัดเป็นที่ต้องการอย่างมากและวัดมักเป็นเจ้า
ที่ดินรายใหญ่ ปรากฏว่าได้มีการอนุโลมให้ซื้อขายที่ดินวัดได้โดยต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจาก
รัชกาลที่ 5¹¹ ที่ดินวัดจึงเป็นศาสนสมบัติที่มีความสำคัญต่อการสะสมทุนและสร้างความมั่งคั่งแก่วัดใน
เวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน วัดในกรุงเทพมหานครยังได้ลงทุนสร้างอาคารตึกแถวเพื่อสร้างรายได้และ
ผลประโยชน์อย่างกว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะวัดที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีสามารถหารายได้เป็น
จำนวนมาก อีกทั้งวัดยังได้รับเงินผลประโยชน์ในรูปแบบอื่น เช่น เงินจากการจัดเทศกาลประจำปี
รายได้จากการจัดการฌาปนกิจ รายได้จากเงินกู้และดอกเบี้ยในธนาคารและรายได้จากการบริจาคเพื่อ
บำรุงวัด ปัจจัยเหล่านี้ทำให้วัดกลายเป็นสถาบันที่มั่งคั่งทางเศรษฐกิจ โดยวัดมักใช้เงินรายรับเกือบ
ทั้งหมดเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน

กระทั่งทศวรรษ 2470 เศรษฐกิจโลกเข้าสู่ภาวะถดถอยทำให้เศรษฐกิจของไทยซึ่ง
ผูกพันกับเศรษฐกิจโลกได้รับผลกระทบด้วย รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ที่ 7 ต้องพยายามลดรายจ่ายเพื่อให้สอดคล้องกับรายรับที่ลดลง แม้ภายหลังคณะราษฎรทำการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองในกลางปี พ.ศ. 2475 แล้ว ก็ยังคงใช้มาตรการลดรายจ่ายของภาครัฐ
เช่นเดียวกับรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐบาลคณะราษฎรได้ตัดทอนงบประมาณในทุกภาคส่วน
พร้อมกับการออกกฎหมายเพื่อลดค่าใช้จ่ายที่ถือปฏิบัติเรื่อยมาบางประการ ในรายงานการ
ประชุมของกรรมการพิจารณาตัดทอนงบประมาณกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2476 ทางกรมได้ตัดทอน
รายจ่ายบางประเภทลง เช่น เงินบูรณะพระอารามรายย่อย ค่าตราตำแหน่งเจ้าคณะต่าง ๆ ตลอดจน
การตัดเงินค่านาซึ่งรัชกาลที่ 5 อุทิศพระราชทานเป็นค่าบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติเป็นประจำทุกปี ปี

⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.7.6/21](#) เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่อง กรมสุขาภิบาลเช่าที่ธรณีสงฆ์วัดมหรณพตั้งเว็จ (2448)

⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.7.6/51](#) เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่อง บริษัทธรรางไทยเช่าที่วัดเทวราชกุญชรปลูกโรงแถว (2448)

¹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.7.6/12](#) เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กองกลาง กรมสังฆการี เรื่อง กระทรวงยุติธรรมเช่าที่หน้าวัดเทวราชกุญชรจอดแพสำหรับ
เป็นที่พักผู้พิพากษาหัวเมือง (2448)

¹¹ อุทิศ จินนพนธ์สกุล, “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2325 - 2453,” 226.

ละ 3 ชั่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2421¹² กระทั่งรัฐบาลคณะราษฎรออกพระราชบัญญัติงบประมาณ พ.ศ. 2476¹³ จึงเป็นขั้นตอนทางการกฎหมายในการลบล้างพระราชหัตถเลขาธิชาลที่ 5 ที่เกี่ยวข้องกับ การอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจต่อพุทธศาสนาซึ่ง ปฏิบัติเรื่อยมาราวห้าทศวรรษนับตั้งแต่การเริ่มสร้างรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์จนกลายเป็นธรรมเนียมของสงฆ์

โดยนโยบายรัฐบาลในการบำรุงศาสนาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ยังคงให้ การอุปถัมภ์กิจการศาสนาหลายประการ ดังตัวอย่างในการชี้แจงของกระทรวงธรรมการเพื่อยืนยันว่า รัฐบาลยังคงสนับสนุนกิจการศาสนาอย่างต่อเนื่องแม้บ้านเมืองไม่ได้ปกครองด้วยระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้แก่ การบำรุงพระภิกษุสามเณรทั่วประเทศให้สามารถมาสอบไล่พระปริยัติ ธรรมโดยไม่เสียค่ารถไฟ การถวายปัจจัยทานหรืออัตรานิตยภัตต์หรือการพระราชทานสมณศักดิ์นั้น ดำเนินไปแบบเดิมอย่างที่ปฏิบัติมา นอกจากการจัดการเงินศาสนสมบัติแล้ว ยังได้มีการวางโครงการ เพื่อเพิ่มพูนศาสนสมบัติขึ้นโดยการตั้งระเบียบวิธีเก็บค่าเช่ารูปแบบใหม่เพื่อไม่ให้มีการค้างจ่าย ส่วน เรื่องการบำรุงและปฏิสังขรณ์วัดนั้น ยังคงทำเรื่อยมาในกรณีของวัดหลวงตามธรรมเนียม ในรายงานปี พ.ศ. 2473 กรมธรรมการใช้จ่ายเงินซ่อมแซมวัดโดยใช้เงิน 97,269 บาท ขณะที่ปี พ.ศ. 2476 ใช้จ่ายเงินมาก ถึง 114,244.25 บาท เป็นการยืนยันว่ากระทรวงธรรมการภายใต้รัฐบาลใหม่นั้นไม่ได้ละเลยกิจการ ทางศาสนา และมากกว่านั้นยังได้บำรุงศาสนาไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาประเทศ ในด้านการดูแล รักษา นั้นยังได้ควบคุมตามเดิมและแน่นแฟ้นขึ้นจากการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุและการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2477¹⁴ ซึ่งมีผลให้การดูแลศาสนสถานเป็นระเบียบขึ้น

นอกจากเงื่อนไขของภาวะเศรษฐกิจ การอุปถัมภ์พระศาสนาของพระมหากษัตริย์ใน ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้รับการทบทวนโดยรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ยังเกี่ยวข้องกับ ความไม่เท่าเทียมระหว่างธรรมยุติกกับมหานิกายซึ่งเป็นปัญหาภายในของพระสงฆ์จากระบบเก่าที่ถูก ตั้งคำถามจนเกิดเป็นการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในคณะสงฆ์ โดยการตั้งคำถามนี้ เกิดขึ้นภายในกลุ่มสงฆ์ด้วยกันเอง สภาพสังคมและปัญหาพื้นฐานของการปกครองคณะสงฆ์ศึกษาไว้

¹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201/60 เอกสารกระทรวงธรรมการถึงเลขาธิการรัฐมนตรี เรื่องพระราชมนูขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (4 ธันวาคม 2478)

¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201/60 รายงานการประชุมของกรรมการพิจารณาตัดทอน งบประมาณกรมธรรมการ (24 ตุลาคม 2476)

¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/73 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องผู้มีชื่อ ร้องเรียนและแสดงความเห็นเกี่ยวกับด้วยการศาสนา (2480)

ในงานของ คณิงนิตย (2528)¹⁵ ได้อธิบายการตื่นตัวของพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งในนามของคณะปฏิสังขรณ์ การพระศาสนาที่มีต่อระบอบประชาธิปไตยและความไม่ธรรมในวงการสงฆ์ ความเคลื่อนไหวดังกล่าว ไม่เพียงแต่ประสบความสำเร็จจนกระทั่งเป็นส่วนหนึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง สงฆ์คือแนวคิดการรวมกันภายในพระราชบัญญัติฉบับใหม่ เท่านั้น แต่ยังสามารถเปิดประเด็นให้มีการถกเถียง และพิจารณาปัญหาของการพระสงฆ์อีกด้วย โดยมีรัฐบาลให้การสนับสนุนด้วยการหาทางแก้ไข พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ในการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา พ.ศ. 2477¹⁶ เพื่อปฏิรูปปัญหาความไม่เท่าเทียมในหมู่ พระสงฆ์ คณิงนิตย (2528) ตั้งข้อสังเกตว่าร่างพระราชบัญญัตินี้ชัดเจนและรัดกุมกว่าพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ที่ประกาศใช้จริงใน พ.ศ. 2484 ซึ่งตื่นและกว้างจนไม่ครอบคลุมในหลายประเด็น ร่างของ คณะปฏิสังขรณ์ฯ มุ่งไปที่การแก้ไขข้อบกพร่องแต่ยังคงรักษาโครงสร้างหลักเอาไว้ ร่างฉบับนี้สะท้อน ให้เห็นความสนใจต่อการจัดการศาสนสมบัติที่ไม่เท่าเทียมด้วย โดยมีหมวดที่ว่าด้วยวัดและการศาสน สมบัติ

ในหมวดศาสนสมบัติของร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2477 นั้น ระบุไว้ว่าศาสน สมบัติในวัดทั้งปวงย่อมเป็นของพระศาสนา พระสงฆ์มีอำนาจเพียงแค่รักษาให้คงรูปและทำให้เกิด ประโยชน์แก่วัดเท่านั้น ในมาตรา 12 กำหนดอีกด้วยว่าหากวัดใดมีรายได้เกิน 600 บาทต่อปี วัดนั้น จำเป็นต้องมีรกรคนายก หรือหากมีรายได้มากเสนอให้กระทรวงธรรมการต้องเข้ามาจัดการบำรุงรักษา ตลอดจนการนิยามความหมายของที่ดินสงฆ์ ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ ที่กลบนาและเงินศาสนสมบัติเอาไว้ อย่างชัดเจน ไปจนถึงการกำหนดรายละเอียดในการสร้างและจดทะเบียนวัด จะเห็นได้ว่าร่างจากคณะ ปฏิสังขรณ์ฯ มุ่งเน้นให้เกิดความชัดเจนและต้องการแก้ไขความคลุมเครือในทางกฎหมาย แต่ร่างฉบับนี้ ยังคงยอมรับการมีอยู่ของมหาเถรสมาคม อย่างไรก็ตามแม้ว่าไม่ได้มีการประกาศใช้ร่างของคณะ ปฏิสังขรณ์ฯ แต่ชี้ให้เห็นว่าประเด็นศาสนสมบัตินั้นเป็นปัญหาทั้งในสายตาของรัฐบาลคณะราษฎรและ บรรดาพระสงฆ์ที่มีความกระตือรือร้นอย่างคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าความพยายามของรัฐบาลในการรักษาสมดุลด้านงบประมาณนั้น ทำให้การจัดสรรเงินบำรุงศาสนาเป็นไปอย่างจำกัดและมาตรการในการแก้ปัญหาเชื่อมโยงกับการ แบ่งแยกระหว่างธรรมยุติกและมหานิกายอีกด้วย เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้รัฐบาลคณะราษฎรปรับท่าที ในการบำรุงพุทธศาสนาใหม่จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับการลดงบประมาณ คือ การที่พระเจ้า วรวงศ์

¹⁵ คณิงนิตย จันทรบุตร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*, (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2528).

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 304-329.

เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงแสดงความจำนงต่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขอตตั้งสมาคมบำรุงพุทธศาสนาและขอให้รัฐมนตรีเข้าร่วมด้วยนั้น รัฐบาลเห็นว่าถ้าตั้งสมาคมนี้ขึ้นจะกลายเป็นว่า รัฐบาล ไม่บำรุงศาสนา จึงได้ตั้งคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมกิจการศาสนา ในปี พ.ศ. 2482 จุดประสงค์เพื่อจัดสรรงบประมาณบำรุงศาสนาให้เด่นชัด โดยมีรัฐบาลเป็นหัวเรือหลักและเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ มาร่วมด้วย

การประชุมของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาเกิดขึ้นทั้งสิ้น 13 ครั้ง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2484 โดยเป็นการประชุมควบคู่ไปกับคณะกรรมการร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. ใหม่ ซึ่งก็คือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ผู้มีบทบาทสำคัญในคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาได้แก่ น.อ. หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นประธานกรรมการ¹⁷ พ.อ. หลวงสฤษดิ์ยุทธศิลป์ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ ตัวแทนจากกระทรวงธรรมการ หลวงวิจิตรวาทการ รวมถึง น.อ.หลวงกาจสงคราม ซึ่งเป็นผู้เสนอความเห็นต่อรัฐบาลว่า คณะราษฎร ได้วางแผนนโยบายการปกครองไว้ครบแล้ว แต่ในทางศาสนาไม่ได้กล่าวถึงเลย ข้อนี้อาจทำให้ฝ่ายตรงข้ามกล่าวหาว่าคณะราษฎรเป็นคอมมิวนิสต์ไม่มีศาสนาได้ รัฐบาลจึงพยายามเพื่อให้หลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณากลับกรองปัญหาและเสนอนโยบาย ในการประชุมของคณะกรรมการได้มีหนังสือขอความเห็นกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศาสนาทั้งทางพระภิกษุและฆราวาส ได้แก่ พุทธธรรมสมาคม ยุวพุทธศาสนิกสมาคม กรมมหาดไทย ซึ่งองค์กรเหล่านี้ดูแลกิจการทางศาสนาอยู่โดยทั่วไป ทางด้านพระเถระชั้นผู้ใหญ่ได้มีการกราบเรียนปรึกษาไปยังสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติ) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ สมเด็จพระสังฆราช วัดสุทัศน์ (เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกาย) สมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ นายทองสืบ ศุภमारค พระธรรมนิเทศทวยหาญ พระราชธรรมนิเทศ โดยหนังสือที่จะมีไปตั้งประเด็นมูลเหตุแห่งการเสื่อมโทรมของพระศาสนา โดยขอให้เสนอวิธีการแก้ความเสื่อมโทรม มูลเหตุแห่งความไม่ก้าวหน้า และวิธีการส่งเสริมให้ก้าวหน้า¹⁸

นอกจากนั้นคณะกรรมการฯ ยังได้เสนอแนวทางเพื่อส่งเสริมให้วัดมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น จากเดิมที่มีเพียงแค่บทบาททางวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น ในการส่งเสริมการศึกษา ให้แก่พระภิกษุ คณะกรรมการฯ ได้เล็งเห็นถึงปัญหาสำคัญร่วมกันนั้นคือการขาดแคลนเงินอุปถัมภ์ จึงได้เสนอให้มีการเพิ่มพูนผลประโยชน์จากศาสนสมบัติกลางเพื่อใช้สำหรับการอุดหนุนเรื่องการศึกษา

¹⁷ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหนึ่งในกรรมาธิการร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้มีการรวมนิกาย ดูรายละเอียดใน [สร.0201.10/101](#)

¹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201/101](#) เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมศาสนา (2484)

ของพระ เพราะจากเดิมใช้เงินศาสนสมบัติกลางในการจ้างครูให้ออกไปประจำหัวเมือง ดังนั้นการจะทำให้ทั่วถึงขึ้นไปอีกนั้นจำเป็นต้องใช้เงินที่เพิ่มมากขึ้น ในที่ประชุมได้ทบทวนการจัดการเงินศาสนสมบัติกลางเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ โดยพิจารณาจากกรณีของวัดซึ่งมีรายได้มาก ได้แบ่งวัดออกเป็นสองประเภท ประเภทแรกคือวัดที่ยินยอมให้ศาสนสมบัติกลางเข้ามาจัดการ ซึ่งจะแบ่งรายได้ 5 เปอร์เซ็นต์ให้ทางส่วนกลาง ประเภทที่สองคือวัดที่ไม่ยอมให้ศาสนสมบัติกลางมาจัดการ ตัวอย่างเช่น วัดบวรนิเวศวิหาร วัดเทพศิรินทร์ และวัดเบญจมบพิตร วัดเหล่านี้บริหารจัดการตัวเองและไม่ต้องแบ่งรายได้ให้แก่ศาสนสมบัติกลาง ในการพิจารณาเรื่องวัดประเภทที่สองซึ่งไม่ยอมให้จัดการทรัพย์สินนั้น ได้ยกตัวอย่างการจัดการทรัพย์สินของของมหายานกุฎราชวิทยาลัยขึ้นมาเพื่อพิจารณา ด้วยทางมหายานกุฎราชวิทยาลัยได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิโดยใช้เงินของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ก่อตั้งขึ้นเป็นการแสดงสิทธิชัดเจนว่ารัฐไม่สามารถแทรกแซงได้

กระทรวงมหาดไทยประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งมีวัตถุประสงค์แรกเริ่มเพื่อการรวมนิกายระหว่างมหานิกายและธรรมยุติ อันเป็นการสะท้อนอำนาจของรัฐบาลประชาธิปไตย ในการจัดการศาสนาอย่างจริงจังมากขึ้น ยังแสดงให้เห็นว่ารัฐสามารถเข้ามามีบทบาทในการจัดการศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการพยายามจัดระเบียบการศาสนา จากเดิมที่เป็นเพียงการปกครองตนเองในหมู่พระสงฆ์ ให้สอดคล้องกับระบบราชการสมัยใหม่มากขึ้น ในด้านศาสนสมบัติและการจัดการทรัพย์สินนั้นดูเหมือนว่ารัฐจะเข้าไปควบคุมมากขึ้น แต่ภายใต้การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นั้นรัฐบาลได้ให้การอุดหนุนศาสนาอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน อย่างไรก็ตาม พระมหาวรชัย (2539) พบว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่สามารถแก้ปัญหาภายในคณะสงฆ์คือระบบอาวุโสอันเป็นธรรมเนียมของระบบคณะสงฆ์ และการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มนิกาย

สืบเนื่องจากการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 กำหนดให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นระบบสังฆสภา และมีองค์การย่อยแบ่งออกเป็น 4 องค์การประกอบด้วย องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่และองค์การสาธารณูปการ สายธาร (2533) ได้จำกัดความงานด้านสาธารณูปการเอาไว้ ประกอบด้วย การบูรณะและพัฒนาวัด การก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดและการดูแลรักษาจัดการศาสนสมบัติของวัด¹⁹ โดยการบูรณปฏิสังขรณ์วัดนั้นรัฐบาลได้เข้ามาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ พระราชบัญญัติ พ.ศ. 2484 มีหมวดว่าด้วยการจัดการศาสนสมบัติ แต่เนื่องจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกิดขึ้นก่อนเกิดสงครามไม่นาน เมื่อเข้าสู่ภาวะสงครามแล้วงบประมาณส่วนนี้จึงถูกตัด

¹⁹ สายธาร อินทวดี, “บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2445 – 2530” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2533), 70.

ไปเพราะรายได้แผ่นดินมีจำกัดและเกิดภาวะขาดแคลน จึงไม่ได้มีการอุดหนุนในส่วนนี้จนกระทั่ง พ.ศ. 2490

ทศวรรษ 2490 ภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีโครงการอุปถัมภ์และบำรุงวัดทั่วประเทศเป็นจำนวนมาก ในรูปแบบโครงการใหญ่ๆของรัฐ รวมถึงการอุปถัมภ์พระอารามราษฎร์ครั้งแรกซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน²⁰ โดยตั้งงบประมาณอุดหนุนกิจการศาสนาสำหรับปีงบประมาณ พ.ศ. 2491 เป็นครั้งแรก และ นำมาสู่การขอความช่วยเหลือให้รัฐอุดหนุนจากวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศในปีงบประมาณ พ.ศ. 2492 พบว่ามีวัดทั่วประเทศจำนวน 43 วัด ขอเงินอุดหนุนรวมกัน 5 ล้านบาท²¹ ด้วยงบประมาณที่มีจำกัดจึงได้คงงบประมาณไว้ที่ 1 ล้านบาท โดยให้มีการอุดหนุนในทำนองนี้ทุกปี กรมศาสนาทำหน้าที่ประสานงานรวบรวมรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนเสนอต่อนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ตัดสินใจแบ่งด้วยตนเอง โดยจอมพล ป. พิบูลสงครามดำริว่าเรื่องนี้ไม่ควรเสนอต่อสังฆมนตรีเพราะเป็นการเพิ่มภาระโดยใช่เหตุ ให้เรื่องนี้เป็นไปตามคำสั่งนายกรัฐมนตรีเท่านั้น²²

อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2494 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีสิทธิเป็นผู้พิจารณาแบ่งปันให้แก่วัดในจังหวัดที่ตนสังกัด รวม 53 จังหวัด จังหวัดละ 56,000 บาท หลักการนี้ทำให้ ส.ส. ได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการการแบ่งงบประมาณเพื่ออุดหนุนวัดในจังหวัดนั้น ๆ หากกรณีที่จังหวัดใดมี ส.ส. หลายคน จะต้องตกลงและประนีประนอมกัน หากตกลงกันไม่ได้ จะแบ่งให้เท่าๆ กัน โดยถือว่าแต่ละคนมีสิทธิที่จะแบ่งให้วัดตามสัดส่วนของตน จังหวัดไหน ส.ส. ไม่ดำเนินการจะถือว่าสิทธิที่จะได้รับเงิน หาก ส.ส. ขอแบ่งเงินถูกต้องภายในวงเงินที่กำหนดไว้ กระทรวงศึกษาธิการจะโอนเงินไปตั้งจ่ายในจังหวัดนั้นทันที²³

²⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/178](#) เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (19 สิงหาคม 2491) น.6-11

²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/187](#) เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการปันเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดให้แก่วัดต่าง ๆ รายรวม (2491 - 2493)

²² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/178](#) ที่ ร.6303/2491 กรมเลขาธิการรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (19 สิงหาคม 2491) น.6-11

²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/178](#) กระทรวงศึกษาธิการเสนอการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ประจำปี 2494 ต่อนายกรัฐมนตรี (23 เมษายน 2594) น.35

การให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีส่วนร่วมในการเบิกจ่ายนั้นสอดคล้องกับบริบททาง การเมืองช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม²⁴ ซึ่งต้องการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐบาลที่มาจาก การรัฐประหาร แต่ด้วยการให้อำนาจสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการทำหน้าที่เพื่อเสียงสนับสนุนและเพื่อ ความมั่นคงและปลอดภัยของรัฐบาล ด้านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ละจังหวัดได้มีโอกาสทำหน้าที่ ในการประสานผลประโยชน์จากรัฐสู่วัดในจังหวัดของตน ประโยชน์ที่ได้นั้นไม่เพียงแต่ทำให้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ผลักดันให้วัดในจังหวัดที่เห็นสมควรได้รับเงินอุดหนุนเท่านั้น แต่ยังเป็น การรู้สึกว่าได้ทำบุญแก้ตัวนั้นเป็นการเสริมสร้างบารมีและเพิ่มความนิยมแก่ประชาชนในจังหวัด

การบริจาคเพื่อบำรุงวัดและปูชนียสถานทั่วราชอาณาจักรที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุก ๆ ปีนั้น ก่อให้เกิดปัญหาการทุจริตเป็นจำนวนมาก เงินจำนวนมากสูญหายไปกับขั้นตอนการเบิกจ่าย และระบบการตรวจสอบที่ไม่มีประสิทธิภาพ จนกระทั่งเกิดการตั้งคณะกรรมการควบคุมเงินศาสนา²⁵ ในปี พ.ศ. 2496 เพื่อควบคุมการจ่ายเงินโดยใกล้ชิด ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยการให้อำนาจกับผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในการตรวจสอบร่วมกับเจ้าคณะจังหวัดและผู้มีส่วน เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ ให้ร่วมกันเป็นกรรมการในการตรวจสอบขั้นตอนการเบิกจ่ายเงินกับทาง ราชการ ตลอดจนการควบคุมการใช้เงินของวัดให้รัดกุมยิ่งขึ้น

นอกจากการอุปถัมภ์วัดและกิจการคณะสงฆ์ที่มีมาโดยตลอดแล้ว ในปี พ.ศ. 2495 รัฐบาลได้ริเริ่มโครงการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยช่วงเวลาเตรียมงานนี้ควบคู่กับการเกิดขึ้น ของโครงการด้านศาสนาซึ่งใช้งบประมาณจำนวนมาก เช่น การแปลพระไตรปิฎกที่ค้างมานานเพราะ ขาดแคลนค่าใช้จ่าย การบูรณะปูชนียสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทั่วประเทศ การสร้างวัดไทยที่ พุทธคยา เป็นต้น สาเหตุของการเกิดขึ้นของโครงการเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของการจัดงานให้มีความหมายสื่อถึงความยิ่งใหญ่ เป็นโครงการที่เชิดชูตัวจอมพล ป. พิบูลสงครามว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติ เหมาะสมกับการเป็นผู้นำของประเทศแห่งพระพุทธศาสนา การศึกษาของ ถนอมจิต (2531) ได้รวบรวมเอกสารเกี่ยวกับการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ อธิบายการจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อรับมือ กับปัญหาการเมืองภายในประเทศของจอมพล ป. พิบูลสงคราม การเกิดขึ้นของโครงการต่าง ๆ เพื่อสร้างความหมายถึงช่วงเวลาที่สำคัญรุ่งเรือง เช่น การจัดสร้างพุทธมณฑล โครงการด้าน สาธารณูปโภค และโครงการด้านศาสนาและวัฒนธรรม แม้ว่าจะประสบความล้มเหลวจากบริบททาง

²⁴ ถนอมจิต มีขึ้น, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พ.ศ. 2495-2500),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), 51.

²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/381 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องมติ คณะรัฐมนตรีตั้งคณะกรรมการควบคุมเงินอุดหนุนศาสนา (1 มิถุนายน 2496)

การเมือง แต่ช่วงเวลาดังกล่าวได้ยืนยันความเจริญทางศาสนาและวางรากฐานกิจการทางศาสนาให้กับรัฐบาลในสมัยต่อมา²⁶

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าการบำรุงพุทธศาสนานั้นเป็นหน้าที่สำคัญของผู้นำแห่งรัฐรัชกาลที่ 5 เมื่อทรงปฏิรูปประเทศให้มีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่อำนาจการบริหารถูกรวบเบ็ดเสร็จไว้กับราชสำนักก็ต้องทรงแสดงบทบาทในฐานะองค์อุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจแก่พุทธศาสนา รัฐบาลคณะราษฎรภายหลัง พ.ศ. 2475 ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่มีแนวคิดแตกต่างไปก็ยังคงต้องให้ความสำคัญกับการอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจแก่พุทธศาสนา วิทยานิพนธ์นี้จึงต้องการทำความเข้าใจนโยบายของรัฐเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2475-2505 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของการจัดการโดยรัฐบาลประชาธิปไตยที่ต้องทบทวนและวางโครงสร้างระบบราชการที่สานต่อจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ว่าด้วยกฎหมายระเบียบข้อบังคับที่เป็นเสมือนหลักในการปฏิบัติตลอดจนหน่วยงานหรือองค์กรที่กำกับดูแล ซึ่งมีหน้าที่ในการปฏิบัติงานและออกนโยบาย โดยสิ้นสุดระยะเวลาของการศึกษาเมื่อรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นปฏิปักษ์ขัดขวางความเจริญในการบริหารงานคณะสงฆ์และยกเลิกไปในที่สุดด้วยการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 รวมระยะเวลาประกาศใช้ 21 ปี

1.2 ทบทวนวรรณกรรม

จากการสำรวจสถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์ของนโยบายรัฐในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการอธิบายมิติทางการเมือง ทั้งนี้ช่วยให้เห็นถึงบริบทของการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่สอดคล้องการปรับตัวของพุทธศาสนา โดย Ishii Yneo ใน Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History ให้ภาพความสัมพันธ์ของรัฐในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาโดยมีรากฐานจากรัฐในระบอบเก่าซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ จนกระทั่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐยังคงให้ความสำคัญกับการอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์²⁷

งานศึกษาที่อธิบายการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ภายใต้บริบทของการก่อตัวรัฐสมัยใหม่ ภัทราพร ช่างแก้ว เสนอกระบวนการปรับตัวทางความคิดของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 และ

²⁶ เรื่องเดียวกัน.

²⁷ Ishii Yneo. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*.

รัชกาลที่ 6 ที่มีผลต่อพุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่²⁸ ปฐม ตาคะนันทน์ อธิบาย บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่มีผลต่อการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐซึ่งเป็นรากฐานสำคัญให้กับกิจการคณะสงฆ์ในเวลาต่อมา²⁹ สันติ บัณฑิตพรหมชาติ ศึกษาความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันพระศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 บทบาทของ ธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ นำมาสู่การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 5³⁰

กลุ่มงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการระเบียบการปกครองคณะสงฆ์จากสภาพปัญหาเรื่อง นิกายสงฆ์ เช่น ศรีสุพร ช่วงสกุล ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368-2464³¹ สายธาร อินทวดี บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2445 - 2530³² กิติรัตน์ สืบพันธ์ การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468³³

²⁸ ภัทรพร ช้างแก้ว, “พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

²⁹ ปฐม ตาคะนันทน์, “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

³⁰ สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์: ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

³¹ ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-2464)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

³² สายธาร อินทวดี, “บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2445 - 2530” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ , 2533).

³³ กิติรัตน์ สืบพันธ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533).

โสภา ชานะมูล ครุบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา พ.ศ. 2421-2481³⁴ สุปรีดิ์ ณ นคร ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์มหานิกายภายใต้อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายในช่วงการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445 - 2484)³⁵

ทั้งนี้งานชิ้นสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าช่วงเวลาหลัง พ.ศ. 2475 เป็นบริบทที่สำคัญจนนำไปสู่การเรียกร้องให้รัฐบาลภายหลัง พ.ศ. 2475 เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวจากปกครองคณะสงฆ์ในระบอบเก่า คือ คณิงนิตย จันทบุตร การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484³⁶ โดยศึกษาตั้งแต่การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา จนถึงการประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ทั้งนี้รัฐบาลมีบทบาทสำคัญในการจัดระเบียบพุทธศาสนาผ่านกติกายภายใต้ระบอบใหม่ ขณะที่ กริช ภูญิยามา ได้ให้บริบทการจัดความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา โดยอธิบายผ่านการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ โดยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งตกทอดจากระบบเก่าได้ปะทะกับความคิดเสรีภาพและความเสมอภาคตามหลักนิติรัฐ³⁷

โดยกลุ่มงานที่ศึกษากฎหมายคณะสงฆ์เพื่ออธิบายการจัดการและควบคุมพุทธศาสนาของรัฐ ตลอดจนให้ภาพบริบทก่อนและหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติ ที่สำคัญ เช่น นภนาถ อนุพงศ์พัฒน์ ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย³⁸ พระมหาวรชัย กลิ้งโพธิ์ การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

³⁴ โสภา ชานะมูล, “ครุบาศรีวิชัย “ ‘ตนบุญ’ แห่งล้านนา พ.ศ. 2421-2481” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534).

³⁵ สุปรีดิ์ ณ นคร, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์มหานิกายภายใต้อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายในช่วงการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445 - 2484)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2564).

³⁶ คณิงนิตย จันทบุตร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*.

³⁷ กริช ภูญิยามา, “การจัดความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในประเทศไทยศึกษากรณีการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2564).

³⁸ นภนาถ อนุพงศ์พัฒน์, “ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

พุทธศักราช 2484³⁹ พระประหยัต จรูญ ศึกษาการบริหารจัดการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 พบว่าพระราชบัญญัติสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการสถาปนาพุทธศาสนาในระบอบประชาธิปไตยให้ก้าวหน้า⁴⁰

จากที่กล่าวมาข้างต้นงานศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาด้านการเมืองการปกครองคณะสงฆ์ โดยการศึกษาองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาพบว่ามีอยู่น้อยมาก ที่สำคัญคือ อุทิศ จินนิพนธ์สกุล เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2325-2453⁴¹ อธิบายการเปลี่ยนแปลงนโยบายในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาททางเศรษฐกิจของวัด ซึ่งมีงานที่ให้ภาพการอุปถัมภ์พุทธศาสนาภายหลังโครงการปรับปรุงการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น พาสนา กิจถาวร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴² และ อุษา ชัยโชนิชัย การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. 2432 - 2490⁴³ อธิบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่สอดคล้องกับนโยบายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงช่วงเวลาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่อุปถัมภ์กิจการศาสนาโดยรัฐบาลคณะราษฎร

งานที่ให้บริบททางเศรษฐกิจจากการที่วัดซึ่งเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินนั้น จึงพบร่องรอยของการปรับตัวของวัดจากงานที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของนโยบายของรัฐ

³⁹ พระมหาวรชัย กลิงโพร. “การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการปกครอง, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

⁴⁰ พระประหยัต จรูญ, “การบริหารจัดการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการปกครอง, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2548).

⁴¹ อุทิศ จินนิพนธ์สกุล, “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ.2325-2453)”

⁴² พาสนา กิจถาวร, “บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการปกครอง, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

⁴³ อุษา ชัยโชนิชัย, “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปีพ.ศ. 2432 - 2490” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการปกครอง, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

อรรถิพย์ เทสสิริ การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475⁴⁴ และ ศรัญญู เทพสงเคราะห์ กระบวนการกำหนดนโยบายที่ดินในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500⁴⁵

จากการสำรวจองค์ องค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับการอุปถัมภ์พุทธศาสนา ไม่ปรากฏงานที่ศึกษานโยบายของรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกี่ยวกับเงินอุปถัมภ์พุทธศาสนาโดยตรง จึงถือเป็นช่องว่างที่เหมาะสมสำหรับการนำมาศึกษาเพื่ออธิบายและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับนโยบายด้านการเงินของรัฐบาลในการการจัดระเบียบพุทธศาสนาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษานโยบายของรัฐเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2505
- 2) เพื่อวิเคราะห์บริบทและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2505

1.4 ขอบเขตในการศึกษาและนิยามศัพท์

ศึกษาเริ่มตั้งแต่ต้นนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาโดยรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งขณะนั้นการจัดการยังคงเป็นไปตามธรรมเนียมและระเบียบที่สอดคล้องกับพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 อันส่งผลต่อภาพรวมและทั้งยังเป็นปัญหาสำคัญต่อการประกาศบททวนสภาพปัญหาและการกฎระเบียบใหม่ ที่สำคัญคือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ทั้งนี้ศึกษาจนกระทั่งประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับใหม่ในปี พ.ศ. 2505

หลักฐานที่ใช้จะพิจารณาจากเอกสารชั้นต้นในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารชั้นต้นจากแถลงการณ์คณะสงฆ์ โดยให้ความสำคัญกับที่มาของการออกระเบียบในการอุทิศเงินบำรุงพุทธ

⁴⁴ อรรถิพย์ เทสสิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 : ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ”

⁴⁵ ศรัญญู เทพสงเคราะห์, “กระบวนการกำหนดนโยบายที่ดินในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553).

ศาสนา ตลอดจนรายงานของวัดต่าง ๆ ที่รายงานต่อรัฐบาล ซึ่งสะท้อนการปรับตัวและผลสะท้อนในการวางระเบียบของทางการ ในช่วงเวลา พ.ศ. 2475 – 2505 นอกจากนี้ยังศึกษาจากเอกสารชั้นรอง เช่น งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสารหรือหนังสือที่ศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาเป็นหลักฐานและข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจ

“นโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา” จำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะนโยบายในการจัดระเบียบด้านการเงินเพื่อบำรุงพุทธศาสนา

1.5 สมมติฐาน

1. การเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2505 เป็นการจัดระเบียบด้านการเงินที่เคยกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ ให้มาอยู่ภายใต้การควบคุมของหน่วยงานด้านการปกครองสงฆ์ที่ตั้งขึ้นใหม่

2. บริบทและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2505 เป็นการแสดงบทบาทของรัฐบาลใหม่ในการอุปถัมภ์ศาสนา

บทที่ 2

นโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2490

บทนี้จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2490 เพื่อทำความเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นจากบริบทและปัจจัยใด โดยศึกษาจากเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ โดยการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงเวลาย่อยที่มีลักษณะแตกต่างกัน คือ ช่วงทศวรรษ 2470 มีเหตุการณ์ที่สำคัญ 3 เหตุการณ์ คือ การออกพระราชบัญญัติวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2476 การตัดทอนงบประมาณด้านการศาสนาของรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเพื่อเรียกร้องให้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ และช่วงที่สองคือทศวรรษ 2480 ที่มีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา พ.ศ. 2482 - 2484

2.1 การเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาทศวรรษ 2470

2.1.1 พระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2476⁴⁶

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพุทธศักราช 2475 ได้มีการทบทวนแนวคิดใหม่จากเดิมที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินในพระราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว มาเป็นแนวคิดใหม่ตามหลักการที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา เห็นได้จากขั้นตอนการออกพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2476 ซึ่งกำหนดให้สภาผู้แทนราษฎรให้ความเห็นชอบและยินยอม โดยรัฐบาลในระบบใหม่ได้เข้ามามีส่วนในการจัดระบบการจัดตั้งวัด ซึ่งเกี่ยวกับการดูแลวัดและสนับสนุนวัดในฐานะที่เป็นสถานที่สำคัญในเวลาต่อมา การที่วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมานั้น เป็นระเบียบที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการรองรับสถานะของวัดราษฎร์ให้เทียบเท่าสถานะของวัดหลวง และเป็นวัดโดยมีสถานะทางกฎหมายรองรับตามแบบของทางราชการกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 หมวดที่ 3 ว่าด้วยวัด มาตรา 9 กำหนดให้วัดตามกฎหมายมี 3 ประเภท คือ 1) พระอารามหลวงคือวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าจำนวนในบัญชี 2) อารามราษฎร์

⁴⁶ วิสุงคามสีมา หมายถึง เขตที่พระราชทานแก่สงฆ์เพื่อใช้เป็นที่พักสงฆ์

คือวัดซึ่งได้พระราชทานวิสุงคามสีมา แต่ไม่ได้เข้าบัญชีนับว่าเป็นวัดหลวง 3) ที่สำนักสงฆ์ คือวัดซึ่งยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา⁴⁷

ขั้นตอนการได้มาซึ่งการเป็นวัดแท้ที่ตรงต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา มีลักษณะของการจัดระเบียบวัดเพื่อควบคุมจำนวนและคุณภาพของวัด เป็นกระบวนการทำให้เป็นวัดแท้ตามกฎหมาย⁴⁸ จึงจัดเป็นการตั้งอำนาจในการสร้างวัดเข้าสู่อำนาจรัฐและเป็นขั้นตอนหนึ่งในการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 มาตรา 9 ได้บัญญัติไว้ว่า ในการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา สำหรับวัดเดิมที่ได้ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ใหม่ หรือจะยกสำนักสงฆ์ให้เป็นวัด ให้ทำจดหมายยื่นต่อผู้ว่าราชการเมืองและให้มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล ถ้าในกรุงเทพให้ยื่นจดหมายกับกระทรวงธรรมการ และนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อพระราชทานใบพระบรมราชานุญาต โดยกรณีสร้างวัดขึ้นใหม่ต้องขออนุญาตสร้างสำนักสงฆ์ก่อน จากนั้นจึงจะขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาได้ ดังนั้น นับตั้งแต่การประกาศใช้ขั้นตอนนี้เมื่อ พ.ศ. 2445 จึงปรากฏเอกสารซึ่งกรมธรรมการรวบรวมไว้⁴⁹ โดยวัดทั่วประเทศที่มีคุณสมบัติครบตามที่กำหนดได้ส่งรายละเอียดมาเพื่อรับพระราชทานวิสุงคามสีมา โดยการพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อกรมธรรมการรับเรื่อง จึงจะทูลเกล้าขอพระให้มีพระบรมราชานุญาต โดยจะให้เป็นครั้งคราวไม่มีกำหนดแน่นอน

เมื่อมีการกำหนดแบบแผนของวัดตามนิยามในพระราชบัญญัติ การจะเป็นวัดที่ถูกต้องตามแบบที่ราชการกำหนดจึงเป็นสิ่งที่ยุ่งยากขึ้นจากเดิมในมุมมองของวัด การได้มาซึ่งสถานภาพที่ถูกต้องของวัด เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เนื่องจากงบประมาณในการอุดหนุนศาสนาเชื่อมโยงกับการมีอยู่จำนวนวัดและพระที่สังกัด การควบคุมจำนวนวัดและพระผ่านขั้นตอนการพระราชทานวิสุงคามสีมาจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดระเบียบและควบคุมงบประมาณการใช้จ่ายภาครัฐ

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับขั้นตอนการพระราชทานวิสุงคามสีมาเกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ. 2475 กรมธรรมการได้รวบรวมรายชื่อวัดที่ขอพระราชทาน

⁴⁷ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121, มาตรา 9, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 19 (29 มิถุนายน 2445): 213-223.

⁴⁸ ศีรพร เตชะอุดมเดช, “การบริหารจัดการที่ศาสนธรรมนูญตามกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546).

⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.7.5 เอกสารกรมสังฆการี เรื่องวิสุงคามสีมา-พัทธสีมา (2439-2478)

วิสุงคามสีมาเพื่อให้รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระบรมราชานุญาตตามธรรมเนียมที่ทำเรื่อยมา แต่พระองค์ทรงระงับเรื่องไว้ เนื่องจากทรงเกรงว่าจะเป็นโมฆะ โดยรัชกาลที่ 7 ทรงมีหนังสือทักท้วงมายังรัฐบาล เมื่อ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2475 ด้วยทรงเกรงว่าการพระราชทานวิสุงคามสีมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นจะทำให้การลงพระปรมาภิไธยในหนังสือขอพระราชทานวิสุงคามสีมานั้นเป็นโมฆะ ทรงมีพระราชกระแสว่า

เรื่องวิสุงคามสีมา เช่นไปจะเป็นโมฆะตามธรรมเนียมชั่วคราว ควรบอกพระยามโนเพื่อดำริต่อไป จะต้องออกเป็นพระราชบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน เพราะจะให้กับไปอย่างแบบเดิมไม่ถูก เพราะเป็นการให้ที่ดินของแผ่นดินเป็นของสงฆ์ เป็นการแบ่งแผ่นดินของราชอาณาจักรให้แก่สงฆ์ ไม่ใช่อย่างให้จับจองเป็นส่วนหนึ่งแยกจากอาณาจักรทีเดียว...⁵⁰

ตามที่รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ เพราะเรื่องนี้เป็นที่สำคัญควรทำในรูปแบบกฎหมายโดยให้ออกเป็นกฎหมายเป็นราย ๆ ไป จากเอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475

คณะรัฐมนตรีได้ปรึกษาลงมติเห็นว่าการพระราชทานวิสุงคามสีมานั้นให้ออกเป็นกฎหมายมีบทบัญญัติทั่ว ๆ ไปว่า เมื่อจะพระราชทานวิสุงคามสีมาแก่วัดใดก็จะมีพระราชบัญญัติออกไป คือ จะไม่ Delicate Power โดยวิธีเดียวกับเรื่องการเวนคืน แต่ ณ บัดนี้มีเรื่องขอพระราชทานวิสุงคามสีมากั่งคั่งอยู่มาก ฉะนั้นจึงมีบัญชานายกรัฐมนตรีให้กรมร่างกฎหมายรับร่างกฎหมายเสนอเรื่องนี้โดยด่วน⁵¹

การเปลี่ยนแปลงขั้นตอนนี้ นำมาสู่การออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช 2475 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2475 โดยพระ

⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-(2)สร.0201/206 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องกฎหมายเรื่องพระราชทานวิสุงคามสีมา (22 ตุลาคม 2475), 15

⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-(2)สร.0201/206 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องกฎหมายเรื่องพระราชทานวิสุงคามสีมา (3 กุมภาพันธ์ 2475), น.21.

ยามโนปกรณนิติธาดา เป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ เพื่อแก้เรื่องการพระราชทานวิสุงคามสีมาตามคำแนะนำของสภาผู้แทนราษฎร ในมาตรา 3 บัญญัติว่า “ให้ยกเลิกบรรดากฎหมาย กฎ และข้อบังคับอื่น ๆ ที่มีข้อความเกี่ยวกับการพระราชทานวิสุงคามสีมาซึ่งขัดแย้งกับบทแห่งพระราชบัญญัตินี้” และใน มาตรา 4 บัญญัติไว้ว่า “การพระราชทานวิสุงคามสีมานั้น ท่านว่าจะได้ออกให้เป็นพระราชบัญญัติ และเป็นอันบังคับได้ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นราย ๆ ไป”⁵²

เมื่อได้มีการกำหนดให้การพระราชทานวิสุงคามสีมาต้องออกเป็นพระราชบัญญัติและลงในราชกิจจานุเบกษา จึงเกิดขึ้นครั้งแรกในพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมาพุทธศักราช 2476 ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบและนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทรงลงพระปรมาภิไธย เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2476 มีจำนวน 74 วัดทั่วประเทศ⁵³ โดยการออกเป็นพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมาและประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา เพื่อการจัดตั้งวัดอย่างเป็นทางการนี้ได้เป็นแบบแผนที่ทำขึ้นทุกปีจนถึงปัจจุบัน โดยข้อความในตอนแรกของพระราชบัญญัติได้กำหนดให้สภาผู้แทนราษฎรเข้ามามีบทบาทในการรับรองสถานะและพิจารณาการพระราชทานวิสุงคามสีมา

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า โดยที่สภาผู้แทนราษฎร ถวายคำปรึกษาว่า ยังมีวัดสมควรจะได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่ออุโบสถสังฆกรรมสืบไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้ โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร...⁵⁴

ในขั้นตอนการแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เรื่องการพระราชทานวิสุงคามสีมาเปิดทางให้รัฐบาลในระบอบใหม่มีบทบาทในเรื่องการพิจารณาควบคุมจำนวนวัดและพระสงฆ์ รวมถึง

⁵² พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์แก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช 2475, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 49 (24 มีนาคม 2475): 761-762.

⁵³ ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตามพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2476

⁵⁴ พระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมาพุทธศักราช 2476, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 (27 สิงหาคม 2476): 500-511.

มีฐานข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับวัดมากขึ้น เช่น ข้อมูลที่ดินและเงินผลประโยชน์ ตลอดจนข้อมูลการจัดการทรัพย์สินของวัด ถูกทำให้เป็นระบบเพิ่มขึ้นภายหลังรัฐบาลระบอบใหม่ ซึ่งจากเดิมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดูเหมือนเรื่องราวเหล่านี้เป็นเรื่องลึกลับและเข้าถึงข้อมูลได้ยาก การเป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยผลประโยชน์ของวัด ทำให้รัฐบาลตระหนักว่าควรเข้าไปมีบทบาทในการจัดระเบียบและจัดสรรผลประโยชน์ วัดซึ่งมีอยู่อย่างมากมายทั่วประเทศนั้น สร้างความตื่นตาตื่นใจให้กับรัฐบาล หากสามารถเข้าไปจัดสรรผลประโยชน์จะช่วยให้สามารถนำเงินหรือผลประโยชน์ของวัด มาจุนเจือและเพิ่มเติมในส่วนของงบประมาณ ซึ่งช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมักมีปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายที่ขัดสนเพราะวิกฤตการณ์เศรษฐกิจ บริบททางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากที่รัฐขาดงบประมาณนี้ จึงมีส่วนทำให้รัฐบาลเห็นว่าการเข้าไปมีบทบาทในการจัดการวัดเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยแบ่งเบาภาระของการจัดทำโครงการต่าง ๆ ได้

หากมองในมุมเรื่องการจัดเก็บภาษีที่ดินของวัด วัดถูกยกเว้นภาษีหรือเก็บในสัดส่วนที่น้อยกว่าที่ดินทั่วไปมากขณะเดียวกันวัดใช้ที่ดินซึ่งมักเป็นทำเลที่ดี ขนาดความกว้างใหญ่ของวัดในทำเลเหล่านั้นจึงมีมูลค่าสูง หากเปลี่ยนเป็นอาคารพาณิชย์หรือการประกอบธุรกิจในรูปแบบอื่นบนที่ดินนั้น การเกิดขึ้นของวัดจำนวนมากจึงเท่ากับการเสียประโยชน์จากภาษีที่ดินของรัฐ เป็นผลให้ความคาดหวังของรัฐบาลต่อการจัดสรรผลประโยชน์ของวัดมีมากขึ้น ซึ่งแม้ว่าเรื่องการจัดสรรให้วัดหาผลประโยชน์ด้วยตัวเองจะมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานครที่มีงานศึกษาไว้แล้วนั้น ด้วยความคาดหวังที่มากขึ้นจากที่กล่าวมาจึงเป็นเหตุให้รูปแบบของการคาดหวังให้วัดจัดหาผลประโยชน์ด้วยตัวเองมีมากขึ้นโดยใช้รูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ

การที่รัฐสามารถหาผลประโยชน์ได้จากที่ดินหรือทรัพย์สินของวัดเป็นการลดภาระการใช้จ่ายของภาครัฐลงในการบำรุงพุทธศาสนา เช่น การตัดสินใจบูรณะและปฏิสังขรณ์มักเลือกจากวัดที่มีสภาพชำรุดหรือหมายถึงขาดแคลนงบประมาณ แต่หากวัดใดที่ร่ำรวยหรือมีศักยภาพในการดูแลตัวเองรัฐบาลก็จะมองว่าควรจะเป็นแบบอย่างหรือหาทางในการเข้าถึงงบประมาณส่วนนั้น และนำมาใช้เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำของคุณภาพวัดและพระทั่วประเทศ โดยการพัฒนาคุณภาพวัด เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการบำรุงพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักการที่เกี่ยวกับการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความยุติธรรมให้กับวัดทั่วประเทศเป็นเรื่องที่ถูกพูดถึงในบริบทภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

การที่รัฐปรับเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับที่ดินภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยแนวคิดที่ว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ รัฐบาลได้จัดระบบที่ดินให้สอดคล้องกับสภาพการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป เหตุผลสำคัญคือการจัดระบบที่ดินที่ต้องการลดบทบาทราชสำนักในการครอบครอง

ที่ดินให้น้อยลงและเปิดทางให้รัฐบาลเพราะบอกใหม่มีบทบาทในเรื่องที่ดินมากขึ้น⁵⁵ จึงสะท้อนผ่านการออกเป็นพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมาในช่วงปีแรกของการเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตย เป็นการเปิดทางให้รัฐในระบอบใหม่เข้าไปมีบทบาทในการจัดสรรผลประโยชน์

กรณีเค้าโครงการแผนเศรษฐกิจที่เสนอโดยปรีดี พนมยงค์ ถูกต่อต้านและล้มเหลวลง เค้าโครงการเศรษฐกิจที่เสนอนั้นต้องการยุติระบบเจ้าที่ดิน ต้องการเปลี่ยนเทคนิคการผลิตและระบบกรรมสิทธิ์ และต้องการล้มปณณนาการศักดินาอย่างสิ้นเชิง จุดประสงค์สำคัญของปรีดีคือ เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมีผลถาวร⁵⁶ เมื่อถึงยุครัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา นโยบายที่ดินไม่แตกต่างไปจากรัฐบาลรัชกาลที่ 7 ในเชิงหลักการ แต่ความพยายามของรัฐบาลระบบใหม่สามารถป้องกันไม่ให้ความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินได้ ที่สำคัญคือ พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน พุทธศักราช 2479 มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันการเก็งกำไรที่ดิน เป็นกฎหมายฉบับแรกของสยามที่ยุติการให้สัมปทานจับจองที่ดินผืนใหญ่ ซึ่งเริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ได้สิ้นสุดลง แม้ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของปรีดีจะล้มเหลวลงก็ตาม⁵⁷ ภายใต้การเพิ่มบทบาทของรัฐบาลนี้ยังเห็นได้จากการออกกฎหมายอื่น ๆ ที่เป็นการลดอำนาจเจ้าที่ดินในระบบเก่า เช่น พระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2477⁵⁸ โดยรัฐบาลได้จัดระเบียบการเวนคืนและการจ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎรให้ชัดเจนตามกฎหมาย และพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2479 เป็นการที่รัฐบาลจัดระเบียบทรัพย์สินเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งรับผิดชอบโดยกรมพระคลังข้างที่ให้ชัดเจนมากขึ้น คือ จัดแบ่งทรัพย์สินของกรมพระคลังข้างที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ ทรัพย์สินส่วนพระองค์ทรัพย์สินส่วนสาธารณสมบัติของแผ่นดินและทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์⁵⁹

⁵⁵ ศรัญญู เทพสงเคราะห์, “กระบวนการกำหนดนโยบายที่ดินในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500,” 94-97.

⁵⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, *เศรษฐกิจศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), 213-216.

⁵⁷ อภิชาติ สถิตนิรามัย, *ทุน วัง คลัง (ศักดิ์) นา: สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2564), 78-79.

⁵⁸ พระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2477, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 52 (21 เมษายน 2478): 47-67.

⁵⁹ พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2479, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 54 (19 กรกฎาคม 2480): 779-780.

2.1.2 การตัดทอนงบประมาณด้านการศาสนาของรัฐบาลใหม่

การปฏิวัติการปกครอง พ.ศ. 2475 ในทางการเมืองชนชั้นปกครองใหม่โดย คณะราษฎร ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ซึ่งได้มีผลสำคัญในการเปลี่ยนแปลงกติกาทางเศรษฐกิจ คือการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับวิธีการจัดสรรงบประมาณ โดยการออกพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พุทธศักราช 2476 เพื่อใช้แทนที่พระราชบัญญัติวิธีงบประมาณ พ.ศ. 2456 ความแตกต่างของกฎหมายทั้งสองฉบับนี้ คืออำนาจการตัดสินใจจัดสรรงบประมาณตามพระราชบัญญัติเดิมนั้น งบประมาณที่กระทรวงต่าง ๆ จะทำขึ้นต้องได้รับพระพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขณะที่พระราชบัญญัติใหม่นี้อำนาจในการอนุมัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีเป็นของสภาผู้แทนราษฎร⁶⁰

ในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา มีนโยบายบำรุงพุทธศาสนาโดยการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายคณะสงฆ์ให้ทันสมัย อันปรากฏอยู่ในการแถลงนโยบายของรัฐบาลว่า “รัฐบาลจะปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ให้เหมาะสมแก่กาลสมัย และจะอุปถัมภ์การศาสนาตามความประสงค์แห่งรัฐธรรมนูญ”⁶¹ ในด้านการบำรุงพุทธศาสนาได้สนใจจัดสรรงบประมาณเพื่อการบำรุงกิจการศาสนา เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2476 พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ได้ปรึกษาไปยังกระทรวงธรรมการ ต้องการให้นำเงินดอกเบี้ยจากศาสนสมบัติมาช่วยอุดหนุนเรื่องการศึกษาของชาติ ต้องการให้พระภิกษุในวัดทำหน้าที่สอนเด็กตามโรงเรียน แล้วเอาดอกเบี้ยอันเกิดจากศาสนสมบัติถวายแก่พระภิกษุในรูปแบบนิตยภัต ไม่ต้องมีเงินเดือน⁶² ซึ่งเป็นการช่วยลดภาระของรัฐ โดยทางเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ได้มีหนังสือตอบกลับชี้แจงเรื่องการอุดหนุนเงินให้วัดจากกระทรวงธรรมการ ในเรื่องการนำเงินดอกเบี้ยจากศาสนสมบัติมาอุดหนุนการศึกษาฝ่ายคณะสงฆ์โดยร่วมมือกับกระทรวงธรรมการได้ทำมาก่อนแล้ว ดังเช่นกรณีมณฑลนครศรีธรรมราช ได้ก่อตั้งโรงเรียนจำนวน 437 แห่งโดยวัดเป็นผู้ดูแลเรื่องเงิน รัฐบาลไม่ต้องรับผิดชอบเรื่องเงินเดือนของครู ในกรณีกรุงเทพมหานคร วัดสาม

⁶⁰ อภิชาติ สถิตนิรามัย. *ทุน วัง คลัง (ศักดิ์) นา: สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน*. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2564), 210-211.

⁶¹ รุ่งฤดี ตายามานนท์, *นโยบายรัฐบาลไทย พ.ศ. 2475 - 2519*, เอกสารประกอบการศึกษาของแผนกวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ลำดับที่ 2 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อ้างถึงใน, คณินนิตย์ จันทบุต, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*, 158.

⁶² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สร.0201.10/30* เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเงินผลประโยชน์อันเกิดแต่ศาสนสมบัติหรือเรื่องเงินค่าศาสนาสมบัติ (15 กันยายน 2476)

จีนได้ใช้เงินของวัดสร้างโรงเรียนหลังใหม่ขึ้น เพื่อแทนที่โรงเรียนของรัฐบาลซึ่งโดนไฟไหม้ โดยการได้รับการอนุมัติจากสมเด็จพระสังฆราช⁶³

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ มีความเห็นพ้องกับนายกรัฐมนตรีในการการลดทอนงบประมาณบำรุงพุทธศาสนา โดยเปลี่ยนนโยบายจากเดิมอาศัยงบประมาณแผ่นดินเท่านั้น มาเป็นการนำเงินผลประโยชน์จากศาสนสมบัติบำรุงพุทธศาสนาในทุกแผนก⁶⁴ สมัยที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการภายใต้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้มีการกำหนด “เงินจบบพระหัตถ์” หมายถึง เงินที่พระมหากษัตริย์พระราชอุทิศทำบุญแก่พระศาสนาประจำปี จากเดิมกำหนดไว้ปีละไม่เกิน 200,000 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2476 นั้น งบประมาณส่วนนี้ตั้งไว้เป็นเงิน 276,050 บาท ด้วยเพราะภาระการบำรุงกิจการพุทธศาสนาที่มากขึ้น และภาระที่วัดต้องช่วยบำรุงเรื่องการศึกษา จึงทำให้งบประมาณของกระทรวงธรรมการในส่วนนี้เพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งเป็นที่น่ากังวลหากกระทรวงธรรมการต้องอุดหนุนกิจการทั้งหมดนี้ต่อไป

ความต้องการบำรุงกิจการในพุทธศาสนาให้เจริญยิ่งขึ้น จากเงินจบบพระหัตถ์มาสู่ภาระของรัฐบาลที่ต้องอุดหนุนกิจการพุทธศาสนา ในเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก โดยมีรัฐบาลเป็นผู้อุปฐากคณะสงฆ์ กระทรวงธรรมการได้มีข้อเสนอ 3 ประการ ในการบำรุงกิจการพุทธศาสนาให้ก้าวหน้าขึ้น โดยประสงค์จะใช้เงินศาสนสมบัติแทนที่การอุดหนุนจากรัฐบาลดังที่เคยผ่านมา ได้แก่ ประการที่หนึ่ง รัฐบาลควรส่งเสริมให้มีการได้ตรวจตราวัดและพระภิกษุทั่วประเทศให้มากขึ้น เพื่อการดำเนินงานตามนโยบายที่รัฐบาลกำหนดขึ้นให้มีประสิทธิภาพ โดยก่อนหน้านี้มีเพียงเจ้าคณะมณฑลออกตรวจตราเป็นครั้งคราวอย่างมากที่สุดคือปีละ 1 ครั้ง ทั้งนี้ด้วยข้อจำกัดเรื่องค่าใช้จ่ายที่กระทรวงธรรมการตั้งงบประมาณอุดหนุนมีไม่เพียงพอ รัฐบาลในระบอบใหม่จึงควรสนับสนุนค่าใช้จ่ายโดยเฉพาะค่าพาหนะเดินทาง ให้คณะสงฆ์ฝ่ายบริหารมีบทบาทช่วยให้ดำเนินการกิจการบำรุงพุทธศาสนา โดยด้านบุคคลากรนั้นมีครบครันซึ่งก็คือเจ้าคณะที่แต่งตั้งไว้แล้ว ได้แก่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะแขวง และเจ้าคณะหมวด เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารกิจการพุทธศาสนาจึงควรตรวจตราให้ถี่ถ้วนขึ้น

ประการที่สอง ควรสนับสนุนให้วัดหาเงินเพิ่มพูนผลประโยชน์จากศาสนสมบัติ และจำกัดจำนวนวัดที่เกินความจำเป็น ในกรณีการสนับสนุนวัดหาเงินเพิ่มพูนผลประโยชน์จากศาสนสมบัติ เห็นได้จาก วัดพระยาไกร ซึ่งมีหลายบริษัทเข้ามาทำสัญญาเช่า จนวัดได้เงินผลประโยชน์

⁶³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/30 เอกสารกระทรวงธรรมการถึงพระยาพหลพลพยุหเสนา (23 กันยายน 2476), น.9-12.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

จากที่ดินวัดจำนวนมาก สามารถนำเงินที่ได้มาซื้อเตาเผาศพอย่างฝรั่ง เพื่อไม่ให้ส่งกลิ่นอูจาด⁶⁵ แนวทางนี้กระทรวงธรรมการมีนโยบายร่วมมือกับกระทรวงสาธารณสุข เพื่อดำเนินการเช่นนี้กับวัดสามจีนและวัดสระเกศต่อไป ในกรณีการจำกัดจำนวนวัด พบว่าวัดแบ่งเป็นสองประเภท คือวัดที่มีพระอยู่ตามความต้องการของพื้นที่ และวัดที่ไม่ต้องมีพระอยู่เพราะเกินความจำเป็นของท้องถิ่น เช่นวัดที่อยู่ติดๆกันโดยไม่จำเป็น เสนอให้เปลี่ยนวัดเหล่านั้นเป็นที่เพิ่มพูนศาสนสมบัติ และนำเงินมาอุดหนุนกิจการบำรุงพุทธศาสนา

ประการสุดท้ายคือ ปรับปรุงการศึกษาของพระภิกษุเพื่อเพิ่มคุณภาพและลดจำนวนพระภิกษุ ด้วยการศึกษาศาสนาของพระภิกษุยังล้าหลังเพราะขาดความรู้สมัยใหม่ คือไม่ควรส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุเพียงภาษาบาลีและปริยัติธรรมเท่านั้น แต่ควรสนับสนุนให้เรียนภาษาต่างประเทศ วิทยาศาสตร์ด้วย เนื่องจากพระภิกษุมี 2 ประเภท ได้แก่ พระภิกษุที่บวชพรรษาเดียวแล้วสึก เป็นการบวชเรียนตามประเพณีแต่โบราณ กับพระที่เป็นโดยอาชีพ โดยหากปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระให้ทันสมัยขึ้น จำนวนของพระก็จะลดลงและมีพระดี ๆ มากขึ้น⁶⁶

จากข้อเสนอทั้ง 3 ประการจากกระทรวงธรรมการ ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยเรื่องเงินศาสนสมบัติเป็นสำคัญ โดยก่อนหน้านี้ใช้เพียงแต่เงินจบบพระหัตถ์ซึ่งเป็นการอุดหนุนจากรัฐบาลเท่านั้น และด้วยเพราะกิจการในทุกเรื่องต้องใช้เงินในการจัดการจึงจะสำเร็จ แต่ก่อนนี้พระเดินทางด้วยลงเรือแถวให้ลูกศิษย์แจวไป เดือนเจ้าคณะออกตรวจการก็จะต้องขึ้นรถไฟและลงเรือเมล์ซึ่งต้องเสียค่าโดยสาร ทั้งนี้การจัดการเงินศาสนสมบัติของวัดนั้น กระทรวงธรรมการได้รายงานไว้ ในปี พ.ศ. 2476 มีจำนวนเงินทั้งสิ้น 2,711,304.61 บาท ซึ่งเป็นเพียงการเข้าไปจัดการกับศาสนสมบัติที่วัดยอมให้ทางราชการเข้าไปจัดการเท่านั้น ไม่รับรวมวัดที่สมัครจัดของตัวเองหรือให้มัคนายกจัดซึ่งทางราชการไม่ได้เข้าไปควบคุม โดยหากทางราชการได้เข้าไปควบคุมจัดผลประโยชน์ของวัดทั้งหมดทั่วประเทศ จะสามารถเพิ่มเงินจากศาสนสมบัติได้เป็นจำนวนมาก

วิธีที่ทางราชการจะเข้าไปจัดการกับศาสนสมบัติทั่วประเทศนั้น กระทรวงธรรมการมีความเห็นว่าควรออกเป็นพระราชบัญญัติปกครองศาสนาสมบัติใช้ควบคุมไปกับพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ซึ่งใช้อยู่แล้ว อีกทั้งต้องการให้โอนกรมกลาปนาจากกระทรวงพระคลังกลับมายังกระทรวงธรรมการดังเดิมเพื่อประโยชน์ในการจัดการศาสนาสมบัติ เมื่อมีเงินจากศาสนสมบัติมากพอแล้วการบำรุงพุทธศาสนาที่เสนอมาข้างต้นจึงจะประสบผลสำเร็จ แทนที่จะหวังกับเงินของกระทรวงธรรมการ ซึ่งไม่ควรหวังเพราะจะต้องใช้ทางการศึกษาและอื่น ๆ แต่เดิมศาสนามีกำลังน้อย

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

รัฐบาลได้ออกเงินช่วยเหลือเป็นกำลังเพื่ออุ้มชูตั้งเคยปฏิบัติมาและกำลังปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้ แต่เมื่อรัฐบาลจะช่วยจัดศาสนสมบัติให้เป็นกำลังมากแก่พระศาสนา ภาระที่รัฐบาลจะต้องออกเงินช่วยเหลือก็จะหมดไป ศาสนาจะช่วยตัวเองได้ด้วยศาสนสมบัติ เหมือนเด็กอ่อนที่เลี้ยงต้องใส่สะดืออุ้ม เมื่อเด็กนั้นเติบโตก็มีขาของตัวเองที่จะเดินไปเองได้⁶⁷

การเปลี่ยนแปลงนโยบายจากกระทรวงธรรมการ เสนอให้รัฐบาลเข้าไปจัดการเพื่อเพิ่มพูนรายได้จากศาสนสมบัติอย่างจริงจัง เป็นการทำให้วัดได้ดูแลตัวเองและคาดหวังการบำรุงกิจการพุทธศาสนาจากเงินงบประมาณแผ่นดินและการอุดหนุนจากรัฐให้น้อยลง ด้วยเหตุผลจากการที่ศาสนสมบัตินั้นมีจำนวนมากสามารถหาทางเพื่อเพิ่มพูนผลประโยชน์ และจากที่รัฐมีภาระเพิ่มขึ้นในด้านต่าง ๆ

2.1.2.1 คณะกรรมการพิจารณาตัดทอนงบประมาณกรมธรรมการ

การที่รัฐเล็งเห็นว่าเงินจากศาสนสมบัตินั้นสามารถทำให้วัดเลี้ยงดูตนเองได้และเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลนั้น ปรากฏชัดในปี พ.ศ. 2476 ในรายงานการประชุมของกรรมการพิจารณาตัดทอนงบประมาณกรมธรรมการ เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2476⁶⁸ โดยได้พิจารณาการตัดทอนงบประมาณในส่วนต่าง ๆ เพิ่มเติม จากเดิมที่งบประมาณของกรมธรรมการประจำปี พ.ศ. 2476 ได้รับอนุญาตให้เบิกจ่ายจำนวน 203,147 บาท ดังนี้

⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/30 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเงินผลประโยชน์อันเกิดแต่ศาสนสมบัติหรือเรื่องเงินค่าศาสนาสมบัติ (23 กันยายน 2476) น.9-15

⁶⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/60 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชมนูนิขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติ (24 ตุลาคม 2476) น.8-10

ตารางที่ 2.1 งบประมาณของกรมธรรมการประจำปี พ.ศ. 2476

งบประมาณ	จำนวน (บาท)
เงินเดือนกองบัญชาการ	38,508
ค่าใช้สอยแผนกกองกลาง	7,000
แผนกศาสนูปถัมภ์	86,232
นิตยภัตต์พระพระสมณศักดิ์	70,287
นิตยภัตต์พระพิธีธรรม	840
นิตยภัตต์สวดพระปริตร	640
รวม	203,147

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/60 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชมนูนิขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (24 ตุลาคม 2476)

ก่อนจะมาเป็นงบประมาณจำนวนดังตารางที่ 2.2 รัฐบาลได้ตัดทอนออกไปเป็นจำนวน 19,121 บาท แบ่งเป็นเงินบูรณะวัดต่าง ๆ 14,560 บาท และค่าทำตราตำแหน่งเจ้าคณะต่าง ๆ 4,561 บาท จากการตัดทอนงบประมาณโดยรัฐบาลครั้งนี้ กระทรวงธรรมการได้นำความกราบทูลสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งทรงปรารภว่า “งบประมาณปีนี้จะไม่เงินเหลือทำงบประมาณมาถัวจ่ายกันได้เช่นที่แล้วมา ควรตัดทอนรายการจ่ายอื่น ๆ สำหรับวัดที่มีผลประโยชน์ลง โดยให้วัดเหล่านั้นใช้เงินศาสนสมบัติของวัดนั้น ๆ เอง”⁶⁹ เห็นได้ว่างบประมาณอันมีจำกัดจากการตัดทอนของรัฐบาล นำมาสู่การพิจารณาตัดทอนงบประมาณของกรมธรรมการ ทั้งนี้โดยการได้รับอนุมัติจากสมเด็จพระสังฆราชในเรื่องการให้ตัดทอนงบประมาณส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดที่สามารถนำเงินผลประโยชน์จากศาสนสมบัติมาใช้ได้ คณะกรรมการจึงได้พิจารณาตัดทอนงบประมาณเพิ่มเติม ดังมีรายละเอียดดังนี้

⁶⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/60 เรื่องพระราชมนูนิขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (24 ตุลาคม 2476) น.14

ตารางที่ 2.2 งบประมาณของกรมธรรมการประจำปี พ.ศ. 2476 ที่ถูกตัดทอน (1)

งบประมาณที่ถูกตัดทอน	จำนวน (บาท)
ค่าโคมไฟวัดอรุณ	183
ค่าโคมไฟวัดสุทัศน์	100
ค่าโคมไฟวัดมหาธาตุ	90
ค่าโคมไฟวัดนิเวศน์	201
ค่านาที่ทรงอุทิศถวายวัดต่าง ๆ ในมณฑลอยุธยา	2,289
ค่าเบี้ยเลี้ยงสำหรับพระที่มาเล่าเรียน	600
ค่าจ้างคนงานรักษาริเวณวัดเทพศิรินทร์	2,640
ค่าจ้างคนงานรักษาริเวณวัดสุทัศน์	1,920
ค่าจ้างคนงานรักษาริเวณวัดพระเชตุพนฯ	2,400
ค่าจ้างคนงานรักษาริเวณวัดมหาธาตุ	1,920
ค่าอุดหนุนวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	8,000
ค่ายานพาหนะและเบี้ยเลี้ยงเดินทาง	6,510
รวมทั้งสิ้น	26,853

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/60 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชมนุ่ขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (24 ตุลาคม 2476)

นอกจากนี้ทางคณะกรรมการได้ตัดทอนงบประมาณเพิ่มเติมในการประชุมครั้งนี้ด้วย มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2.3 งบประมาณของกรมธรรมการประจำปี พ.ศ. 2476 ที่ถูกตัดทอน (2)

งบประมาณที่ถูกตัดทอน	จำนวน (บาท)
ค่าอุดหนุนการเล่าเรียนปริยัติธรรม	18,480
เงินค่ารักษาบริเวณวัดพระปฐม	2,400
ค่ากับปียของฉันทวัดบวรนิเวศน์และวัดเทพศิรินทร์	480
ค่าเบี้ยเลี้ยงการกุศลมณฑลภูเก็ต	1,200
รวม	22,560

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/60 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชมนุขขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (24 ตุลาคม 2476)

2.1.2.2 กรณีการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

จากการตัดงบประมาณของกรมธรรมการในปี พ.ศ. 2476 ซึ่งฐานะการเงินของประเทศขาดแคลน หนึ่งในนั้นคือเงินบำรุงของวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จำนวน 240 บาท ต่อมา เมื่อ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2478 ทางวัดได้มีหนังสือไปยังกรมพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพื่อให้ประสงค์ที่จะได้เงินบำรุงในส่วนนี้ดังเดิม ทั้งนี้ได้ให้เหตุผลจากกระแสพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 5 พร้อมกับแนบพระราชหัตถเลขา เมื่อวันที่จันทร์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 4 จุลศักราช 1240 (พ.ศ. 2421) ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้กรมนาจัดซื้อที่นา 2 แปลงอุทิศถวายแก่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นการเก็บเงินค่านา 2 แปลงนี้ตราบเท่าที่ยังคงเป็นนาของวัด อีกทั้งทรงพระราชอุทิศเงินค่านาแขวงกรุงเก่าให้แก่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติอีกปีละ 3 ชั่ง (240 บาท)⁷⁰ โดยทางวัดนิเวศน์ธรรมประวัติได้รับบำรุงส่วนนี้เรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2421 และถูกยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีบัญชาให้สอบถามมายังรัฐบาลถึงเรื่องนี้ จึงได้มีการทบทวนและพิจารณาเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาในส่วนนี้ โดยได้ให้ทางคณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาปัญหาสำคัญ คือ พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 เป็นอันลบล้างได้หรือไม่ในกรณีนี้ ในบันทึกของคณะกรรมการกฤษฎีกา ลงวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2478 ได้มีความเห็น

⁷⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/60 เรื่องพระราชมนุข ขอความวินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ น.4-6

ต่อพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 อันทรงอุทิศพระราชทานเงินบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติ ในฐานะที่พระราชหัตถเลขาเป็นกฎหมายของสมบูรณาญาสิทธิราชย์

คณะกรรมการกฤษฎีกาได้มีมุมมองต่อพระราชหัตถเลขาในครั้งนั้น ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหารรวมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงกระทำกรไต่ ๆ แทนแผ่นดินทุกอย่างแล้วแต่เห็นสมควร ได้ทรงจำหน่ายสาธารณสมบัติของแผ่นดิน (Domaine public of State) หรือสมบัติซึ่งแผ่นดินเป็นเจ้าของในฐานะเอกชน (Domaine privé of State) ข้อสังเกตอันเป็นที่มาของการเห็นว่าพระราชหัตถเลขาเป็นโมฆะในกรณีเงินอุทิศบำรุงวัดในกรณีนี้คือ ในพระราชหัตถเลขาไม่ปรากฏความที่เกี่ยวข้องข้องถึงพระคลังข้างที่แต่อย่างใด แต่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสสั่งมอบหมายให้กรมนา เกษตราธิบดี หรืออธิบดีกรมนาเป็นผู้ดำเนินการ ดังนั้นเงินบำรุงวัดจำนวน 240 บาท จึงเป็นเงินภาษี (ค่านา)⁷¹ การพระราชอุทิศบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงเป็นการที่พระมหากษัตริย์ทรงช่วยเหลือวัดเสียภาษีเท่านั้น

เมื่อเปลี่ยนผ่านสู่สมัยประชาธิปไตย หลักของรัฐบาลจึงต้องนำรายได้ในรูปแบบของภาษีเข้าพระคลังมหาสมบัติของแผ่นดิน ตามรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรสยามฉบับลงวันที่ 10 ธันวาคมพ.ศ. 2475 ภาษีอากรที่จัดตั้งขึ้น สภาผู้แทนราษฎรจะต้องมีมติเห็นชอบและพระมหากษัตริย์ทรงประกาศใช้ โดยภาษีอากรอยู่ในงบประมาณประจำปีของแผ่นดินการจัดตั้งภาษีอากรขึ้นจึงต้องทำเป็นพระราชบัญญัติ จากกรณีของวัดนิเวศธรรมประวัติ เมื่อมองด้วยมุมมองแห่งระบอบรัฐธรรมนูญและหลักการคลังที่ว่า งบประมาณแผ่นดินมีอยู่อันเดียวซึ่งหมายถึงรายได้ของแผ่นดินจะจัดสรรไว้เพื่อการใดหรือรายจ่ายอันใดโดยเฉพาะไม่ได้ เงินภาษีอากรที่ว่านี้จึงต้องนำเข้ามาไว้ในคลังของแผ่นดินเป็นก้อนเดียวกันทั้งหมด⁷² สำหรับเรื่องนี้เป็นเพียงวิธีเสียภาษีอย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลใดของบุคคลหนึ่ง คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงวินิจฉัยว่าพระราชหัตถเลขาปีจุลศักราช 1240 สมควรจะถูกกลบไล้งได้ด้วยพระราชบัญญัติงบประมาณ พ.ศ. 2476

2.1.3 ร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนาพ.ศ. 2477

การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลให้บรรดาพระสงฆ์ที่สังกัดอยู่ในฝ่ายมหานิกายใช้โอกาสในการเรียกร้องต่อรัฐบาลเพื่อให้แก้ไขปัญหอันเกิดจากความไม่ยุติธรรมในการปกครองสงฆ์ ดังเช่น การมี

⁷¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/60 บันทึกคณะกรรมการกฤษฎีกาเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติ (14 กรกฎาคมพ.ศ. 2479) น.39-42

⁷² เรื่องเดียวกัน.

หนังสือมายังรัฐบาลเพื่อให้คณะราษฎรช่วยเหลือปัญหาเหลื่อมล้ำระหว่างนิกร⁷³ ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ว่า ภายหลังการก่อตั้งรัฐธรรมนูญถาวร คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายถูกแทรกแซงและกดดันหลายรูปแบบ ทำให้ต้องตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบมาโดยตลอด จึงได้เริ่มรวมตัวและปรึกษาหารือกันเพื่อหาทางเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป⁷⁴

คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาก่อตั้งขึ้นจากกลุ่มพระมหานิกาย ท่ามกลางความเป็นประชาธิปไตยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระสงฆ์ตื่นตัวต่อระบอบประชาธิปไตยคณะปฏิสังขรณ์ฯ เริ่มต้นเคลื่อนไหวครั้งแรกในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2477 เพื่อเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ จากความไม่ยุติธรรมจากพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ พ.ศ. 2445 โดยต้องการความเสมอภาคให้ประสงฆ์เท่าเทียมกันในทุกนิกาย ดังจุดมุ่งหมายในแถลงการณ์ของคณะปฏิสังขรณ์ฯว่า “...เพื่อเป็นไปเพื่อความเสมอภาคในการปกครองคณะสงฆ์ และเพื่อการรวมนิกายสงฆ์ให้มีสภาวะเสมอกัน คือให้มีการอุปสมบทสังฆกรรมร่วมกัน...”⁷⁵ โดยได้เสนอร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนาพ.ศ. 2477 แก่รัฐบาลเพื่อให้พิจารณาและประกาศใช้เป็นกฎหมายใหม่ในการปกครองพระสงฆ์ในสมัยประชาธิปไตย

ในการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนาพ.ศ. 2477⁷⁶ สะท้อนการเรียกร้องความยุติธรรมจากรัฐบาลให้เกิดแก่การปกครองคณะสงฆ์ ในรายละเอียดของพระราชบัญญัติมุ่งเน้นไปที่การแก้ไขข้อบกพร่องแต่ยังคงรักษาโครงสร้างหลักเอาไว้ คือยังคงมีมหาเถรสมาคมและให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองคณะสงฆ์กับสมเด็จพระสังฆราช การปกครองส่วนภูมิภาคยังคงเป็นไปในรูปแบบเดิมเพียงแต่เป็นการแก้ปัญหาซึ่งเป็นจุดบกพร่องของการปกครองคณะสงฆ์ เห็นได้จากในภาคที่

⁷³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/4 เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องความเห็นของภิกษุรูปหนึ่งขอให้พระสงฆ์มีส่วนช่วยเหลือคณะราษฎร (2475)

⁷⁴ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, 2533), 143.

⁷⁵ ธาราวงศ์ - รักศรีวงศ์, *กิจการของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาหรือการปฏิวัติแห่งพัทธสังคม*, (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2482), 6.

⁷⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/43 ร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ และการพระศาสนาพุทธศักราช 2477

1 ของร่างพระราชบัญญัติ แบ่งเป็นหมวดที่ 1 ว่าด้วยวัด และหมวดที่ 2 ว่าด้วยศาสนาสมบัติ ซึ่งไม่ปรากฏรายละเอียดเหล่านี้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2484

ในร่างพระราชบัญญัติได้นิยามความหมายของการเรียกศาสนสมบัติไว้อย่างชัดเจน คือ “ที่สำนักสงฆ์” ให้ความหมายถึงวัด ซึ่งไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา “ที่วัด” หมายถึงที่ตั้งวัดจนตลอดเขตวัดนั้น “ที่ธรณีสงฆ์” ให้ความหมายถึงที่แห่งใดใดที่เป็นสมบัติของวัด “ที่กัลปนา” ให้ความหมายถึงซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานอุทิศเงินอากรค่าที่แห่งนั้นขึ้นแก่วัด หรือที่ซึ่งเจ้าของไม่ได้ถวายกรรมสิทธิ์อุทิศ เพียงแต่ยกผลประโยชน์อันเกิดแก่ที่นั้นให้แก่วัด “เงินศาสนาสมบัติ” หมายถึงเงินรายได้ของวัดทั้งปวงอันอาจจะเกิดจากเงินค่าอากรที่ส่งพระราชทานอุทิศ เงินค่าที่กัลปนาหรือเงินค่าเช่าที่และโรงเรือนในที่ธรณีสงฆ์ ร่างพระราชบัญญัติซึ่งเสนอโดยคณะปฏิสังขรณ์เป็นการมองเห็นปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของพระสงฆ์ในฐานะผู้ถูกระงับและต้องการให้รัฐบาลเข้ามาช่วยแก้ปัญหา

ในมาตราเก้าของร่างพระราชบัญญัติ หมวด 1 ว่าด้วยวัด “ผู้ใดจะสร้างวัดขึ้นใหม่ ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะสร้างได้” โดยเสนอให้พระบรมราชานุญาตนั้นจะพระราชทานได้มีเงื่อนไข 5 ประการ เกี่ยวข้องกับการความจำเป็นในการควบคุมจำนวนวัด กำหนดว่าการจะสร้างที่สำนักสงฆ์ขึ้นใหม่จะต้องแจ้งแก่นายอำเภอผู้ปกครองท้องที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยให้นายอำเภอปรึกษากับเจ้าคณะแขวงตรวจและพิจารณาให้ก่อน เมื่อไม่ขัดข้องจึงจากขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตโดยในการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและขอความเห็นชอบจากข้าหลวงประจำจังหวัดแล้วจึงยื่นหนังสือถึงมหาเถรสมาคมและเมื่อเถรสมาคมให้ความเห็นชอบก็ให้ยื่นความจำนงค์ต่อกระทรวงธรรมการ ในภาพรวมของขั้นตอนเหล่านี้ต้องการให้ทุกภาคส่วนมีอำนาจการตัดสินใจต่อการมีอยู่ของวัด

ในเรื่องศาสนสมบัติร่างพระราชบัญญัติ ให้หลักการว่าศาสนสมบัติเป็นของส่วนรวม ป้องกันการหาผลประโยชน์จากศาสนสมบัติ ในหมวดที่ 2 ว่าด้วยศาสนาสมบัติ มาตรา 11 กำหนดว่า “ศาสนสมบัติในวัดทั้งปวงย่อมเป็นของพระศาสนาผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีอำนาจจะยึดถือเป็นเจ้าของหรือโอนให้ผู้หนึ่ง ผู้ใดเจ้าอาวาสพร้อมกับสงฆ์มีอำนาจที่จะจัดการรักษาไว้ให้คงรูปหรือให้เกิดประโยชน์แก่ปวงสงฆ์ในวัดนั้นในทางที่ดีที่สุด” นอกจากนี้ ในมาตรา 12 ยังได้วางระเบียบเรื่องการจัดการผลประโยชน์ของวัด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการยกยอกเงินผลประโยชน์ส่วนรวม กำหนดว่า วัดใดมีเงินศาสนาสมบัติขึ้นวัดอันพึงได้จากประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งมีค่ารายปีไม่น้อยกว่า 600 บาท วัดนั้นจะให้มิมีบรรณายกสำหรับจัดการบำรุงรักษาผลประโยชน์แทนสงฆ์ วัดละ 1 คนก็ได้ หรือถ้ามีรายได้ค่ารายปีมาก มหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะให้กระทรวงธรรมการจัดการบำรุงรักษาก็ได้ตามแต่จะเห็นสมควร วัดใดที่มีเงินรายได้ค่ารายปีน้อยกว่า 600 บาทให้เจ้าอาวาสมีอำนาจตั้งไวยาวัจกรจัดการ

บำรุงรักษาผลประโยชน์เงินศาสนาสมบัตินั้น นอกจากนั้นยังให้ความสำคัญกับการคัดเลือกเลือกผู้ที่สมควรเป็นมรรคทายกและไวยาวัจกร โดยต้องพิจารณาคุณสมบัติให้มีความสุจริตเป็นที่ตั้ง

การเสนอให้รัฐบาลแก้ปัญหาจุดบกพร่องจากการปกครองคณะสงฆ์ผ่านการออกเป็นร่างพระราชบัญญัติของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเป็นการแก้ไขปัญหอย่างตรงจุด มุ่งเน้นให้เกิดความชัดเจนและต้องการแก้ไขความคลุมเครือในทางกฎหมาย อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน แม้ว่าต่อมาในปีพ.ศ. 2484 การเกิดขึ้นของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์กลับไม่ได้พูดถึงรายละเอียดและลงลึกถึงการแก้ปัญหาจุดบกพร่องดังร่างพระราชบัญญัติพ.ศ. 2477 จึงนับว่าร่างพระราชบัญญัตินี้ ชัดเจนและรัดกุมกว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ประกาศใช้จริงในปีพ.ศ. 2484⁷⁷ อย่างไรก็ตามแม้ว่ารายละเอียดเรื่องการเงินและการจัดการผลประโยชน์ไม่ได้ถูกระบุอย่างชัดเจนในพระราชบัญญัติสงฆ์ฉบับใหม่⁷⁸ แต่ประเด็นเกี่ยวกับปัญหาการจัดการเงินและผลประโยชน์ในทางศาสนา จะนำมาสู่การที่รัฐบาลเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหอย่างต่อเนื่อง

คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้ใช้วิธีการเคลื่อนไหว โดยได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อฝ่ายบริหารคณะสงฆ์ตามลำดับขั้น คือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้บัญชาการคณะสงฆ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี เป็นการเรียกร้องที่เป็นการกระทำโดยเปิดเผยต่อสาธารณะ นอกจากนั้นความสำเร็จหนึ่งเกิดขึ้นในกระบวนการในสภาตามระบอบประชาธิปไตย โดยคณะปฏิสังขรณ์ฯ ประสานงานกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อนำร่างพระราชบัญญัติเข้าเป็นญัตติในที่ประชุมสภา เริ่มจากหลวงวรนิติปรีชา ผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร เสนอญัตติแก้ไขในการปกครองคณะสงฆ์เข้าสู่สภา แต่การเสนอไม่สำเร็จ เนื่องจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนหนึ่ง พิจารณาว่าข้อเสนอของคณะปฏิสังขรณ์ฯ ไม่ได้ดำเนินการตามระเบียบของมหาเถรสมาคม และเป็นการเรียกร้องของพระสงฆ์เพียงกลุ่มน้อยเท่านั้น มหาเถรสมาคมจึงไม่เห็นด้วยและมองว่าเป็นการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับเดิม ต่อมาในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478 นายทองม้วน อัตถากร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดมหาสารคาม เสนอร่างพระราชบัญญัติต่อสภา ต่อมา นายทองอยู่ พุฒพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดธนบุรี ได้นำร่างพระราชบัญญัติเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้ง เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2479 สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาเรื่องกิจการ

⁷⁷ คณินนิตย์ จันทบุต, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*, 234-241.

⁷⁸ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 58 (14 ตุลาคม 2484): 1391-1410.

คณะสงฆ์อย่างรอบคอบและระมัดระวัง ผลการประชุมปรากฏว่าสภามติให้รัฐบาลไปพิจารณาปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมก่อนรับหลักการ⁷⁹

ท่าทีของรัฐบาลคณะราษฎรนั้นให้ความสนใจกับการแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นพิเศษโดยเฉพาะเรื่องการรวมนิกาย ในช่วงต้นรัฐบาลยังสงวนท่าทีในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การภายในของมหาเถรสมาคม โดยหลังการเสนอร่างพระราชบัญญัติในปี พ.ศ. 2477 รัฐบาลปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของเถรสมาคมพิจารณาเรื่องการแก้ไขพระราชบัญญัติ แต่ต่อมาเมื่อไม่เป็นที่ยุติ รัฐบาลจึง ดำเนินการเอง โดยในปี พ.ศ. 2481 สภานำร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และรับหลักการที่จะรวม นิกายสงฆ์ โดยได้จัดการประชุมลับในสภาผู้แทนราษฎรขึ้นเพื่อพิจารณาเรื่องนี้ การประชุมยาวนานถึง 4 วัน ตั้งแต่วันที่ 23 สิงหาคม ถึง 30 สิงหาคม พ.ศ. 2481 เนื่องจากปัญหาระหว่างนิกายเป็นปัญหาที่ ค้างคั่งในสังคมสงฆ์มาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลดำเนินการเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง การปฏิรูป โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์โดยการรวมนิกายใดเกิดขึ้นจริงในพระราชบัญญัติการปกครองคณะ สงฆ์ พ.ศ. 2484 นับเป็นความสำเร็จของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในระดับหนึ่ง

ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ส่วนหนึ่งเกิด จากการใช้พลังทางการเมืองสนับสนุนโดยบุคคลสำคัญในคณะราษฎร จากการที่พระมหาประหยัด แกนนำคณะปฏิสังขรณ์ฯ เข้าพบ ปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยขณะนั้น ผ่านการ แนะนำของ ถวดี ฤทธิเดช ผู้นำกรรมการหัวก้าวหน้า ในการพบกัน ณ บ้านป้อมเพชร ปรีดี พนมยงค์ ได้ให้ความช่วยเหลือคณะปฏิสังขรณ์โดยอำนวยความสะดวกให้พระสงฆ์กลุ่มนี้รอดพ้นจากการถูก เจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมและสนับสนุนในการร่างพระราชบัญญัติ

...พระมหาประหยัด พระธรรมวรนายก พระมหาเพียร วัดสุทัศน์ และนาย ถวดีนั่งรถยนต์จากวัดสุทัศน์ไปบ้านป้อมเพชร ท่านปรีดีนั่งกางเกงแพรดำ ใส่เสื้อปานกุยเฮงสีขาว ลงมารับหน้าตึก เมื่อขึ้นไปบนบ้าน ท่านบุหรีด้วยไฟ แฉ็คแก๊กลูกทุกรูป แล้วก็กล่าวว่า เรื่องของพระคุณนั้นผมทราบโดยตลอด เพราะสันติบาลมารายงานให้ผมทราบทุกระยะ ผมเห็นด้วยที่จะต้องมีการ เปลี่ยนแปลงแก้ไขโดยนำร่างพระราชบัญญัติเข้าเสนอสภา ให้เข้ารูปเข้า รอย ผมจะให้ขุนสมภารหิตตคิมาแนะนำในการร่างพระราชบัญญัติ...⁸⁰

⁷⁹ แสวง อุดมศรี, *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, 153.

⁸⁰ นายประหยัด ไพธิกุล, สัมภาษณ์โดย คณินนิตย์ จันทรบุดร, ม.ป.ท, 2 พฤษภาคม 2525 อ้างถึงใน, คณินนิตย์ จันทรบุดร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*, 118.

การให้ความช่วยเหลือคณะปฏิสังขรณ์^๗ ของ ปรีดี พนมยงค์ มีทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีคือช่วยให้คณะสงฆ์กลุ่มนี้รอดพ้นจากการถูกเจ้าหน้าที่จับกุม ส่วนผลเสียคือการเข้าช่วยเหลือนี้สร้างความเคลือบแคลงใจกับกลุ่มเจ้านายและราชวงศ์ว่าเป็นการแทรกแซงของคอมมิวนิสต์โดยใช้สถาบันสงฆ์เป็นเครื่องมือ อย่างไรก็ตาม ปรีดี พนมยงค์ มีความสนใจที่จะปฏิรูปคณะสงฆ์ในทางกฎหมายเพื่อเปิดโอกาสให้เกิดพระสงฆ์รุ่นใหม่ได้มีส่วนในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ โดยมีความคิดว่าการปกครองคณะสงฆ์ไม่น่าจะอยู่ในความรับผิดชอบของพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น ความสำเร็จในการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 จึงเกิดขึ้นจากการที่ปรีดีได้เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด ดังที่ได้เคยเล่าเรื่องราวนี้ถวายหลวงพ่อดำญาณันทิกขุ ในปี พ.ศ. 2522

ผมได้วางแผนไว้แล้วด้วยการออกกฎหมายพระราชบัญญัติปี 2484 ตัวเลขไม่แน่นอน ดูนั่นรavnัน ก็ให้มีสังฆสภาให้มีสังฆมนตรี บอกว่าให้มีสังฆสภานี้มิใช่เพื่ออะไร เพื่อให้พระหนุ่มได้มีโอกาสทำงาน เพราะได้เอามาร่วมชุมนุมกัน ได้ปรึกษาหารือกันในการที่จะจัดการอะไรๆ ให้มันก้าวหน้า⁸¹

นอกจากเป็นผู้สนับสนุนสำคัญให้เกิดการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์พ.ศ. 2484 ปรีดี พนมยงค์ ยังได้สนับสนุนให้ก่อตั้งพุทธสมาคมขึ้น (ต่อมาคือพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย) และขอรับรองให้พุทธศาสนิกชนแสดงปาฐกถาธรรมเรื่องพุทธธรรมกับเจตนารมณ์ประชาธิปไตย ความเลื่อมใสของปรีดีที่มีต่อพุทธศาสนิกชนเห็นได้จากการพบกันของทั้งสอง ในปี พ.ศ. 2485 ไปถึงการที่ปรีดีสนใจจะให้มีการสร้างสถานปฏิบัติธรรมแบบวัดสวนโมกข์ขึ้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การที่คณะราษฎรให้ความสำคัญและสนใจปฏิรูปศาสนานั้นเป็นอำนาจใหม่ที่เกิดขึ้นจนสามารถท้าทายกับกลุ่มอำนาจเดิมจากระบบเก่าคือเจ้าฝ่ายและฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ทำให้ฝ่ายคณะปฏิสังขรณ์หรือฝ่ายมหานิกายสามารถเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในศาสนา

⁸¹ พระราชปัญญาเมธี (สมชัย กุศลจิตโต), “ปรีดี พนมยงค์ กับ พุทธศาสนา,” ใน สถาบันปรีดีพนมยงค์, *ปรีดี - พุทธศาสน “เทิดรัฐธรรมนุญ”*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิปรีดี พนมยงค์, 2566), 180.

จักรได้สำเร็จเป็นครั้งแรก ทั้งนี้เกิดขึ้นได้เพราะจังหวะเวลาที่เหมาะสม ที่สำคัญคือกลุ่มอำนาจจากคณะราษฎรมีบทบาทสำคัญท่ามกลางบรรยากาศแห่งความเป็นประชาธิปไตย⁸²

ในปี พ.ศ. 2480 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของวงการสงฆ์ คือการที่รัฐบาลได้สถาปนาพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในวงการสงฆ์ เพราะตั้งแต่มีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัชกาล 4 ล้วนมาจากพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทั้งสัมภาสณโดยคณะนิจันทรบุตรสัน โดยเมื่อวันที่ 25 สิงหาคมพ.ศ. 2480 สมเด็จพระสังฆราชกรมหลวงชินวราวุฒินัน สิ้นพระชนม์ลงด้วยโรคลงพระบังคนเบา ต่อมาในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 รัฐบาลได้สถาปนาสมเด็จพระวันรัตน์ (แพ ดิสุสเทโว) เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ ขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช โดยรัฐบาลได้เหตุผลการคัดเลือกตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่า ได้พิจารณาจากพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิเจริญพรพรสาสูงสุดและเป็นที่เคารพสักการะของภิกษุและประชาชน ความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ นอกจากพลิกความคาดหวังของบุคคลทั่วไป สอดคล้องกับการเรียกร้องของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาซึ่งต้องการให้รัฐบาลให้ความเท่าเทียมกันกับพระสงฆ์ นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ น่าจะมีเหตุผลทางการเมืองสนับสนุนที่สำคัญคือความตกต่ำของเจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะภายหลังการเกิดกรณีกบฏบวรเดชในปี พ.ศ. 2476⁸³ ท่าทีของคณะสงฆ์ในช่วงเวลาของการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานตามนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาล เห็นได้จากการ พระสงฆ์สามเณรโดยทั่วไปให้การสนับสนุนการดำเนินนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาลประมุขของคณะสงฆ์ (แพ ดิสุสเทโว) มีทัศนคติสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย⁸⁴

ภายใต้บริบทการปรับปรุงกฎหมายคณะสงฆ์จนนำมาสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 รัฐบาลคณะราษฎรได้ให้การอุดหนุนศาสนาอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ตัวอย่างที่เป็นสัญลักษณ์ของความเปลี่ยนแปลงอันเป็นรูปธรรมคือ เมื่อวันที่ 18

⁸² วัลลภ มยุรา, “ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา อำนาจทางการเมือง และการสร้างโอกาสทางการเมือง: กรณีศึกษาคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย” *วารสารสิทธิและสันติศึกษา* 3, ฉ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 57-92.

⁸³ คณินันต์ จันทรบุตร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*, 161.

⁸⁴ ภูมินทร์ วาดเขียน, “คณะสงฆ์สร้างชาติในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 - 2487” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้* 10, ฉ.2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 198-220.

กันยายน พ.ศ. 2483 รัฐบาลมีมติสร้างวัดโดยใช้ชื่อว่า “วัดประชาธิปไตย”⁸⁵ โดย ผู้มีบทบาทสำคัญในการดำริให้ก่อสร้างวัดคือ พระยาพหลพลพยุหเสนา ปราบปรามไว้ราวปี พ.ศ. 2483 “ขณะนี้ทุกสิ่งทุกอย่างเข้าสู่ภาวะปกติแล้วควรจะทำบุญอะไรสักอย่าง มีความเห็นว่าควรสร้างวัดสักแห่งหนึ่ง” ต่อมาจึงให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและประเดิมบริจาคเงินสมทบทุนสร้างวัดนี้ 400 บาท การก่อสร้างวัดแห่งนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้สานต่อโครงการ โดยจัดสรรงบประมาณและเปิดให้เรียไรเพิ่มเติมจากราษฎร ขับเคลื่อนให้เป็นวัดแห่งการหลอมรวมนิกายจนกระทั่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2484⁸⁶

สัญลักษณ์หลายประการของการสร้างวัดทำให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการแสดงออกถึงการเป็นวัดรูปแบบใหม่ ดังเช่นการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานและเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดพระศรีมหาธาตุ” โดยรัฐบาลได้สร้างให้มีสถานะพิเศษและตั้งใจให้วัดนี้เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาในระบอบใหม่ ชื่อวัดเป็นการเลือกใช้คำที่มีพลังทางความหมายที่ลึกซึ้งในอดีตมาใช้ในบริบทใหม่อย่างเหมาะสม วัดแห่งนี้จึงกลายเป็นวัดมหาธาตุในระบบประชาธิปไตย⁸⁷ เห็นได้จากองค์ประกอบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตำแหน่งที่ตั้งของวัดคือทุ่งบางเขนซึ่งเป็นสถานที่ปราบกบฏบวรเดช วันที่ทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484 และการอุปสมบทของพระยาพหลพลพยุหเสนา (หัวหน้าคณะราษฎร) ซึ่งเป็นบุคคลแรกที่อุปสมบท ณ อุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุในวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2484⁸⁸

จากความต้องการให้วัดนี้เป็นวัดสำคัญของชาติ ซึ่งเป็นวัดตามมุมมองใหม่ของคณะราษฎร รัฐบาลได้ดำริให้อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญมาเป็นพระประธานภายในพระอุโบสถของวัด ด้วยเหตุผลที่ว่าพระพุทธรูปสำคัญองค์ที่ 3 ของประเทศไทย ถัดจากพระแก้วมรกตและพระ

⁸⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.2.3.6.7/4 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องบันทึกเรื่องวัดพระศรีมหาธาตุ

⁸⁶ สถาบันปรีดีพนมยงค์, ปรีดี - พุทธทาส “เทิดรัฐธรรมนุญ”, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิปรีดี พนมยงค์, 2566), 39-41.

⁸⁷ ชาตรี ประกิตนันทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรมสยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มติชน 2566), 394-411.

⁸⁸ ชาตรี ประกิตนันทการ, *ศิลปสถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563), 195-218.

พระพุทธชินราช⁸⁹ ทั้งนี้ความพิเศษคือรัฐบาลมีความตั้งใจให้วัดนี้เป็นของราษฎรที่แท้จริง โดยกำหนดให้สร้างขึ้นจากการรับบริจาคเงินของประชาชนผู้มีจิตศรัทธา ที่สำคัญที่สุดคือวัดพระศรีมหาธาตุเป็นวัดที่รวมพระสงฆ์ทั้งสองนิกายไว้ด้วยกันอย่างไม่แบ่งแยก มุ่งหวังให้เกิดเอกภาพในคณะสงฆ์โดยมีรัฐบาลเป็นผู้สร้างความปรองดองนี้ ช่วงเวลาของการประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ไม่เพียงแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามประชาธิปไตยเท่านั้น แต่เป็นช่วงเวลาที่การบำรุงพุทธศาสนาของรัฐบาลระบอบใหม่ได้ให้ความสำคัญอย่างเต็มที่ ด้วยวิธีการและการจัดการแบบใหม่ของรัฐบาล

2.2 คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา

เมื่อ พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ชิตตสังคะ) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 เป็นผู้มียุทธศาสตร์ทางการเมืองในฐานะผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงการปกครองและประสบความสำเร็จจากการปราบกบฏบวรเดช ภายหลังการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียงสองเดือน รัฐบาลหลวงพิบูลสงครามได้มีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการเงินเพื่อบำรุงพุทธศาสนา โดยในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2481⁹⁰ หลวงพิบูลสงครามมีดำริว่ารัฐบาลควรจัดตั้งงบประมาณบำรุงศาสนาให้เด่นชัด โดยต้องการให้รัฐบาลเข้าไปจัดการกับเงินศาสนสมบัติที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก อีกทั้ง ปรีดี พนมยงค์ มีความเห็นว่า “ศาสนสมบัติมีเงินมาก ควรเอาเงินมาบำรุงวัดบ้าง” เหตุผลของการพิจารณาเรื่องการบำรุงพุทธศาสนาในครั้งนี้ของรัฐบาล มาจากการที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้แสดงความจำนงมายังรัฐบาลขอตั้งสมาคมบำรุงพุทธศาสนา โดยขอให้รัฐมนตรีเข้าร่วมด้วย หลวงพิบูลสงครามไม่ต้องการให้เกิดการตั้งสมาคมนี้ขึ้น เพราะหากรัฐบาลอนุญาตให้ตั้งสมาคมจะกลายเป็นว่ารัฐบาลไม่สนใจบำรุงพุทธศาสนา ในการประชุมครั้งนั้นจึงประสงค์ให้จัดตั้ง “คณะกรรมการเพื่อพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา” เพื่อเข้าใจสภาพปัญหาและเป็นการแสดงท่าทีที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับการปรับปรุงและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มติคณะรัฐมนตรีจึงได้ตั้ง การประชุมของคณะกรรมการเพื่อพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา

⁸⁹ วิศรุต บวงสรวง, “ศาสนวัตถุกับอุดมการณ์กษัตริย์นิยมไทย พุทธศตวรรษ 2410 - 2540” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2562), 66-83.

⁹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องตั้งกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา (13 กุมภาพันธ์ 2481) น.2

แบ่งเป็น 2 ระยะใหญ่ ๆ ระยะแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2482 - 2483 มีการประชุมทั้งสิ้น 5 ครั้ง ระยะที่สอง เกิดขึ้นในพ.ศ. 2484 จัดการประชุม 13 ครั้ง

ระยะแรก คณะกรรมการเพื่อพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา ประกอบด้วยบุคคล 4 นาย ได้แก่ นายประยูร ภมรมนตรี ผู้แทนกระทรวงธรรมการ เป็นประธานกรรมการและเจ้าของเรื่อง ผู้แทนจากกระทรวงมหาดไทย หลวงวิจิตรวาทการ และพันเอกหลวงสฤษดิ์ยุทธศิลป์ ต่อมาได้มีหนังสือเสนอความคิดเห็นจาก น.อ. หลวงกาจสงคราม เรื่องไม่ควรปล่อยให้ศาสนาของไทยเป็นไปตามยถากรรม ซึ่งหลวงพิบูลสงครามเห็นด้วยกับความคิดเห็นที่ปรากฏในหนังสือ จึงได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้ น.อ. หลวงกาจสงคราม เป็นคณะกรรมการเพิ่มอีกคน รวมคณะกรรมการชุดนี้ 5 คน การเกิดขึ้นของคณะกรรมการชุดนี้เป็นไปตามปรารถนาของหลวงพิบูลสงครามซึ่งต้องการฟื้นฟูกิจการพุทธศาสนา

... ถ้ามองดูนานาประเทศแล้ว เขาใช้ศาสนาเป็นหลักคู่กับการปกครองแต่ของเราปล่อยไปคนละทาง จะเห็นได้เมื่อคราวเสนอกฎหมายสงฆ์นั้น มีความยุ่งยาก และขัดกันไปหลายทอด ศาสนาเปรียบเหมือนมิดหลายคม ถ้ารู้จักใช้ประโยชน์ก็ดี ถ้าไม่รู้จักใช้อย่างน้อยถึงจะไม่บาดมือก็เป็นเพียงเสมอดัว คณะราษฎรได้วางแผนนโยบายการปกครองไว้ครบแล้ว แต่หากในทางศาสนาไม่ได้กล่าวถึง อาจเป็นข้อนี้ที่ทำให้ฝ่ายตรงข้ามว่าเราเป็นฝ่ายที่ไม่มีศาสนาและเป็นคอมมิวนิสต์ ในประเทศที่เจริญแล้วมีธรรมเนียมให้วัดอบรมศาสนาแก่เด็ก จึงแปลว่าเด็กฝรั่งต้องไปวัดทุกเวลาเช้าในวันอาทิตย์ ไปเพื่อศึกษาศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย แต่ของเราไม่บังคับ กลับปล่อยให้ตามยถากรรมทำให้หย่อนทางศีลธรรมถ้ามีระเบียบอันใดที่จะให้เด็กทั่วไปและเด็กนักเรียนได้รับการศึกษาทางศาสนาเสียบ้างน่าจะดี...⁹¹

ในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2482 รัฐบาลได้รับหลักการที่คณะกรรมการพิจารณาส่งเสริมและบำรุงพุทธศาสนาได้ประชุมมาแล้ว 5 ครั้งตั้งแต่ พ.ศ. 2481 - 2482⁹² โดยเสนอมายังรัฐบาลว่า

⁹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 เรื่องเสนอความคิดเห็นจาก น.อ. หลวงกาจสงครามถึงนายกรัฐมนตรี (4 เมษายน 2482) น.14

⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 หนังสือจากกระทรวงธรรมการถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเรื่องรายงานคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมศาสนา (30 มกราคม 2482) น. 28-30

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ การบำรุงส่งเสริมพุทธศาสนาจึงต้องทำในทางที่ร่วมมือกันระหว่าง พุทธจักรและอาณาจักร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและพระศาสนาไปพร้อมกัน เสนอให้ รัฐบาลควรดำเนินการในสองประเด็นสำคัญ ประเด็นแรกคือ เปลี่ยนแปลงแก้ไขหลักสูตรการศึกษา พระพุทธศาสนาให้ทันสมัยขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์มีสมรรถภาพ ไม่ใช่แค่เทศนาให้ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว เท่านั้น แต่ต้องสามารถชักจูงผู้ที่ไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสด้วย พระสงฆ์ควรเทศนาให้เป็นประโยชน์ควร ช่วยเหลือรัฐบาลอบรมสั่งสอนประชาชนให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ประเด็นที่สองซึ่งคณะรัฐมนตรีให้ความสำคัญเนื่องจากเป็นปัญหาใหญ่ คือ การควบคุม จำนวนวัดและปรับปรุงพฤติกรรมพระสงฆ์ จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2482 พบว่า มีวัดทั่วประเทศ 18,006 วัดในจำนวนนี้เป็นวัดในพระนครและธนบุรี 379 วัด เสนอว่ารัฐบาลจะต้องกำหนดเกณฑ์ในการควบคุมจำนวนวัดเพื่อรักษาคุณภาพอันดีของวัดไว้ โดยจะต้องพิจารณาจากสัดส่วนจำนวน พลเมืองที่มีกำลังพอจะอุปถัมภ์บำรุงวัด หลายพื้นที่มีวัดมากมากเกินไปจนความจำเป็นควรนิมนต์พระสงฆ์ ให้มารวมอยู่ในวัดเดียวกัน ยุบวัดที่เกินต้องการเอาไปใช้สาธารณะประโยชน์อย่างอื่น รัฐบาลควร แนะนำผู้มีจิตศรัทธาในกรณีต้องการสร้างวัดใหม่โดยขอให้ปฏิสังขรณ์วัดเก่าจะเป็นการดีกว่าการสร้าง วัดใหม่จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องสำรวจว่าพื้นที่แห่งนั้นไม่มีวัดอยู่ในหมู่บ้านนั้นเลย

จำนวนวัดนั้นสัมพันธ์กับคุณภาพของพระสงฆ์ จากการสำรวจในขณะนั้นมีพระสงฆ์ทั่วประเทศ 219,000 รูป ในปี พ.ศ. 2482 เทียบได้ว่าในจำนวนพลเมือง 70 คน มีพระสงฆ์ 1 รูป การ ดำรงชีพของพระสงฆ์อยู่ในภาวะแร้นแค้น หากมีพระจำนวนมากขึ้นความลำบากของพระก็มากขึ้น ตาม อีกทั้งทำให้รัฐบาลควบคุมยากขึ้น พระสงฆ์ที่ประพฤติหย่อนในทางพระธรรมวินัยก็จะมากขึ้น อันจะเป็นการทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลง คณะกรรมการได้เสนอให้รัฐบาลดำเนินการให้ควบคุม การบวชของพระสงฆ์ โดยแบ่งการบวชเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การบวชตามประเพณีจะต้องกำหนดให้ บวชได้ไม่เกิน 100 วัน การบวชโดยไม่มีกำหนดลาสิกขาต้อง เรียนหรือปฏิบัติศาสนกิจตามหลักเกณฑ์ ซึ่งรัฐบาลต้องให้คณะสงฆ์จัดระเบียบ และสุดท้ายการบวชในปัจจุบันคือการบวชในวัย 60 ปี ไม่ต้อง ควบคุม เมื่อที่ประชุมรับทราบข้อเสนอและรับหลักการของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริม การศาสนาแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กล่าวว่าสรุปว่า “ที่จะทำคือวางหลักสูตรการศึกษาเสีย ใหม่และปรับปรุงสถานที่วัดเสียใหม่ บังคับว่าคนจะบวชนั้นต้องรู้หนังสือ”⁹³

ระยะที่สอง คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาก่อตั้งขึ้นอีกครั้งตามมติ คณะมนตรี วันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2484 จอมพล ป. พิบูลสงครามมีความต้องการสานต่อการปรับปรุง

⁹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี 77/2482 เรื่องการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา (31 มกราคม 2483) น.31-35

คุณภาพวัดและพระสงฆ์ โดยได้พูดถึงเรื่องการเรียนของพระสงฆ์ซึ่งศาสนาพุทธไม่มีการบังคับเรียนอย่างเป็นระบบเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาของคริสต์ “การที่พุทธศาสนาของเราไม่แพร่หลายก็เพราะเราไม่มีการสอนศาสนาโดยทั่วไป ส่วนคริสต์ศาสนาเขาสอนอบรมตั้งแต่เล็ก ๆ และถูกบังคับให้เรียน คนโง่จึงฟังหัวเชื่อถือมาก” ที่ประชุมได้ตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ 7 คน ได้แก่ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นประธานกรรมการ หลวงกาจสงคราม หลวงโกวิทอภัยวงศ์ หลวงเชวงศักดิ์สงคราม หลวงวิจิตรวาทการ นายวิลาศ โอสถานนท์ และหลวงสฤกษ์ยุทธศิลป์ การประชุมของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาในระยะที่สองนี้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องรวมทั้งสิ้น 13 ครั้งในปี พ.ศ. 2484

คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาในระยะที่สองนี้ รัฐบาลได้มีบทบาทในการส่งเสริมความก้าวหน้าให้แก่ศาสนาและเป็นแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำแก้ปัญหาเกี่ยวกับกิจการศาสนา โดยในการประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2484 ได้มีหนังสือไปยังภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจการทางศาสนาเพื่อขอความคิดเห็นและนำประเด็นมาเป็นวาระในการประชุมพิจารณาของคณะกรรมการชุดนี้ โดยที่ประชุมได้มีมติให้ออกหนังสือในนามของรัฐบาลไปยังผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ พุทธธรรมสมาคม ยุวพุทธศาสนิกสมาคม กรมมหาดไทยในฐานะผู้ดูแลกิจการทางศาสนา สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสสเทโว) วัดสุทัศน์ (เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกาย) สมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ นายทองสืบ ศุภमारค พระธรรมนิเทศธรรมโฆหาร และพระราชธรรมนิเทศ โดยได้กำหนดหัวข้อในการขอรับความเห็น 4 ประเด็น คือ มูลเหตุแห่งการเสื่อมโทรมวิธีแก้ความเสื่อมโทรม มูลเหตุแห่งความไม่ก้าวหน้า และวิธีส่งเสริมให้ก้าวหน้า ประเด็นย่อยในวิธีส่งเสริมให้ก้าวหน้าแบ่งเป็น วิธีส่งเสริมให้ก้าวหน้าทางศาสนา ทางการศึกษา ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้หนังสือที่ขอความเห็นจากพระภิกษุจะไม่มีประเด็นทางการปกครอง ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ⁹⁴ โดยผลตอบรับจากการสอบถามนั้นจะถูกนำไปตั้งเป็นประเด็นในการประชุมแต่ละครั้ง

2.2.1 การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์

คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา มีจุดประสงค์เพื่อปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ให้ทันสมัย และเพื่อยกระดับการศึกษาของพระสงฆ์ให้มีคุณภาพในฐานะผู้เผยแผ่ศาสนา ตามความคาดหวังของรัฐบาลที่พระสงฆ์คือผู้ช่วยรัฐบาลอบรมประชาชน

⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 1 (27 มีนาคม 2484) น.66-69

พระสงฆ์จึงควรมีความรู้ในทางโลกที่จำเป็นในระดับหนึ่ง ประเด็นการเพิ่มหลักสูตรให้พระสงฆ์เรียนในรูปแบบทางโลกนี้ กระทรวงธรรมการมีบทบาทในการสะท้อนปัญหาของพระสงฆ์ต่อเรื่องนี้ในประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 2 วันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2484 จากความพยายามของกระทรวงธรรมการเคยเสนอต่อเถรสมาคมให้พระสงฆ์ได้เรียนวิชาทางโลก เช่น ภาษาต่างประเทศ ประวัติศาสตร์ และคณิตศาสตร์ แต่ทางพระมีความเห็นว่าเรียนไม่ไหวเพราะพระสงฆ์ต้องเรียนธรรมบาลีซึ่งหนักอยู่แล้ว อีกทั้งจะเป็นการส่งเสริมให้พระไปเป็นฆราวาสเพราะเมื่อมีความรู้ทางโลกก็จะสึกเร็ว อย่างไรก็ตามทางเถรสมาคมเห็นด้วยกับการเพิ่มวิชาข้างเบื่องต้นและวิชาพยาบาลเท่านั้น⁹⁵ แต่ข้อจำกัดสำคัญคือคณะสงฆ์ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะไม่มีเงินงบประมาณในส่วนนี้ ซึ่งต้องใช้สำหรับค่าจ้างครูและสถานที่เป็นจำนวนมาก

คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนามีความประสงค์อย่างมากที่ต้องการให้รัฐบาลใช้นโยบายปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงได้หาทางนำเอาเงินศาสนสมบัติมาใช้เพื่ออุดหนุนให้พระสงฆ์ได้เรียนทางโลก โดยเงินศาสนสมบัติกลางที่กระทรวงธรรมการดูแลอยู่ในปี พ.ศ. 2484 นั้น มีอยู่ราว 1,500,000 บาท ส่วนใหญ่ใช้ไปกับการบำรุงการศึกษาเล่าเรียนและบำรุงกิจการศาสนาโดยทั่วไป ซึ่งไม่เพียงพอ โดยเงินส่วนหนึ่งได้เอาไปซื้อพันธบัตรเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ดังนั้นการที่รัฐบาลจะหวังพึ่งเงินศาสนสมบัติกลางจึงเป็นไปได้ยาก⁹⁶ คณะกรรมการจึงเล็งเห็นว่าหากจะต้องตั้งโรงเรียนอาจจะต้องใช้เงินรายได้ของวัดซึ่งเป็นเงินศาสนาสมบัติของวัดเอง แต่จะดำเนินการได้นั้นต้องตกลงกับทางเจ้าอาวาสก่อนซึ่งอาจจะต้องขอความเห็นจากทางพระเสียก่อน

การพิจารณาหลักสูตรการเรียนของพระสงฆ์ ในการประชุมครั้งที่ 4 เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ที่ประชุมได้นำเอาความเห็นจากหลายฝ่ายที่เห็นตรงกันคือ เวลานี้การเผยแผร์ศาสนาเสื่อมลงอย่างมาก หากรัฐต้องการที่จะให้ศาสนาเป็นเครื่องมือช่วยเหลือในการสร้างชาติ ต้องปรับปรุงหลักสูตรให้พระสงฆ์ศึกษาให้ทันกับความก้าวหน้าของฝ่ายอาณาจักร ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้เผยแผร์ศาสนาจะได้เลือกข้อธรรมะให้เหมาะกับสภาพการในเทศก็จะสามารถโน้มน้าวใจ คนให้เป็นไปตามที่รัฐบาลต้องการ เช่นการสอนให้ประชาชนประพฤติดี มีสัมมาอาชีพ ทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ ตั้งมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริตและไม่เบียดเบียนฉ้อโกง เป็นต้น ดังนั้นไม่ควรปล่อยให้

⁹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 2 (10 เมษายน 2484) น.73-77

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

พระสงฆ์สอนตามความเข้าใจของตนเอง⁹⁷ รัฐบาลจึงควรจะต้องเข้าไปวางระเบียบและวางหลักสูตรให้แก่พระสงฆ์

หลักสูตรการศึกษาพระสงฆ์ประเภทบวชเรียนตลอดชีวิต หลวงวิจิตรวาทการ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้วางโครงขึ้น โดยเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 5 เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2484 รูปศึกษาฤกษ์กำหนดให้พระสงฆ์ที่ศึกษาระดับปริญญาตรีหลักสูตร 4 ปี เป็นไปแนวเดียวกันกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ชั้นปริญญาโทและปริญญาเอก 5 ปี แยกเป็น 3 สาขา คือปริญญาแผนกสามัญ ปริญญาแผนกเผยแผร์ภายใน และปริญญาแผนกเผยแผร์ภายนอก นอกจากนั้นรัฐบาลควรต้องส่งเสริมให้พระสงฆ์เรียนมีความรู้ทางวิชาชีพที่จำเป็นและไม่ขัดพระธรรมวินัย เช่น วิชาช่างเบื้องต้นเพื่อจะได้นำความรู้ไปใช้ในการปฏิสังขรณ์วัดเมื่อถึงคราวจำเป็น วิชาพยาบาลซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดูแลตนเอง โดยหลวงวิจิตรวาทการ ได้ยกตัวอย่างกรณีวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ฯ ซึ่งมีพระสงฆ์ 400 - 500 รูป เมื่อถึงคราวอาพาธเจ็บป่วยก็ขาดแคลนหมอและพยาบาล จึงควรส่งเสริมให้พระสงฆ์ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคมีความรู้ในเรื่องการแพทย์แผนปัจจุบัน นอกจากนั้นได้เสนอให้เพิ่มวิชาอื่น ๆ เช่น ชีววิทยา พฤกษศาสตร์ สถาปนิก ที่ประชุมถกเถียงว่าพระสงฆ์ควรจะมีความรู้ทางโลกในสาขาใดบ้าง⁹⁸ อย่างไรก็ตามเรื่อง หลักสูตรการศึกษาพระสงฆ์นี้กระทรวงธรรมการได้ดำเนินการหารือกับทางคณะสงฆ์ มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการไปช่วยกระทรวงธรรมการเจรจากับทางคณะสงฆ์ โดยที่ประชุมกำชับให้ดำเนินการอย่างระมัดระวังเพื่อไม่ให้คณะสงฆ์รู้สึกว่รัฐบาลกำลังแทรกแซงเรื่องภายในมากเกินไป

ความต้องการให้พระสงฆ์เป็นผู้เผยแผร์ศาสนาสอดคล้องกับดำริของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการให้พระสงฆ์ดูน่าเลื่อมใสในสายตาประชาชนโดยซึ่งเคยเปรียบเทียบกับบาทหลวงในศาสนาคริสต์ อีกทั้งเพื่อไม่ต้องการให้ศาสนาพุทธเสื่อมลงมากกว่านี้ คณะกรรมการได้เสนอให้รัฐบาลผลักดันให้เกิดโครงการพระนักเทศน์⁹⁹ ซึ่งพระสงฆ์จะช่วยรัฐบาลเผยแผร์ศาสนาโดยการเทศน์ เสนอหลักการว่าควรให้มีการเทศน์ 2 ประเภท ประเภทที่หนึ่งเป็นการเทศน์โดยทั่วไป ซึ่งทางราชกาควรจัดพิมพ์คู่มือการเทศน์สอนประชาชน และเร่งโครงการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

⁹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 4 (17 พฤษภาคม 2484) น.86-92

⁹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 5 (9 มิถุนายน 2484) น.98-106

⁹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 11 (24 สิงหาคม 2484) น.158-167

เพื่อให้พระสงฆ์ทุกรูปสามารถเทศน์ประเภทนี้ได้ ประเภทที่สองคือการเทศน์ในเชิงอรรถรสโวหาร นับเป็นความสามารถเฉพาะตัว ซึ่งจะต้องมีข้อกำหนดว่าพระที่มีความรู้ระดับใดจึงจะเทศน์ได้ ดังนั้นเสนอให้รัฐบาลจัดตั้งโครงการโรงเรียนนักเทศน์ โดยเริ่มจากการตั้งโรงเรียนนักเทศน์ในกรุงเทพฯ แล้วให้จังหวัดต่าง ๆ คัดเลือกพระที่มีความสามารถมาอบรม โดยกรมศาสนาจะต้องสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการเดินทางและการกินอยู่ เมื่อได้ความรู้ตามหลักสูตรครบถ้วนแล้ว ให้พระนักเทศน์เหล่านั้นเปิดโรงเรียนนักเทศน์ตามภูมิลำเนาของตน โดยมีแผนเสนอให้ตั้งกรรมการดำเนินการเทศนาประจำจังหวัดและอำเภอ เพื่อควบคุมการเทศน์ที่พระสงฆ์สอนประชาชน และหากพระสงฆ์รูปใดมีผลงานดีหรือควรเอาเป็นแบบอย่าง ให้มีการประกาศลงในแถลงการณ์คณะสงฆ์รายเดือน เพื่อเผยแพร่การคณะสงฆ์และการศาสนาให้ประชาชนทราบโดยทั่วกัน¹⁰⁰ จุดประสงค์ของโครงการตั้งโรงเรียนนักเทศน์นี้คือปรับปรุงการเทศน์ซึ่งวัดปฏิบัติกันตามปกติ ให้เป็นการเทศน์ที่เป็นไปตามนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาล

การที่สนับสนุนให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาในส่วนภูมิภาค คณะกรรมการเสนอว่ารัฐบาลควรสนับสนุนในรูปแบบการออกค่าพาหนะสำหรับเดินทาง โดยจ่ายค่าพาหนะเฉพาะพระสงฆ์ที่เดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเผยแพร่ศาสนาตามต่างจังหวัด เพราะจะได้คัดเลือกพระที่เห็นว่าสมควรแก่การส่งไปยังต่างจังหวัด เมื่อรัฐบาลเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายแล้วจะต้องทำรายงานมายังรัฐบาลด้วยโดยได้วางระเบียบให้รายงานต่อเจ้าคณะจังหวัดว่าจะไปที่ไหนไปทำอะไรมีค่าใช้จ่ายอย่างไรบ้าง ขณะที่การเดินทางของพระสงฆ์ระหว่างท้องที่ต่าง ๆ หากรัฐบาลสนับสนุนค่าเดินทางส่วนนี้ รัฐบาลจะไม่มีทางรู้ได้เลยว่าท่านจะไปที่ไหนซึ่งอาจจะไปไหนมาไหนกันอย่างฟุ่มเฟือย¹⁰¹ กล่าวคือ คณะกรรมการเห็นว่าเมื่องบประมาณมีจำกัด การที่รัฐบาลสนับสนุนค่าใช้จ่ายจึงจำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับเรื่องที่สนองนโยบายของรัฐเป็นอันดับแรก

ความต้องการให้พระสงฆ์เผยแพร่ศาสนาไม่เพียงแต่เป็นความประสงค์ของรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังตรงกับข้อเสนอของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศน์วิหาร (เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย) ซึ่งได้มีความเห็นมายังคณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา โดยต้องการให้รัฐบาลให้ความสะดวกแก่พระสงฆ์ในการเผยแพร่พระศาสนา เนื่องจากปัญหาค่าใช้จ่ายการเดินทางของพระภิกษุในการไปทำกิจการทางศาสนา จึงได้เสนอให้รัฐบาลยกเว้นค่าธรรมเนียมแก่พระสงฆ์ให้เหมือนกับที่ยกเว้นกับผู้แทนราษฎร โดยตัดพ้อว่าการที่รัฐบาลไม่จุนเจือค่าใช้จ่ายในการเดินทาง

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 11 (24 สิงหาคม 2484) น.158-167

เท่ากับเป็นการไม่ส่งเสริมการเผยแพร่พระศาสนาให้กว้างขวางออกไป ดังเช่น ในกรณีที่พระสงฆ์ต้องเดินทางข้ามจังหวัด จะต้องอาศัยที่ชาวบ้านถวาย¹⁰² ดังนั้นเรื่องนี้ นับว่าเป็นความประสงค์ทั้งทางรัฐบาลและทางสงฆ์กล่าวคือทางรัฐบาลต้องการให้พระสงฆ์ทำการเผยแพร่เพื่อช่วยปกครองบ้านเมือง ในขณะที่ทางพระสงฆ์ก็ต้องการเผยแพร่ศาสนา

เพื่อให้การดำเนินการส่งเสริมให้พระสงฆ์ทั่วประเทศได้รับการศึกษา รัฐบาลควรอำนวยความสะดวกโดยให้ส่วนราชการออกไปรับรองวิทยฐานะให้พระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ อีกทั้งรัฐบาลควรถวายเงินอุปถัมภ์การส่งพระภิกษุที่มีความรู้ไปประจำยังหัวเมือง เพื่อให้พระไปเป็นครูมาจากปัญหาการขาดแคลนครูในต่างจังหวัด แต่เดิมกระทรวงธรรมการได้สนับสนุนให้พระเดินทางไปสอนตามที่ต่าง ๆ ในบางโอกาสซึ่งใช้เงินจากศาสนาสมบัติกลางในปีหนึ่งประมาณห้าถึง 60,000 บาท¹⁰³ เรื่องนี้ นำมาสู่การพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับเงินศาสนาสมบัติ โดยหลายฝ่ายเห็นตรงกันว่าหลักสูตรใหม่ที่ปรับปรุงขึ้นนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีเงิน ในการประชุมครั้งที่ 7 ของคณะกรรมการ เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2484 หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ประธานคณะกรรมการมีความเห็นว่า “เรื่องครูเรื่องเงินและเรื่องการจัดมหาวิทยาลัยทางพระมีหนทางที่จะสำเร็จได้โดยใช้จ่ายเงินศาสนาสมบัติกลางและเงินที่รัฐบาลอุดหนุน” ได้มีการหยิบยกประเด็นเรื่องเงินศาสนาสมบัติกลางมาพิจารณา สอดคล้องรัฐบาลมีความพยายามจัดระเบียบเรื่องเงินศาสนาสมบัติเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินนโยบายด้านการบำรุงศาสนา เห็นได้ในการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ พ.ศ. 2484 ในกรณีของวัดที่ยอมให้ศาสนาสมบัติกลางเข้าไปจัดการทรัพย์สิน คือช่วยหารายได้จากทรัพย์สินของวัดอันมาจากที่ดิน อาคาร หรือสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ โดยกฎหมายใหม่กำหนดให้วัดแบ่งรายได้จากผลประโยชน์ของวัดมาให้ศาสนาสมบัติกลาง 5% ขณะที่อีก 95% ให้เป็นเงินส่วนตัวของวัดนั้น ส่งผลให้ศาสนาสมบัติกลางมีรายได้เพิ่มขึ้นภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ อย่างไรก็ตาม ยังมีวัดจำนวนหนึ่งที่ไม่ยอมให้ศาสนาสมบัติกลางมีส่วนในรายได้ แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดเทพศิรินทร์ และวัดเบญจมบพิตร วัดเหล่านี้มีรายได้จำนวนมากและเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาพระสงฆ์ เป็นการยากที่รัฐบาลจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับฐานะทางการเงินของวัด

¹⁰² เรื่องเดียวกัน.

¹⁰³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 7 (16 มิถุนายน 2484) น.107-116

คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาจึงมีความต้องการนำเงินศาสนาสมบัติของวัดเหล่านี้มาช่วยรัฐบาลปรับปรุงการศึกษาพระสงฆ์ตามนโยบายรัฐบาล¹⁰⁴

2.2.2 การจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์

รัฐบาลจะดำเนินการตามนโยบายเรื่องการส่งเสริมการศึกษาพระสงฆ์ให้ทันสมัย เมื่อเห็นว่าปัญหาสำคัญคือการขาดเงินงบประมาณของศาสนสมบัติกลาง หนึ่งในวัดที่ไม่ยอมให้ศาสนาสมบัติกลางเข้าไปจัดการทรัพย์สิน คือวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งทางวัดได้ดำเนินการจัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์คือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย คณะกรรมการจึงต้องการรับรู้ถึงสถานะทางการเงินของมหาวิทยาลัย โดยต้องการใช้เงินของมหาวิทยาลัยช่วยรัฐบาลในการตั้งมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัย ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ และได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์บำรุงประจำปีผ่านพระคลังข้างที่¹⁰⁵ ต่อมาโดย ในปีพ.ศ. 2476 สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน์ และอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ได้จดทะเบียนมหาวิทยาลัยเป็นมูลนิธิ ในนาม “มูลนิธิมหาวิทยาลัย” โดยมีผู้จัดการมูลนิธิสองฝ่าย ฝ่ายบรรพชิตคือกรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน์และฝ่ายคฤหัสถ์คืออธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ต่อมา พ.ศ. 2478 เกิดกรณีสำนักพระราชวังฟ้องร้องสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ซึ่งเปลี่ยนแปลงสารตราอันไม่ชอบด้วยกฎหมาย¹⁰⁶ เงินของมูลนิธิมหาวิทยาลัยนั้นแยกเป็นสองส่วน ส่วนแรกอยู่ที่สำนักงานพระคลังข้างที่ข้อมูลทางการเงินเป็นที่เปิดเผย ส่วนที่สองอยู่ที่มหาวิทยาลัย มีผู้จัดการคือสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เป็นนายกกรรมการมูลนิธิ เงินส่วนที่สองนี้รัฐบาลไม่สามารถเข้าแทรกแซงและรับรู้ถึงฐานะทางการเงินได้

ความคิดเห็นที่เสนอให้นำเงินของมูลนิธิมหาวิทยาลัยมาจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระสงฆ์ คณะกรรมการได้รับความเห็นนี้จาก สมเด็จพระสังฆราช (เจ้าคณะใหญ่ฝ่าย

¹⁰⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 7 (16 มิถุนายน 2484) น.107-116

¹⁰⁵ “ประวัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,” สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2566 <https://www.mbu.ac.th/mbu-history/>

¹⁰⁶ พระวชิรญาณวงศ์ตั้งตนเองเป็นผู้จัดการมูลนิธิแต่เพียงผู้เดียวไม่ได้รับความเห็นชอบจากอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ อีกทั้งได้ย้ายย้ายสำนักงานมูลนิธิจากพระคลังข้างที่ไปตั้งที่หอสมุดมหาราชวิทยาลัยโดยไม่ได้ให้อธิบดีกรมพระคลังข้างที่เป็นผู้ลงนาม ต่อมาสมเด็จพระวชิรญาณได้มีหนังสือไปยังสำนักพระราชวังและเรื่องนี้ก็เงียบไป รายละเอียดใน สร.0201.10/101

มหานิกาย) พระพรหมมุนี และพระมหาทองสืบ เพื่อไม่ให้เกิดประเด็นความขัดแย้งเพราะหากเปิดเผยผู้เสนอความเห็นอาจนำไปสู่ความแตกร้างระหว่างนิกายได้ เมื่อคณะกรรมการดำเนินการสอบถามเรื่องการจัดการเงินไปยังมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้กระทำอย่างระมัดระวัง โดยไม่เปิดเผยผู้เสนอความเห็น อีกทั้งมีความกังวลว่าจะเป็นการแฉโพยรื้อฟื้นคดีความที่เกิดขึ้น ที่ประชุมจึงตกลงกันว่าจะใช้เหตุผลอ้างว่าเป็นนโยบายของรัฐบาลมอบหมายให้หลวงกาจสงครามเป็นผู้เจรจา

เรื่องความต้องการขยายการศึกษาของพระสงฆ์ออกไปให้กว้างขวางเพื่อทำนุบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองถาวร การดำเนินการจึงจำเป็นต้องตั้งมหาวิทยาลัยทางพระสงฆ์ ทั้งนี้รัฐบาลไม่ต้องการเข้าไปจัดการโดยตรง แต่หากจะให้เจ้าอาวาสดำเนินการเองอาจจะติดขัดเรื่องเงิน จึงเล็งเห็นว่ามูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ฯ ได้ก่อตั้งขึ้นมีวัตถุประสงค์ที่จะจัดบำรุงและอุดหนุนการศึกษา พระปริยัติธรรม และส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รัฐบาลจึงขอความร่วมมือมายังสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ในฐานะผู้จัดการมูลนิธิ¹⁰⁷

การพูดคุยระหว่างหลวงกาจสงคราม และสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์นั้นเป็นไปโดยลำบาก เนื่องจากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์กังวลว่าหลักสูตรที่รัฐบาลกำหนดขึ้นจะนำพระสงฆ์ไปในแนวทางของลัทธิมหายาน จึงต้องการให้คณะสงฆ์ตรวจหลักสูตรอย่างละเอียดก่อน เนื่องจากเรื่องการศึกษาพระศาสนาเป็นของยากมากจึงต้องพิจารณาให้ปลอดโปร่งใจ หลวงกาจสงครามได้แจ้งกับทางสมเด็จพระวชิรญาณว่ากรรมการชุดนี้เป็นผู้เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บางท่านเคยได้รับการอบรมจากทางพระและมีใจที่จะช่วยทำนุบำรุงส่งเสริมศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองยิ่งขึ้น จึงต้องการวางหลักสูตรเพื่อให้เป็นประโยชน์ของศาสนาเองโดยเฉพาะในเรื่องให้พระสงฆ์เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังนานาชาติ ไม่ได้เป็นการชักนำไปในทางลัทธิมหายานแต่อย่างใด โดยได้แจ้งความประสงค์ของรัฐบาลในการให้ความช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยเพื่อยกเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในการเจรจานั้นหลวงกาจสงครามได้แสดงความเห็นต่อการพูดคุยกับพระในที่ประชุมว่า “การพูดกับพระนั้นยากมาก ท่านไม่มีใครพยายามที่จะเข้าใจเรื่องทางเราเสียเลย เท่าที่สังเกตรู้สึกว่าคุณพระท่านมีความเข้าใจผิดอะไรๆ อยู่มากและพูดกันยากจริง ๆ แต่ข้าพเจ้าก็จะพยายาม

¹⁰⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 9 (28 กรกฎาคม 2484) น.140-146

อีกต่อไป”¹⁰⁸ จากขั้นตอนการเจรจาที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นว่าปัญหาสำคัญที่รัฐบาลคำนึงถึงเสมอคือความเป็นอนุรักษ์นิยมของคณะสงฆ์โดยเฉพาะฝ่ายธรรมยุติกซึ่งมีบทบาทสำคัญในกิจการคณะสงฆ์

ต่อมา ในการประชุมครั้งที่ 12 วันที่ 15 กันยายนพ.ศ. 2484 คณะกรรมการมูลนิธิมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย ได้มีความเห็นเป็นหนังสือมายังรัฐบาล 2 ประการ ประการแรกคือการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขอให้อยู่ในความอำนวยการของมหามกุฏโดยมีรัฐบาลจะช่วยอุปถัมภ์เงิน ทางมหามกุฏยินดีรับความคิดเห็นและร่วมงานกับรัฐบาล ประการที่สอง วิธีการจัดการนั้นให้เริ่มจัดแต่น้อยขึ้นไปหาส่วนมากโดยขยายเป็นลำดับขึ้นไป ในเรื่องนี้มหามกุฏจะร่างโครงการเพื่อให้รัฐบาลพิจารณาต่อไป¹⁰⁹ กล่าวคือมูลนิธิมหามกุฏรับหลักการในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์โดยขอให้อยู่ภายใต้ความอำนวยการของมหามกุฏเอง อย่างไรก็ตาม นับเป็นความพยายามที่ประสบความสำเร็จของคณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาซึ่งร่วมมือกับมูลนิธิทางมหามกุฏราชวิทยาลัยในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกในประเทศไทย¹¹⁰ โดยรัฐบาลได้ส่งเสริมเงินอุดหนุนเกี่ยวกับการจัดตั้งมหาวิทยาลัยและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ตามสมควร

2.2.3 การปรับปรุงคุณภาพชีวิตพระสงฆ์

ในการประชุมครั้งที่สามของคณะกรรมการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2484 พิจารณาประเด็นพระพุทธรูปศาสนาในทางความเกี่ยวพันกับเศรษฐกิจมีจุดประสงค์เพื่อไม่ให้พระศาสนาทำให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเสื่อม จึงจะต้องควบคุมจำนวนวัดและกำหนดขอบเขตในการบวชไม่ให้คนหนีไปอาศัยผ้าเหลือง¹¹¹

จากปัญหาที่วัดมีอยู่เป็นจำนวนมาก พบว่าไม่มีหน่วยงานใดมีอำนาจในการสั่งยุบวัด การควบคุมจำนวนวัดเพื่อไม่ให้วัดมีมากเกินไปจนความจำเป็น กระทรวงธรรมการมีนโยบายเกี่ยวกับ

¹⁰⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 10 (18 สิงหาคม 2484) น.148-157

¹⁰⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 12 (15 กันยายน 2484) น.168-170

¹¹⁰ วันที่ 30 ธันวาคมพ.ศ. 2488 สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ยกมามกุฏราชวิทยาลัยให้มีสถานะเป็นมหาวิทยาลัย ภายใต้ชื่อ “สภาการศึกษาามกุฏราชวิทยาลัย” โดยเปิดให้มีการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 16 กันยายนพ.ศ. 2489 นับเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของประเทศไทย

¹¹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 3 (1 พฤษภาคม 2484) น.78-84

เรื่องนี้มาโดยตลอด เห็นได้จากการใช้หลักการของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระยาศรีธรรมาโศภน ซึ่งเคยวางหลักการเอาไว้ว่าไม่ควรสร้างวัดติด ๆ กัน ในทางปฏิบัติกระทรวงธรรมการทำได้เพียงให้คำแนะนำเท่านั้น ไม่มีหน่วยงานใดอำนาจสั่งยุบวัด แม้กระทั่งมหาเถรสมาคมก็มีหน้าที่เพียงแค่รับทราบการมีอยู่ของวัดและพระสงฆ์เท่านั้น ไม่สามารถสั่งห้ามสร้างยุบวัดได้ ในการประชุมของคณะกรรมการครั้งที่ 2 จึงได้ให้กระทรวงธรรมการทำรายงานเพื่อแสดงจำนวนวัดและพระสงฆ์ทั่วประเทศ โดยให้แจกแจงเป็นรายตำบลว่าในแต่ละตำบลมีวัดกี่วัดและมีพระสงฆ์กี่รูป ทั้งนี้ให้ทำเป็นรายงานเปรียบเทียบสัดส่วนวัดกับจำนวนพลเมืองในท้องที่ โดยใช้ข้อมูลประชากรในสถิติสำมะโนครัวจากกระทรวงมหาดไทย¹¹²

คณะกรรมการได้ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของพระสงฆ์ โดยรัฐบาลจะต้องให้ความอุปถัมภ์พระสงฆ์ แบ่งการพิจารณาออกเป็น 3 ประเด็น คือ การควบคุมจำนวนพระสงฆ์โดยจัดระเบียบการบวช การควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์ และการดูแลสวัสดิการพระสงฆ์

1) การจัดระเบียบการบวช เรื่องการกำหนดขอบเขตในการบวชเพื่อไม่ให้คนหนีไปอาศัยผ้าเหลือง เรื่องนี้เคยพิจารณาในคณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาในระยะแรก โดยวางหลักเกณฑ์การบวชแต่ละประเภทไว้ โดยในระยะที่สองนี้ ที่แตกต่างกันไปให้มีความสำคัญกับการที่รัฐบาลควรสนับสนุนจัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์ประเภทที่เลือกบวชเรียนตลอดชีวิต สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการบำรุงพุทธศาสนาให้หนักไปในทางคุณภาพไม่ใช่ทางปริมาณ คณะกรรมการมีความคาดหวังต่อพระสงฆ์ที่บวชเรียนตลอดชีวิต 3 ระดับ ระดับแรกพระสงฆ์จะต้องเรียนและสำเร็จการศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อธำรงไว้ซึ่งพระศาสนา ระดับที่สอง หากพระสงฆ์ที่อายุมากไม่สามารถเรียนได้ควรมีประโยชน์ในการทำนุบำรุงหรือซ่อมแซมวัด ระดับที่สามพระสงฆ์จะต้องเผยแผ่ศาสนาด้วยการเทศน์สั่งสอนประชาชน และหากไม่สามารถทำได้ใน 3 ประการนี้ อย่างน้อยที่สุดคาดหวังว่าพระสงฆ์จะต้องทำให้ประชาชนเลื่อมใสในตัวเอง

2) การควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์ การพิจารณาของคณะกรรมการครั้งที่ 8 เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2484 เรื่องรัฐบาลจะต้องมีส่วนในการควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์ การประพฤติที่ดีของพระสงฆ์เป็นการทำให้ประชาชนเลื่อมใสในพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นการบำรุงพุทธศาสนาที่สำคัญ โดยเสนอให้กำหนดหลักเกณฑ์วางระเบียบปฏิบัติของพระสงฆ์เพื่อเป็นแนวทางไปฝึกอบรมพระสงฆ์ทั่วประเทศ แบ่งเป็นการกวดขันภายในและภายนอก การกวดขันภายในรัฐบาลจะวางระเบียบเพื่อเป็นแนวทางให้เจ้าอาวาสปกครองพระสงฆ์ในวัด และส่วนราชการของรัฐบาลจะต้อง

¹¹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 2 (10 เมษายน 2484) น.73-77

ทำหน้าที่ในการตรวจสอบเจ้าอาวาสอีกชั้นหนึ่ง ในส่วนนี้จะดำเนินการให้มีประสิทธิภาพทั่วประเทศได้ รัฐบาลจะต้องสนับสนุนค่าพาหนะในการส่งคนไปตรวจสอบ การเข้มงวดภายนอกทำได้โดยการจัดวางระเบียบและอาณัติสงฆ์¹¹³ ซึ่งในส่วนนี้จะต้องดำเนินการภายใต้คำแนะนำของคณะสงฆ์ อย่างไรก็ตาม ในปีพ.ศ. 2484 มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ซึ่งเปิดโอกาสให้การดำเนินการของรัฐบาลเพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความประพฤติดี เกิดความโปร่งใสโปร่งใสและตรวจสอบได้

เรื่องราวเรียนจากหลายฝ่ายที่มีมายังคณะกรรมการ ถูกนำมาเป็นประเด็นพูดคุยในที่ประชุมเกี่ยวกับพฤติกรรมของพระสงฆ์ พบว่าพฤติกรรมหลายประการของพระสงฆ์ทำให้ประชาชนไม่สบายใจ คณะกรรมการได้หาทางออกโดยพิจารณาในเรื่องนอกเหนือจากการควบคุมผ่านพระธรรมวินัยอันรับผิดชอบโดยคณะสงฆ์อยู่แล้ว เสนอว่ารัฐบาลจะต้องออกเป็นระเบียบควบคุมพระสงฆ์ในทางโลกด้วย อีกทั้งได้พิจารณาเรื่องความประพฤติของพระสงฆ์ท่ามกลางบริบทที่สำคัญในช่วงเวลานั้นคือนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น การออกระเบียบไม่ให้พระสงฆ์เที่ยวรุ่มร่ามจนเสียเกียรติพระศาสนา พระสงฆ์ไม่ควรดูการละเล่นเที่ยวเตร่ตามถนนหนทาง เป็นต้น จากกรณีที่มีผู้เสนอว่าไม่ควรติดตั้งวิทยุกระจายเสียงในบริเวณวัดเพราะไม่ต้องการให้พระสงฆ์ฟังดนตรี คณะกรรมการเห็นว่ารัฐบาลควรควบคุมเรื่องเนื้อหาของรายการ คือในบริเวณวัดควรเปิดรายการที่เป็นประโยชน์ เช่น เพลงชาติ ข่าวต่างประเทศ ปาฐกถาการสนทนาระหว่างนายมนัสนายคง ทั้งเพื่อประโยชน์ให้พระสงฆ์มีความรู้ทางโลก โดยได้กำหนดให้พระสงฆ์จะต้องปิดวิทยุหลังจากเริ่มรายการบันเทิงในเวลา 20.30 น.¹¹⁴

บริบทสำคัญที่ส่งผลให้รัฐบาลได้เข้ามามีบทบาทอย่างใกล้ชิดในปี พ.ศ. 2484 คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ได้ให้อำนาจกับคณะสงฆ์ร่วมกับกระทรวงธรรมการในการออกสังฆานัติ กล่าวคือรัฐบาลมีอำนาจในการควบคุมพระสงฆ์มากขึ้น คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาจัดประชุมในช่วงเวลาเดียวกันกับคณะกรรมการออกพระราชบัญญัติฉบับใหม่ ทั้งนี้ในช่วงเวลานั้นกระทรวงธรรมการ โดยกองสังฆการี บทบาทในการควบคุมพระสงฆ์อย่างเข้มข้น โดยในเขตพระนครได้กองสังฆการีขออนุญาตคณะสงฆ์ให้มีสารวัตรสงฆ์เพื่อทำหน้าที่ไล่จับพระซึ่งเที่ยวรุ่มร่ามตามงานสำคัญ เช่น งานฉลองวันชาติและวันรัฐธรรมนูญ ส่วนในหัวเมืองซึ่งไม่มีเจ้าหน้าที่ ได้ใช้วิธีการ

¹¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 8 (30 มิถุนายน 2484) น.131-139

¹¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 8 (30 มิถุนายน 2484) น.131-139

ตั้งรางวัลนำจับ โดยผู้ที่จับพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดตามอาณัติสงฆ์ จะได้รางวัลนำจับรายละ 5 บาท¹¹⁵ การดำเนินการโดยกองสังฆการีในส่วนหัวเมืองนั้น ได้ใช้เงินจากกระทรวงธรรมการเป็นเงินเดือนให้เจ้าหน้าที่ และเป็นค่าพาหนะสำหรับตรวจตราให้พระสงฆ์ประพฤติเรียบร้อย ซึ่งได้เสนอให้รัฐบาลเพิ่มงบประมาณในส่วนนี้จะทำให้การควบคุมพระสงฆ์มีประสิทธิภาพมากขึ้น หากรัฐบาลเข้ามาช่วยดำเนินการในส่วนนี้จะป็นโอกาสที่จะวางระเบียบเพิ่มเติมในการควบคุมพระสงฆ์ได้

3) การดูแลสวัสดิการพระสงฆ์ จากการสำรวจกระทรวงธรรมการ จำนวนของพระสงฆ์ทั่วประเทศมีอยู่เป็นจำนวนมากและส่วนมากยังอยู่ในภาวะแร้นแค้น เมื่อรัฐบาลมีนโยบายการควบคุมจำนวนได้แล้ว รัฐบาลจำเป็นต้องเร่งอุปถัมภ์ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่มีอยู่เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ในรูปแบบของสวัสดิการพระสงฆ์ ในการประชุมครั้งที่ 10 เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2484 เสนอให้มีกองทุนกลางของกระทรวงธรรมการไว้เพื่อดูแลสวัสดิการของพระสงฆ์ รัฐบาลควรสนับสนุนให้มีหน่วยงานเพื่อให้ความสะดวกแก่พระสงฆ์ในกิจการต่าง ๆ เช่น อำนวยความสะดวกและสนับสนุนค่าใช้จ่ายสำหรับที่พักตลอดจนพาหนะในการเดินทาง ให้เงินช่วยเหลือสำหรับพระสงฆ์ที่อยู่ในสภาพความจำเป็น วางระเบียบและกำหนดมาตรฐานในการอุปการะกิจศุภกิจให้เหมาะสมแก่ฐานะารูป จัดหาสถานพยาบาลสำหรับพระสงฆ์แยกออกจากคนทั่วไป¹¹⁶ ตลอดจนตั้งเงินทุนสำหรับเป็นค่ารักษาพยาบาล โดยเรื่องการจัดตั้งสถานพยาบาลของสงฆ์ส่งผลให้เกิดโครงการโรงพยาบาลสงฆ์ในทันที

การก่อตั้งโรงพยาบาลเฉพาะสงฆ์โดยออกจากประชาชนทั่วไป เป็นดำริของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากเห็นว่าเมื่อพระภิกษุสามเณรซึ่งมีวัตรปฏิบัติแตกต่างกับคนทั่วไป เมื่อเกิดอาพาธและจำเป็นต้องเข้าโรงพยาบาล ควรมีสถานที่ซึ่งแยกออกจากการปะปนกับประชาชนทั่วไปโดย โครงการนี้เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2484 โดยมีคำสั่งให้กระทรวงธรรมการดำเนินการขอการเรียไรจากประชาชน ได้เงินก้อนแรก 15,000 บาท ซึ่งไม่พอที่จะสร้างโรงพยาบาลในตอนต้น อย่างไรก็ตามโครงการนี้สำเร็จขึ้นในเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2494 ซึ่งตรงกับวันมาฆบูชา ได้มีพิธีเปิดโรงพยาบาลสงฆ์ รัฐบาลได้มอบหมายให้อยู่ในความดูแลของกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข นับเป็น

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 10 (18 สิงหาคม 2484) น.148-157

โรงพยาบาลสงฆ์แห่งเดียวในไทยและในโลกที่รัฐเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น เพื่อให้บริการด้านการบำบัดรักษา ส่งเสริมฟื้นฟูสุขภาพแต่ภิกษุสามเณรทั่วประเทศโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย¹¹⁷

ในการพิจารณาเรื่องการครองชีพพระสงฆ์ ได้วางหลักการเพื่อป้องกันไม่ให้ พระสงฆ์สะสมทรัพย์สินสมบัติ ในเรื่องพื้นนอกเหนือจากสังฆานัติที่คณะสงฆ์ควบคุมอยู่แล้ว พบว่าปัญหาที่สำคัญคือมีพระสงฆ์ที่สะสมทรัพย์สินสมบัติส่วนตัว โดยยกยอกนำสิ่งของหรือเงินทองที่ประชาชนถวาย เพื่ออุทิศแก่ศาสนามาเป็นของตน ในเรื่องนี้รัฐบาลควรแก้ปัญหาในสองทาง ทางแรกจะต้องปลูก ความรู้สึกให้พระสงฆ์มีสำนึกว่าของที่ประชาชนถวาย เป็นการอุทิศเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพระ ศาสนา ในทางที่สอง จะต้องพยายามชักจูงประชาชนให้เข้าใจว่าการทำบุญ อย่าให้เป็นการสُر่ยมสُر่ร้าย จนนำไปสู่หนทางที่พระจะสะสมทรัพย์สินสมบัติได้ อย่างไรก็ตาม เรื่องการทำบุญเป็นเรื่องที่ควบคุมยาก อีกทั้งการไม่ให้พระจับเงินก็ทำได้ หากวางหลักการว่าทรัพย์สินสมบัติที่ผู้ถวายมาให้รวบรวมไว้เป็นของ กองกลางทั้งหมด จะส่งผลให้พระท่านไม่มีแรงบันดาลใจในการเทศนาสั่งสอนประชาชนเพราะอาจจะ คิดได้ว่าทำไปแล้วไม่ได้อะไร การปลูกฝังค่านิยมการทำบุญให้กับประชาชนจึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลควรให้ ความสำคัญ โดยหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ยกตัวอย่างว่าในพุทธสมาคมซึ่งมีหน้าที่ส่งเสริมเผยแพร่พระ ศาสนาเมื่อทำการเรียไรไม่มีประชาชนอุดหนุนเงินเลย ในทางตรงกันข้ามชาวบ้านใส่ใจกับการทำบุญ กับพระบางรายถึงกับถวายรถยนต์โดยมีความเชื่อว่าเมื่อทำบุญกับพระจะไปขึ้นสวรรค์¹¹⁸

เมื่อจอมพล ป. ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ดำเนินโครงการมากมายที่มี ลักษณะต้องการปฏิรูป และสร้างมิติต่าง ๆ ของสังคมใหม่ โดยเฉพาะมิติทางวัฒนธรรม ที่ใช้ในความหมายว่า คือความเติบโต ความงาม ความเรียบร้อย ความเจริญ ความเป็นหนึ่งเดียว และ ศีลธรรมของชาติ¹¹⁹ ในทางศาสนานั้นได้มีนโยบายด้านการบำรุงพระพุทธศาสนาที่เด่นชัด หนึ่งในนั้น คือการเกิดขึ้นของคณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนา สะท้อนความพยายามของรัฐบาล ที่จะส่งเสริมกิจการศาสนา จากรายงานการประชุมทำให้เห็นว่ารัฐบาลมีบทบาทในการบำรุงศาสนา กิจการพุทธศาสนาในหลายรูปแบบ ที่โดดเด่นคือการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ การ จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์และการส่งเสริมให้คุณภาพชีวิตของพระสงฆ์ดีขึ้น การให้เงินอุดหนุนจาก

¹¹⁷ “ประวัติโรงพยาบาลสงฆ์,” priest hospital, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2566, <https://www.priest-hospital.go.th>

¹¹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณา บำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่ 10 (18 สิงหาคม 2484) น.148-157

¹¹⁹ เบเกอร์ คริส และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2559), 188.

รัฐบาลมีส่วนช่วยแก้ปัญหาหลายประการที่ทำให้กิจการศาสนาเจริญก้าวหน้าขึ้น อย่างไรก็ตามรัฐบาลมีเหตุผลสำคัญคือการควบคุมดูแลศาสนจักรและแสดงบทบาทว่ารัฐบาลคณะราษฎรใส่ใจบำรุงศาสนา นอกจากเหตุผลทางการเมืองแล้ว ยังมีเหตุผลส่วนตัว ทั้งตัวจอมพล ป. และคณะกรรมการในการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาต่างมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเจริญรุ่งเรือง

ตลอดระยะเวลาการดำรงตำแหน่งของจอมพล ป. ในสมัยแรก พ.ศ. 2481 - 2487 รัฐบาลได้ส่งเสริมให้กิจการศาสนาเจริญก้าวหน้าขึ้นในหลายรูปแบบ จนไปถึงการประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ กระทั่งปีสุดท้ายของการดำรงตำแหน่งในสมัยแรก ในปี พ.ศ. 2487 ประเทศไทยเข้าสู่ช่วงบริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศสถาปนาโครงการพุทธบรมมณฑลขึ้น¹²⁰ เมื่อวันที่ 5 มิถุนายนพ.ศ. 2487 (ตรงกับวันวิสาขบูชา) กำหนดให้สร้างขึ้น ณ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เพื่อต้องการให้เป็นพื้นที่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โครงการนี้ได้เสนอต่อสภาในรูปแบบของร่างพระราชกำหนด ในวันที่ 24 กรกฎาคมพ.ศ. 2487 ได้รับการคัดค้านจากสภาเนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการใช้งบประมาณจำนวนมากท่ามกลางภาวะสงคราม และหากรัฐบาลให้เหตุผลเรื่องการบำรุงพุทธศาสนาควรจะนำเงินไปใช้ในทางอื่นมากกว่า สภาผู้แทนราษฎรจึงลงมติไม่รับหลักการด้วยคะแนนเสียง 43 ต่อ 41 ในวันเดียวกันนั้น สภาผู้แทนราษฎรยังลงมติไม่รับหลักการร่างพระราชกำหนดโครงการย้ายเมืองหลวงใหม่ไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์อีกด้วย เป็นผลให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องลาออกจากตำแหน่ง ทั้งนี้ ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ส่งผลให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม พ่ายแพ้จนต้องลาออก อย่างไรก็ตามหลังจากหมดอำนาจแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงครามได้อธิบายถึงเหตุผลในการสร้างพุทธบรมมณฑลที่จังหวัดสระบุรีว่ามีความสัมพันธ์กับโครงการย้ายเมืองหลวงใหม่ไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ทั้งสองโครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งในแผนการต่อต้านญี่ปุ่น¹²¹ เพื่อให้เป็นข้ออ้างไม่ให้ญี่ปุ่นเข้ายึดครองพื้นที่ซึ่งใช้โครงการเกี่ยวกับศาสนาขึ้นมาบังหน้า

อิทธิพลของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย ไม่ได้เกิดขึ้นท่ามกลางภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 เท่านั้น แต่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของญี่ปุ่นและได้บทบาทต่อการกำหนด

¹²⁰ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่ 2 ชุดที่ 3 พ.ศ. 2487 ครั้งที่ 1/2487 ถึงครั้งที่ 15/2487 อ้างถึงใน ถนอมจิต มีชี้น, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พ.ศ. 2495-2500),” 58-61.

¹²¹ ถนอมจิต มีชี้น, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พ.ศ. 2495-2500),” 58-62.

แนววัฒนธรรมของไทย คือ พ.ศ. 2487 รัฐบาลได้กำหนด “หลักปฏิบัติความกล้าหาญวีรกรรม 14 ประการ” ขึ้นโดยเลียนแบบบูชิโด (Bushido) หลักปฏิบัติของนักรบซามูไรของญี่ปุ่น อันเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลมีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับประเทศญี่ปุ่นมาตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยผู้มีบทบาททางการเมืองหลายคนได้ไปเยือนญี่ปุ่นตามคำเชิญของรัฐบาลญี่ปุ่นหลายครั้ง ที่สำคัญคือ หลวงวิจิตรวาทการ โดยรู้สึกถึงความเจริญก้าวหน้าของญี่ปุ่นนั้นเกิดขึ้นจากการปลูกฝังบูชิโด หลวงวิจิตรวาทการจึงต้องการส่งเสริมลัทธิชาตินิยม (Nationalism) ให้เกิดขึ้นในไทย นำแนวคิดเรื่องบูชิโดของญี่ปุ่นมาเป็นแนวทาง ลัทธิชาตินิยมที่หลวงวิจิตรวาทการต้องการสร้างให้เกิดในสังคมไทยคือการเคารพจารีตประเพณีอันดีงามของชาติ ชื่นชมในเกียรติยศของชาติ ปฏิเสธความเชื่อที่เหลวไหล หลวงวิจิตรวาทการได้สรุปว่าลัทธิชาตินิยมมีหลักการสำคัญ 4 ประการ คือ หนึ่งคือชาติมีความสำคัญสูงสุด สองคือยึดมั่นในพุทธศาสนาประจำชาติ สามคือเคารพในรัฐธรรมนูญและกษัตริย์ ประการสุดท้ายคือการไม่เป็นคอมมิวนิสต์¹²²

แม้ว่าโครงการพุทธมณฑลบุรีถูกยกเลิกไป และถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ารัฐบาลใช้เงินงบประมาณกับการบำรุงศาสนาไม่เหมาะสมกับเวลา โครงการนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการจะส่งเสริมศาสนาในรูปแบบโครงการใหญ่ของรัฐบาล ลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางภายหลังการกลับมาดำรงตำแหน่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในทศวรรษ 2490

รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้ความสำคัญกับนโยบายในการบำรุงศาสนา ในระยะแรกรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ต้องการแสดงบทบาทในการสานต่อดูแลกิจการศาสนาดังเช่นผู้นำรัฐในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การออกพระราชบัญญัติวิสุงคามสีมา ในปีพ.ศ. 2476 ได้เปิดทางให้รัฐบาลทบทวนแนวคิดเรื่องที่ดินของวัดกับการเป็นศาสนสมบัติ ตลอดจนมีบทบาทในการเข้ามาจัดสรรผลประโยชน์ของวัด ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ รัฐบาลขาดแคลนงบประมาณ ขณะที่รัฐต้องการแสดงบทบาทในการบำรุงศาสนาการตัดทอนงบประมาณด้านศาสนาของรัฐบาลจึงทำอย่างระมัดระวัง ขณะเดียวกันได้หาทางนำผลประโยชน์ของวัดมาช่วยเหลือรัฐบาลในการบำรุงกิจการต่าง ๆ การบำรุงพระพุทธศาสนาเด่นชัดขึ้นอีกครั้งเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในทศวรรษ 2480 การเกิดขึ้นของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาแสดงถึงการเอาใจใส่ในปัญหาของกิจการศาสนาและเพื่อทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง เห็นได้จากรัฐบาลได้ใช้เงินบำรุงพุทธศาสนาปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ ตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ และยกระดับคุณภาพชีวิตของพระสงฆ์ให้ดีขึ้น

¹²² ณัฐพล ใจจริง, *ตามรอยอาทิตย์อุทัย แผนสร้างชาติไทยสมัยคณะราษฎร*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563), 231 - 240.

บทที่ 3

นโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2491 - 2505

การบำรุงพุทธศาสนาเป็นหน้าที่สำคัญที่รัฐบาลให้ความใส่ใจ จากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลได้แสดงออกให้ประชาชนรับรู้ถึงความตั้งใจที่จะสนับสนุนกิจการพุทธศาสนา บทนี้จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2505 เพื่อทำความเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นจากบริบทและปัจจัยใด โดยศึกษาจากเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ การเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วงย่อยที่มีลักษณะแตกต่างกัน คือ ช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2490 มีเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ โครงการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดรายปี พ.ศ.2491-2495 และช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 จนถึง พ.ศ.2505 ซึ่งมีเหตุการณ์ที่สำคัญคือ โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

3.1 โครงการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดรายปี พ.ศ.2491-2505

รัฐบาลภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 พิจารณาว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งในขณะนั้นคือการที่พุทธศาสนาในไทยแบ่งออกเป็นมหายานและเถรวาทซึ่งปัญหานี้แม้แต่ในสังคมพระสงฆ์เองก็พิจารณาว่าเป็นปัญหาเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 จนกระทั่งนำมาสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งมีวัตถุประสงค์แรกเริ่มเพื่อการรวมนิกายระหว่างมหายานและเถรวาท อันเป็นการสะท้อนอำนาจของรัฐบาลประชาธิปไตยในการจัดการศาสนาอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการพยายามจัดระเบียบการศาสนา จากเดิมที่เป็นเพียงการปกครองตนเองในหมู่พระสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบบราชการที่เปลี่ยนแปลงใหม่ภายหลังการเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับศาสนสมบัติด้วยเช่นกัน กล่าวคือ พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นระบบสังฆสภา โดยมีองค์การย่อยแบ่งเป็น 4 องค์การประกอบด้วย องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปโภค ซึ่งการจัดเงินบำรุงพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นตามพระราชบัญญัติฉบับนี้อยู่ในส่วนขององค์การสาธารณูปโภคเป็นหลัก ขอบเขตของงานด้านสาธารณูปการของพระราชบัญญัติฉบับนี้ประกอบด้วยงาน 3 ประเภท คือ การบูรณะและพัฒนาวัด การก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัด และการดูแล

รักษาจัดการศาสนสมบัติของวัด¹²³ แต่เนื่องจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกิดขึ้นก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เพียงไม่กี่เดือน เมื่อเข้าสู่ภาวะสงครามในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 งบประมาณที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจึงจำกัดลง จึงไม่ได้มีการดำเนินอุดหนุนในเรื่องนี้จนกระทั่ง พ.ศ. 2491 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง

ในทศวรรษ 2490 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่ 2 มีนโยบายทางวัฒนธรรมที่เป็นไปในลักษณะส่งเสริมเอกลักษณ์ตามแนวทางแบบท้องถิ่นนิยม โดยกลับมายกย่องเชิดชูขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ตลอดจนศิลปและสถาปัตยกรรมแบบจารีตมากขึ้น¹²⁴ การอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดทั่วประเทศจึงเป็นหนึ่งในสิ่งที่ทำให้แนวนโยบายเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม นโยบายเช่นนี้ต่างจากการดำรงตำแหน่งในช่วงแรก (พ.ศ. 2481 - 2487) ที่มุ่งเน้นรูปแบบของความเป็นชาตินิยมไทยในแบบอารยะอย่างสากล

3.1.1 หลักการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด

ทศวรรษ 2490 ภายใต้อำนาจรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีโครงการอุปถัมภ์และบำรุงวัดทั่วประเทศเป็นจำนวนมาก โดยรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการให้ความช่วยเหลือในการบูรณะวัด เกิดการอุปถัมภ์วัดราษฎร์เป็นครั้งแรกซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน เมื่อรัฐบาลไม่เคยดำเนินงานในการให้ความช่วยเหลือวัดทั่วประเทศมาก่อน จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์รวมทั้งรูปแบบการดำเนินการขึ้นมาใหม่ โดยการเกิดขึ้นของขั้นตอนเหล่านี้สะท้อนปัจจัยและบริบทที่มีผลต่อการกำหนดและดำเนินนโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนา ภายหลังจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งโดยคำเชิญของจอมพลผิน ชุณหะวัณ หัวหน้าคณะรัฐประหาร โดยนายกรัฐมนตรีได้มีคำสั่งให้กระทรวงการคลังตั้งงบประมาณเงินอุดหนุนกิจการด้านศาสนาสำหรับปีงบประมาณ พ.ศ. 2491 เป็นเงินอุปถัมภ์กิจการพุทธศาสนา มอบให้พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย 30,000 บาท อุดหนุนกิจการศาสนาอิสลาม 20,000 บาท เงินอุปถัมภ์กิจการคริสต์ศาสนา 10,000

¹²³ สายธาร อินทวดี, “บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2445 – 2530,” (ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2533), 70.

¹²⁴ ชาตรี ประทีปนันทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรมสยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, 448-455.

บาท¹²⁵ การอุดหนุนกิจการศาสนาลักษณะนี้มีเรื่อยมาผ่านการเบิกจ่ายของกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการมีวัตถุประสงค์เพื่ออุปถัมภ์กิจการศาสนาต่าง ๆ

หลักการสำคัญในช่วงแรกของการพิจารณาเพื่อแบ่งจ่ายงบประมาณในตอนต้นของโครงการ เป็นไปอย่างกว้าง ไม่มีขั้นตอนที่ซับซ้อน ปรากฏอยู่ในการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม รับหลักการที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอมา คือหลักเกณฑ์กำหนดวิธีการจ่ายเงินแก่วัดที่ต้องการความช่วยเหลือ แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่หนึ่งวัดที่กำลังเริ่มดำเนินการก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์ศาสนสถานสำคัญ เช่น พระอุโบสถหรือพระวิหารซึ่งได้ดำเนินการก่อสร้างแล้วแต่ยังขาดแคลนเงิน ประเภทที่สองคือวัดที่กำลังทำการเรียหรือรับบริจาคเพื่อดำเนินการสร้างหรือปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน และประเภทที่สามคือพระอารามหลวงที่พระอุโบสถพระวิหารหรือเจดีย์สถานทรุดโทรมตลอดจนวัดที่ประสบภัยธรรมชาติ¹²⁶ โดยเพื่อให้เห็นพัฒนาการของนโยบายรัฐบาลต่อการบำรุงพุทธศาสนา จะกล่าวถึงหลักการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ซึ่งจะมีหลักเกณฑ์และขั้นตอนที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผ่านศึกษาวิธีพิจารณาการแบ่งจ่ายในปี พ.ศ. 2491 - 2495

3.1.2 เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2491

นอกจากอุดหนุนกิจการศาสนาโดยทั่วไปซึ่งเบิกจ่ายผ่านทางกรมศาสนาแล้ว ในปี พ.ศ. 2491 จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ตั้งงบประมาณพิเศษเพื่ออุดหนุนสมทบทุนบูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั่วประเทศ เป็นจำนวนเงิน 1 ล้านบาท เนื่องด้วยมีวัดจำนวนมากที่ยังขาดแคลนเงินในการบูรณะซ่อมแซมวัดที่เสียหายจากภัยสงคราม การอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดทั่วประเทศเช่นนี้ เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเป็นครั้งแรกของการให้การอุดหนุนสมทบทุนบูรณะพระอารามราชวรวิหารอีกด้วย ก่อนหน้านี้อุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในทำนองนี้ดำเนินการโดยรัฐบาลเกิดขึ้นก่อน พ.ศ. 2475 โดยในอดีตมีเพียงการจ่ายเงินงบประมาณแผ่นดินเพื่อการปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น โดยแบ่งลักษณะการปฏิสังขรณ์เป็น 2 ประเภท คือ การปฏิสังขรณ์ใหญ่ สำหรับบูรณะพระอารามหลวงชั้นเอก และการปฏิสังขรณ์ย่อย สำหรับบูรณะวัดที่มีศักดิ์ต่ำกว่าพระอารามหลวงชั้นเอก หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

¹²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ [สร.0201.10/178](#) หนังสือกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องเงินอุปถัมภ์สำหรับกิจการคริสต์ศาสนา (27 มีนาคม 2490) น.2 - 5

¹²⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/178](#) น.8-10 เรื่องวิธีการแบ่งปันเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (12 สิงหาคม 2491)

เงินส่วนนี้ได้ถูกตัดไปเนื่องจากงบประมาณแผ่นดินมีจำกัด¹²⁷ กระทรวงศึกษาธิการกระตือรือร้นในการสนองนโยบายที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมีดำริที่จะให้เงินบูรณะวัด โดยกระทรวงศึกษาธิการได้มีบทบาทสำคัญในการเสนอและดำเนินการโครงการนี้

ตั้งงบประมาณ 1 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2491 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี มอบหมายให้กระทรวงศึกษาธิการเสนอวิธีการแบ่งปันเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดมาเพื่อพิจารณา โดยในเสนอการแบ่งจ่ายเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดของกระทรวงศึกษาธิการได้เสนอแบ่งเงิน 1 ล้านบาทนี้แก่วัดที่ขอความอุปถัมภ์มายังรัฐบาล ประกอบด้วย วัดธรรมาธิปไตย จังหวัดอุตรดิตถ์สำหรับสร้างธรรมสภาเป็นเงิน 100,000 บาท วัดเบญจมบพิตร 88,500 บาท รวมเป็นเงิน 188,500 บาท ส่วนเงินอีกจำนวน 811,500 บาท กระทรวงศึกษาธิการได้นำหลักเกณฑ์ที่เคยวางไว้มาแบ่งให้แก่พระอารามหลวงทั้งหมดจำนวน 135 วัด โดยได้กำหนดวงเงินให้ลดหลั่นกันตามลำดับศักดิ์ของวัดคือพระอารามหลวงชั้นเอกยกเว้นวัดเบญจมบพิตร แบ่งจ่ายให้วัดละ 15,000 บาท จำนวนทั้งสิ้น 16 วัดรวมเป็นเงิน 240,000 บาท พระอารามหลวงชั้นโทยกเว้นวัดพนัญเชิงซึ่งได้รับเงินจากการสร้างเขื่อนไปแล้วแบ่งจ่ายวัดละ 8000 บาทจำนวน 36 วัดรวมเป็นเงิน 288,000 บาทและพระอารามหลวงชั้นตรีแบ่งจ่ายวัดละ 3500 บาทจำนวน 81 วัด รวมเป็นเงิน 283,500 บาท¹²⁸

จากวิธีการแบ่งเงินซึ่งใช้หลักเกณฑ์เดิมที่รัฐบาลก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้การอุดหนุนปฏิสังขรณ์วัดเพียงแค่พระอารามหลวงเท่านั้น ผลปรากฏว่าที่ประชุมกรรมการสภาผู้แทนราษฎรไม่เห็นด้วยกับการแบ่งเช่นนี้ เนื่องจากทำให้แต่ละวัดได้เงินไม่มากพอที่จะบูรณะวัดได้ คณะกรรมการสภาผู้แทนราษฎรจึงร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ เสนอหลักเกณฑ์กำหนดวิธีการแบ่งปันเงินใหม่ โดยได้แบ่งวัดที่มีความจำเป็นที่จะได้รับเงินอุดหนุนออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรกคือวัดที่กำลังริเริ่มดำเนินการสร้าง หรือปฏิสังขรณ์ศาสนสถานที่สำคัญ ประเภทที่สองคือวัดที่กำลังเรียรเพื่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน ประเภทสุดท้ายคือ พระอุโบสถ พระวิหาร หรือเจดีย์สถานของพระอารามหลวงที่ชำรุดทรุดโทรมและกำลังประสบกับภัยธรรมชาติ โดยหลักเกณฑ์ทั้ง 3 ข้อนี้จะถูกนำไปเป็นความประสงค์หลักของการเริ่มต้นโครงการนี้และเพื่อพิจารณาแบ่งจ่ายเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในปีต่อ ๆ ไปด้วย

¹²⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 น.8-10 เรื่องวิธีการแบ่งปันเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (12 สิงหาคม 2491)

¹²⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 หนังสือรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ถึงนายกรัฐมนตรี เรื่องเสนอวิธีการแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัด (12 สิงหาคม 2491) น.6-10

ระหว่างขั้นตอนการพิจารณาหลักเกณฑ์การแบ่งปันเงินสมทบทุนบูรณะวัด ประจำปี พ.ศ. 2491 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีบัญชาให้สร้างกุฏิที่พักสงฆ์ให้แก่สามเณรเปรียญที่เดินทางมาสอบประโยคบาลีในกรุงเทพฯ ขึ้นที่วัดสามพระยา และกำหนดให้แบ่งจากเงินส่วนนี้จำนวน 320,000 บาท ขณะเดียวกันกระทรวงศึกษาธิการได้รายงานเพิ่มเติมว่ามีวัดอีกจำนวน 10 วัด ขอเงินอุปถัมภ์และชี้แจงถึงความจำเป็นของแต่ละวัด ในจำนวนนี้แบ่งเป็นพระอารามหลวง 6 วัด ได้แก่ วัดมกุฏกษัตริย์ จังหวัดพระนคร วัดบรมวงศ์ จังหวัดอยุธยา วัดพระเชตุพนฯ จังหวัดพระนคร วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร วัดปรเมยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม และวัดราชบุรุษ 4 วัด ได้แก่ วัดไตรมิตรวิทยาราม จังหวัดพระนคร วัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ วัดปากน้ำแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก

จากการขั้นตอนการพิจารณาหลักเกณฑ์การแบ่งงบประมาณซึ่งทำเป็นปีแรก ท้ายที่สุดในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2491 กระทรวงศึกษาธิการได้เสนอการแบ่งจ่ายส่วนนี้เพื่อให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้ความเห็นชอบ โดยเงินจำนวน 1 ล้านบาท ให้แบ่งจ่ายออกเป็น เงินสร้างกุฏิที่พักสงฆ์วัดสามพระยา 320,000 บาท สมทบทุนสร้างธรรมสภา วัดธรรมาริปไตย จ.อุตรดิตถ์ 100,000 บาท สมทบทุนบูรณะวัดเบญจมบพิตร 100,000 บาท ส่วนที่เหลือ 480,000 บาท เสนอให้แบ่งจ่ายแก่วัดทั้ง 10 รายซึ่งขอความอุปถัมภ์มายังรัฐบาลดังกล่าวข้างต้น

ท้ายที่สุด จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้พิจารณาหลักการที่กระทรวงศึกษาธิการ เสนอมาให้เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2491 โดยเห็นด้วยกับหลักการที่เสนอมาคือยึดหลักบูรณะวัดให้สำเร็จเป็นรายๆไป เพื่อไม่ให้เงินเบี้ยหัวแตก จึงตัดสินใจแบ่งเงิน 1 ล้านบาทนี้ ให้แก่วัดสามพระยา 320,000 บาท วัดธรรมาริปไตย 100,000 บาท วัดเบญจมบพิตร 100,000 บาท วัดพระศรีมหาธาตุ 3 หมื่นบาท ส่วนที่เหลือให้กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาตามสมควร¹²⁹ การที่รัฐบาลให้เงินอุดหนุนบูรณะวัดเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2491 นี้เป็นเหตุให้รัฐบาลได้รับรายงานผลการดำเนินงานก่อสร้างบูรณะจากวัดที่ได้รับเงินอุดหนุน ในปี ดังปรากฏในรายงานการก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์ ปี พ.ศ. 2491¹³⁰ จากการแบ่งจ่ายเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในปีแรก พบว่ากระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้มีการรายงานผลการบูรณปฏิสังขรณ์วัด โดยกำหนดให้วัดที่ได้รับเงินเขียนรายละเอียดการใช้จ่ายมายังกระทรวง ดังตัวอย่างรายงานผลการบูรณะวัด ปี พ.ศ. 2491

¹²⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องวิธีการแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัด (19 สิงหาคม 2491) น. 11

¹³⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 เรื่องการแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัด หนังสือจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ถึงนายกรัฐมนตรี (5 กรกฎาคม 2492) น.25

วัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ได้รับเงินอุดหนุน 30,000 บาทเงินจำนวนนี้ได้จ่ายไปในการซ่อมแซมพระวิหารพระสมุทรเจดีย์ คือซ่อมโครงหลังคาเปลี่ยนตัวไม้เครื่องปั้น เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา ในส่วนที่ใช้ไม่ได้ ทาสีตัวไม้และถือนปูนลวดลายต่าง ๆ ให้คงสภาพเดิม โดยคณะกรรมการจังหวัดจัดประมาณประกวตราคารับเหมารวมเงินค่าซ่อมทั้งสิ้น 63,500 บาทในยอดเงินค่าซ่อมนี้จ่ายจากเงินสมทบทุนบูรณะวัด 30,000 บาทเหลืออีก 35,500 บาทจ่ายจากเงินรายได้ของพระสมุทรเจดีย์ **วัดปากน้ำแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี** ได้รับเงินอุดหนุน 21,000 บาทเงินจำนวนนี้ได้จ่ายไปในการซื้อ หินถมก้นน้ำทะเลจำนวน 525 หลาเป็นเงิน 21,000 บาท ทางวัดจัดการเอง **วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร** ได้รับเงินอุดหนุน 30,000 บาทเงินจำนวนนี้ได้จ่ายไปในการจ้างเหมาสร้างบ่อน้ำคอนกรีตขนาดกว้าง 3 เมตรยาว 4 เมตรสูง 2 เมตร เป็นเงิน 12,000 บาท จ่ายเป็นค่าเหมาปิดทองคำพระเจดีย์เล็กภายในพระเจดีย์ใหญ่เป็นเงิน 14,000 บาท รวมเป็นเงิน 26,000 บาทเหลืออีก 4,000 บาทจะได้จ่ายเป็นค่าบำรุงรักษาและทำความสะอาดศาสนวัตถุภายในวัด **วัดไตรมิตรวิทยาราม จังหวัดพระนคร** ได้รับเงินอุดหนุน 30,000 บาทเงินจำนวนนี้ทางวัดได้นำไปสมทบทุนของวัดดำเนินการก่อสร้างพระอุโบสถเฉพาะที่เป็นเงินสมทบทุนบูรณะได้กระทำระหว่างเพดานคอนกรีตกับการต่ออิฐบางส่วน ในการนี้ได้จ่ายเป็นสิ่งของเครื่องก่อสร้าง 19,175.36 บาท จ่ายเป็นค่าแรงงาน 10,394.14 บาท รวมเป็นเงิน 30,000 บาท **วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก** ได้รับเงินอุดหนุน 3,000 บาท เงินจำนวนนี้ได้จ่ายไปในการแผ้วทางในบริเวณพระอุโบสถและรอบบริเวณ ซึ่งรกริมีต้นไม้ปกคลุมจนเรียบร้อย ซ่อมแซมโบราณวัตถุบางส่วนให้คงสภาพอยู่ โดยเหตุที่ได้รับเงินเพียงเล็กน้อยไม่พอแก่การบูรณะเป็นการใหญ่ คณะกรรมการจังหวัดและอำเภอร่วมด้วยคณะสงฆ์ได้ร่วมมือกันควบคุมในการจัดทำกันเองโดยใกล้ชิด กรณีวัดจุฬามณี ซึ่งได้เงินอุดหนุนเพียง 3,000 บาทนั้น เป็นเพราะ ร.ท. จงกล ไกรฤกษ์ ส.ส. พิษณุโลก เสนอขอมายังกระทรวงศึกษาธิการเพียง 3,000 บาท เพื่อให้พอเป็นค่าใช้จ่ายในการทำความสะอาดบริเวณวัดเท่านั้น ¹³¹

3.1.3 เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2492

สำหรับในปี พ.ศ. 2492 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้มีคำสั่งให้กระทรวงศึกษาธิการตั้งงบประมาณเพื่ออุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด โดยได้ของงบประมาณส่วนนี้กับ

¹³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 บันทึกวิธีการแบ่งปันเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (12 สิงหาคม 2491) น.8-10

กระทรวงการคลังเพื่อทำบุญเช่นเดิม¹³² ปรากฏว่าตั้งแต่เดือนสิงหาคมจนถึงเดือนธันวาคม มีวัดทั่วประเทศขอเงินอุดหนุนมายังรัฐบาล จำนวน 43 วัด เป็นเงินกว่า 5 ล้านบาท แบ่งเป็น 36 วัดที่ระบุจำนวนเงินที่ขอมา รวม 4,852,260 บาท ส่วนอีก 7 วัด ไม่ได้ระบุจำนวนเงิน วัดทั้งหมดร้องขอมายังรัฐบาลผ่านหลายช่องทาง ได้แก่ ร้องขอต่อนายกรัฐมนตรีโดยตรง ร้องขอต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ร้องขอต่ออธิบดีกรมศาสนา โดยผู้ยื่นคำร้องมีทั้งเจ้าอาวาส ข้าราชการจังหวัด คณะกรรมการจังหวัด และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร¹³³

คณะกรรมการพิจารณาได้ตั้งงบประมาณที่ตั้งมานี้เหลือเพียง 1 ล้านบาท ในการพิจารณางบประมาณอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในปี พ.ศ.2492¹³⁴ จอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ได้มีคำสั่งให้อุดหนุนวัดใดวัดหนึ่งอย่างเต็มที่แล้วมา โดยให้ทางกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้พิจารณาและรวบรวมรายชื่อวัด ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้ใช้หลักเกณฑ์ 3 ประการที่ใช้สำหรับพิจารณาในปี พ.ศ. 2491 อีกทั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีหนังสือย้ำกับทางกระทรวงศึกษาธิการว่าหลังจากการรวบรวมรายชื่อวัดมาแล้ว จะขอเป็นผู้พิจารณาแบ่งเงินด้วยตนเอง¹³⁵

ในครั้งนี้มีวัดที่ได้รับเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะจำนวน 35 วัด เป็นจำนวนมากกว่าเดิมจากปีก่อนหน้า 3 เท่า เป็นเพราะความสำเร็จของรัฐบาลในการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด โดยจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีคำสั่งให้จัดทำประกาศโฆษณาอย่างละเอียดถึงโครงการนี้ โดยให้ชี้แจงว่ารัฐบาลได้แบ่งเงินบูรณะวัดไต่บ้าง เป็นจำนวนเงินเท่าใด และเพื่อจัดสร้างหรือซ่อมแซมสิ่งใด¹³⁶

¹³² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 คำสั่งนายกรัฐมนตรีในบันทึกเรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (17 ธันวาคม 2491) น.12

¹³³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 น.13 เรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (17 ธันวาคม 2491)

¹³⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 หนังสือจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (4 กุมภาพันธ์ 2492) น.17-19

¹³⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 หนังสือคำสั่งนายกรัฐมนตรี เรื่องการแบ่งเงินบูรณะวัด (15 มีนาคม พ.ศ. 2492) น.21

¹³⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร. 0201.10/178 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เรื่องการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด (22 มีนาคม 2492) น.

ตารางที่ 3.1 บัญชีรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2492

ที่	วัด	จังหวัด	จำนวนเงิน ที่ขอ	จำนวนเงินที่ ได้อุดหนุน	รายการ
1	วัดเบญจม บพิตร ¹³⁷	พระนคร	300,000	100,000	ซ่อมพระอุโบสถและวิหาร (ปี 2491 ได้รับ 100,000 บาท)
2	วัดอรุณราชวร าราม*	ธนบุรี	ไม่กำหนด	100,000	ซ่อมพระอุโบสถและพระ ปราง
3	วัดพระศรีรัตน มหาธาตุ*	พิษณุโลก	200,000	100,000	สร้างกุฏิกำแพงโรงเรียน ศาลา
4	วัดธรรมาธิปไตย	อุตรดิตถ์	252,589	80,000	สร้างธรรมสภา (ปี 2491 ได้รับ 100,000 บาท)
5	วัดบรมนิวาส*	พระนคร	200,000	30,000	ซ่อมพระอุโบสถ
6	วัดนครสวรรค์	นครสวรรค์	100,000	30,000	สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม
7	วัดใต้	กาฬสินธุ์	50,000	30,000	ซ่อมพระอุโบสถและวิหาร
8	วัดมหาพฤฒา ราม*	พระนคร	50,000	25,000	ซ่อมพระพุทธรูปไสยาสน์และ วิหาร
9	วัดบพิตรพิมุข*	พระนคร	300,000	25,000	ซ่อมพระอุโบสถและศาลา
10	วัดนิเวศน์ธรรม ประวัติ*	อยุธยา	25,000	25,000	ซ่อมเขื่อน
11	วัดบรมวงศ์*	อยุธยา	200,000	25,000	ซ่อมพระอุโบสถและวิหาร (ปี 2491 ได้รับ 30,000 บาท)

¹³⁷ วัดที่มีเครื่องหมาย * เป็นพระอารามหลวง

ตารางที่ 3.1 บัญชีรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2492 (ต่อ)

ที่	วัด	จังหวัด	จำนวน เงินที่ขอ	จำนวนเงินที่ ได้อุดหนุน	รายการ
12	วัดพระปฐมเจดีย์*	นครปฐม	200,000	25,000	ซ่อมพระวิหารและ องค์พระปฐมเจดีย์ (ปี 2491 ได้รับ 20,000 บาท)
13	วัดมกุฏกษัตริ ยาราม*	พระนคร	197,435	20,000	ซ่อมพระวิหาร (ปี 2491 ได้รับ 30,000 บาท)
14	วัดบุปผาราม*	ธนบุรี	120,000	20,000	สร้างพระอุโบสถใหม่ เพราะถูกภัยทาง อากาศ
15	วัดอภัยยาราม	พระนคร	140,000	20,000	สร้างพระอุโบสถ
16	วัดราชโอรส*	ธนบุรี	300,000	20,000	ซ่อมพระวิหาร
17	วัดอัมพวันเจติยา ราม*	สมุทรสงคราม	700,000	20,000	ซ่อมโบสถ์วิหารและ ตำหนัก
18	วัดไชโย*	อ่างทอง	200,000	20,000	ซ่อมเขื่อน
19	วัดป่าเลไลยก์*	สุพรรณบุรี	142,236	20,000	ซ่อมวิหารพระโต
20	วัดตูม*	อยุธยา	ไม่กำหนด	20,000	สร้างโบสถ์ใหม่
21	วัดพระพุทธรางค์	สุโขทัย	ไม่กำหนด	20,000	ซ่อมพระรางค์
22	วัดจุฬามณี	พิษณุโลก	50,000	20,000	ซ่อมพระอุโบสถ (ปี 2491 ได้รับ 3000 บาท)
23	วัดพระบาทมิ่งเมือง	แพร่	120,000	20,000	สร้างกุฏิและศาลาการ เปรียญ
24	วัดโสธร	ฉะเชิงเทรา	100,000	20,000	สร้างพระอุโบสถ
25	วัดพระพุทธราย	สระบุรี	40,000	20,000	ซ่อมพระพุทธราย

ตารางที่ 3.1 บัญชีรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2492 (ต่อ)

ที่	วัด	จังหวัด	จำนวน เงินที่ขอ	จำนวนเงินที่ ได้อุดหนุน	รายการ
26	วัดปากน้ำแหลม สิงห์	จันทบุรี	132,000	20,000	สร้างเขื่อนกันน้ำทะเล (ปี 2491 ได้รับ 21,000 บาท)
27	หนองกระท่อม	ชลบุรี	150,000	20,000	สร้างพระอุโบสถ
28	วัดกลาง	ร้อยเอ็ด	50,000	20,000	สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม
29	วัดไตรมิตรวิทยา ราม	พระนคร	60,000	15,000	สร้างพระอุโบสถ (ปี 2491 ได้รับ 30,000)
30	วัดป่า	เพชรบูรณ์	50,000	15,000	สร้างพระอุโบสถ
31	วัดปฐมเกศาราม	กาฬสินธุ์	20,000	15,000	สร้างพระอุโบสถ
32	วัดระยอง	ระยอง	ไม่กำหนด	10,000	
33	วัดราชผาติกา ราม*	พระนคร	60,000	10,000	ซ่อมพระอุโบสถและศาลา
34	วัดเสน่หา*	นครปฐม	11,000	10,000	สร้างกำแพงเพิ่มเติม
35	วัดป่าเช่า	อุตรดิตถ์	12,000	10,000	ซ่อมศาลาการเปรียญ
36	วัดนางนอง*	ธนบุรี	200,000	-	ซ่อมพระอุโบสถ
37	วัดโกรกพระไต้	นครสวรรค์	70,000	-	สร้างพระอุโบสถ
38	วัดลาดยาว	นครสวรรค์	30,000	-	สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม
39	วัดชุมแสง	นครสวรรค์	180,000	-	สร้างพระอุโบสถ
40	วัดคู้วารี	อุตรดิตถ์	20,000	-	สร้างพระอุโบสถ
41	วัดห้วยาง	ชัยนาท	ไม่กำหนด	-	สร้างกำแพง
42	วัดเทวสังฆาราม	กาญจนบุรี	ไม่กำหนด	-	ซ่อมพระอาราม
43	วัดท่าออย	ชัยภูมิ	ไม่กำหนด	-	สร้างพระอุโบสถและวิหาร
	รวม		4,852,260	1,000,000	

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 เอกสารจากรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ถึง
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัด (5 กรกฎาคม 2492) น.23-24

เห็นได้ว่าในปีที่ 2 ของโครงการนี้เมื่อส่วนแบ่งมีมากขึ้น จึงทำให้บางวัดได้เงินน้อยเกินไป เป็นเบี้ยหัวแตก สร้างอะไรไม่ได้ เพราะจำนวนเงินที่ได้ก็น้อยเกินไป ขัดกับจุดประสงค์ของโครงการในปีแรก บางวัดทำได้เพียงซื้อวัสดุเก็บไว้¹³⁸ และหาโอกาสของงบประมาณในปีต่อไป แต่เนื่องด้วยจำนวนวัดที่ขอมานั้นมีมาก และล้วนแต่ชี้แจงถึงความจำเป็นของตน รัฐบาลจึงต้องแบ่งเงินส่วนนี้ให้มากที่สุด อย่างน้อยก็เพื่อให้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลที่อยากจะช่วยเหลือวัดทั่วประเทศ

3.1.4 เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2493

เมื่อโครงการให้เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดดำเนินไปได้ 2 ปี คือ ปี พ.ศ. 2491 - 2492 เป็นเหตุให้วัดทั่วประเทศตื่นตัวกับงบประมาณส่วนนี้ ในการพิจารณาการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในปีที่ 3¹³⁹ พบว่า มีวัดที่ร้องขอเงินอุดหนุนมายังรัฐบาลกว่า 19,000 วัด เพื่อให้ขั้นตอนการแบ่งเงินชัดเจนขึ้นและให้สอดคล้องกับเจตนาที่จะไม่ให้เป็นเบี้ยหัวแตก กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดหลักการพิจารณา 3 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ขอให้คณะกรรมการสงฆ์จังหวัด และคณะกรรมการจังหวัด ร่วมกันพิจารณาว่าวัดใดบ้างควรจะได้รับเงินอุดหนุนและบูรณะวัด เป็นจำนวนเงินเท่าใด เพื่อบูรณะสิ่งใด เรียงตามลำดับความจำเป็นก่อนหลัง 2) ให้กรมศาสนารวบรวมรายงานของจังหวัดทุกจังหวัดเสนอต่อที่ประชุมนายกรัฐมนตรี ปรีกษาพิจารณาทั้งประเทศ และเรียงลำดับความจำเป็นก่อนหลัง 3) นำเสนอกระทรวงศึกษาธิการ และนายกรัฐมนตรี เพื่อขอความเห็นชอบ¹⁴⁰

นับเป็นความสำเร็จในการแสดงบทบาทของรัฐบาลต่อการบำรุงพุทธศาสนา จอมพล ป. พิบูลสงคราม เพิ่มงบประมาณในการอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดในปี พ.ศ. 2493 เป็น 3 ล้านบาท และแม้ว่าจะมีหลักการที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอเพิ่มเติมเพื่อความเป็นระเบียบของการร้องขอจากวัดต่าง ๆ ซึ่งมีมายังรัฐบาลเป็นจำนวนมาก แต่ในการแบ่งเงิน 3 ล้านบาทนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีหนังสือเตือนมายังกระทรวงศึกษาธิการ ขอเป็นผู้แบ่งเงินด้วยตนเองเช่นเดิม อีกทั้งยัง

¹³⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 หนังสือจากรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัด (5 กรกฎาคม 2492) น.23-24

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

เน้นย้ำว่าเรื่องการพิจารณาแบ่งเงินอุดหนุนนี้ไม่ควรเสนอกับทางสังคมตรี เพราะจะทำให้ท่านยุ่งยาก¹⁴¹ โดยมีวัดที่ได้รับเงินอุดหนุนเพื่อบูรณะวัดในปีนั้นทั้งสิ้น 317 วัด¹⁴²

ในการร้องขอเงินอุดหนุนจากวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ สำหรับปี พ.ศ.2493 นั้นรวบรวมอยู่ในบัญชีของกรมศาสนาสำหรับส่งให้นายกรัฐมนตรีพิจารณา โดยในบัญชีประกอบด้วยรายนามผู้ร้องขอความช่วยเหลือ จำนวนเงินที่ต้องการ ชี้แจงถึงเหตุจำเป็นและรายละเอียดการก่อสร้าง รายนามผู้ร้องขอส่วนใหญ่คือเจ้าอาวาสของวัดนั้น ๆ นอกจากนั้น ยังพบว่ามี การขอเงินอุดหนุนในนามของข้าราชการและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในพื้นที่ ตลอดจนประชาชนทั่วไปก็ได้เป็นตัวแทนวัดทำหนังสือร้องขอความช่วยเหลือมายังรัฐบาลด้วย

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ร้องขอเงินมายังรัฐบาลเพื่อบูรณะวัดในพื้นที่ซึ่งตนสังกัดอยู่ เช่น นายทอง พงศ์อนันต์ ส.ส. ชัยภูมิ ขอเงินสร้างอุโบสถแก้ววัดในจังหวัดชัยภูมิ 3 แห่ง คือวัดอำภา 23,000 บาท วัดกลาง 12,000 บาท วัดบ้านเขว้า 10,000 บาท¹⁴³ นายเทพ เกตุพันธ์ ส.ส. อุตรดิตถ์ ขอเงินบำรุงวัดในจังหวัดอุตรดิตถ์ทุกวัด โดยไม่กำหนดจำนวนเงิน¹⁴⁴ นายบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ส. จังหวัดเชียงราย ขอเงินบูรณะวัด แก้ววัด 4 แห่งในจังหวัดเชียงราย นายสุวัฒน์ พูลลาภ ส.ส. จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นผู้รวบรวมรายชื่อวัดที่ขอเงินอุดหนุนในจังหวัดร้อยเอ็ดจำนวน 14 วัด¹⁴⁵

นอกจากนี้ยังพบว่ามี การขอเงินอุดหนุนในนามของประชาชนทั่วไปซึ่งจัดสร้างหรือบูรณะวัด เช่น ผู้จัดการสร้างวัดใหญ่สีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ขอเงินสร้างโบสถ์ ซึ่งได้ก่อสร้างไป

¹⁴¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่อง คำสั่งนายกรัฐมนตรี (10 พฤศจิกายน 2492) น.26

¹⁴² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 น.51 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงอธิบดีกรมโฆษณาการ เรื่องการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ประจำปี 2494 (28 กรกฎาคม 2494)

¹⁴³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/187 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเงินสมทบทุนบูรณะวัด (2 กุมภาพันธ์ 2493) น.54

¹⁴⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/187 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี มายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเงินสมทบทุนบูรณะวัด (16 มกราคม 2493) น.52

¹⁴⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/187 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี มายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเงินสมทบทุนบูรณะวัด (12 ธันวาคม 2492) น.42

แล้วยังขาดปูนซีเมนต์ 500 ถุง กับค่าแรงงานอีกจำนวน 15,000 บาท จึงขอให้ทางการช่วยเหลือ¹⁴⁶
นายประกอบโชติประการ ขอเงินช่วยสร้างโบสถ์วัดโรงวาส จังหวัดสงขลา เป็นเงิน 10,000 บาท¹⁴⁷

การพิจารณาแบ่งเงินสมทบทุนอุดหนุนแก่วัดของ จอมพล ป. พิบูลสงครามในปี พ.ศ. 2493 นอกเหนือไปจากตามบัญชีที่กรมศาสนารวบรวมมา คือ กรณีของวัดพระเชตุพนฯ และวัดเบญจมบพิตร ซึ่งจอมพล ป. ได้ตกลงทางวาจากับเจ้าอาวาสทั้ง 2 วัดไว้ ต่อมาทางวัดจึงมีหนังสือร้องขอมายังกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี แต่เมื่อถึงตอนพิจารณาแบ่งเงินได้มีการตัดเงินจำนวนหนึ่งลง

ให้ตัดเงินจากวัดเบญจมบพิตร 5 หมื่น จากวัดโพธิ์ 5 หมื่น จากวัดอรุณ 5 หมื่น รวมเป็น 1 แสน 3 หมื่น แล้วไปเพิ่มแก่วัดบุพผาราม 9 หมื่น เพิ่มแก่วัดธรรมาธิปไตย อุดรดิตถ์ 4 หมื่น ให้คุณเปี่ยม ไปกราบเรียนท่านเจ้าคุณวัดโพธิ์ กับสมเด็จพระเจ้าวัดเบญจมบพิตร เพราะได้รับรองกับท่านทั้งสองไว้ ท่านจะดำวาก็ยอมรับผิดชอบทุกประการ¹⁴⁸

การพิจารณาแบ่งเงินปี พ.ศ. 2493 ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งได้เพิ่มงบประมาณเป็น 3 ล้านบาท และแบ่งจ่ายเฉลี่ยไปแก่วัดทั่วประเทศจำนวน 317 วัดนั้น เป็นลักษณะของเบี้ยหัวแตก ไม่เป็นไปตามหลักการแบ่งจ่ายในช่วงแรกของโครงการ เงินที่เฉลี่ยไปแก่วัดทั้งหลายนั้นไม่สามารถทำให้การบูรณะเสร็จสิ้นเป็นชิ้นเป็นอัน แต่ผลที่ได้คือความสำเร็จของการแสดงบทบาทของรัฐบาลในการบำรุงกิจการพุทธศาสนา สะท้อนในหนังสือร้องขอซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก การระบุถึงรายนามผู้ร้องขอและชี้แจงปัญหาความจำเป็นของวัดต่างๆ ทำให้เห็นว่าเงินอุดหนุนของรัฐบาลจะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้

3.1.5 เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2494

ปี พ.ศ. 2494 ในงบประมาณสมทบทุนบูรณะวัด 3 ล้านบาท ได้กำหนดให้ผู้แทนราษฎรเป็นผู้พิจารณาแบ่งปันให้แก่วัดต่างๆรวมทั้งสิ้น 53 จังหวัด มีหลักการที่

¹⁴⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/187 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี มายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเงินสมทบทุนบูรณะวัด (16 มกราคม 2493) น.52

¹⁴⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/187 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี มายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเงินสมทบทุนบูรณะวัด (12 ธันวาคม 2492) น.42

¹⁴⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/187 บันทึกคำสั่งนายกรัฐมนตรี เรื่องการขอเงินบูรณะวัดต่าง ๆ เสนอนายกรัฐมนตรี (8 มีนาคม 2493) น.55-56

กระทรวงศึกษาธิการเสนอต่อคณะรัฐมนตรี เมื่อ 23 เมษายน พ.ศ. 2494 มีจุดประสงค์เพื่อให้วัดเร็วต่อการดำเนินการโดยที่ไม่ต้องรอให้มีการเสนอรายชื่อครบทุกจังหวัดเพื่อขอรับความเห็นชอบจากนายกรัฐมนตรี โดยได้กำหนดให้กรณีจังหวัดนั้นมีผู้แทนราษฎรคนเดียว ให้เสนอรายบัญชีรายชื่อวัดในจังหวัดของตนภายใต้วงเงินจังหวัดละ 56,000 บาท ซึ่งหากถูกต้องสมบูรณ์ตามหลักเกณฑ์กระทรวงศึกษาธิการจะโอนเงินไปจ่ายทางจังหวัดนั้นทันที กรณีหากจังหวัดนั้นมีผู้แทนราษฎรหลายคน ให้ตกลงประปรนอมกัน หากไม่ได้ ให้แบ่งเงินจำนวน 56,000 บาทออกเป็นส่วน ๆ ส่วนละเท่ากัน โดยให้ถือว่าผู้แทนราษฎรแต่ละคนมีสิทธิที่จะแบ่งให้วัดที่ตนเห็นสมควร หากจังหวัดใดที่มีผู้แทนราษฎรหลายคนแต่บางคนไม่ได้เสนอมาให้ถือว่าสละสิทธิ์ หากจังหวัดใดไม่มีผู้แทนราษฎรติดต่อมาแม้แต่คนเดียว กระทรวงศึกษาธิการจะมอบให้คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดนั้นเป็นผู้พิจารณาแบ่งเงินดังกล่าว¹⁴⁹

ในงบประมาณอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดปี พ.ศ. 2494 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้อนุมัติให้นำเงินจากกองสลากกินแบ่งรัฐบาลจำนวน 800,000 บาทช่วยเหลือวัดที่ยังไม่ได้รับการช่วยเหลืออีกด้วย¹⁵⁰ โดยได้เน้นย้ำให้กระทรวงศึกษาธิการแบ่งเงินที่รัฐบาลอนุมัติไปสู่วัดให้ทั่วถึงทั่วประเทศ อีกทั้งยังมีคำสั่งให้กรมโฆษณาการพิมพ์ลงข่าวโฆษณาการฉบับกำนันผู้ใหญ่บ้าน¹⁵¹ โดยให้มีรายละเอียดว่าตลอดระยะเวลา 3 ปีที่ผ่านมา คือ พ.ศ. 2491-2493 มีวัดที่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลจำนวนเท่าใดบ้าง

3.1.6 เงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2495

ช่วงปีพ.ศ. 2494 รัฐบาลเอาใจใส่การบำรุงพุทธศาสนาผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์และจริงจังเพิ่มขึ้น โดยมีความสำเร็จจากโครงการบูรณะวัดรายปีและเป็นรับรู้ของประชาชนว่ารัฐบาลให้ความสำคัญกับการบูรณะวัดทั่วประเทศ โครงการอุดหนุนบูรณะวัด ประจำปี พ.ศ. 2495 เกิดขึ้นพร้อมกับโครงการใหญ่ของรัฐบาลคือโครงการบูรณะวัด 5 ปี ซึ่งจะกล่าวในส่วนต่อไป นอกจากกรม

¹⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ถึงนายกรัฐมนตรีเรื่องการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดประจำปี พ.ศ. 2494 (23 เมษายน พ.ศ. 2494) น.35-36

¹⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเรื่องการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดประจำปี พ.ศ. 2494 (22 พฤษภาคม พ.ศ. 2494) น.43

¹⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการแบ่งเงินอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัดประจำปี พ.ศ. 2494 (28 กรกฎาคม 2494) น.50

ศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่นำคำริของจอมพล ป. ไปดำเนินการแล้ว ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2494 รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลขึ้น โดยกำหนดหน้าที่ให้เป็นผู้อำนวยการบูรณะพระพุทธรศาสนา มีบทบาทในการพิจารณาโครงการที่เกี่ยวข้อง¹⁵² ซึ่งมีผลทำให้โครงการบูรณะวัดประจำปี พ.ศ. 2495 เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลในการพิจารณารายละเอียดโครงการต่อจากกระทรวงศึกษาธิการ

คณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลได้เสนอหลักการให้วัดเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ของวัฒนธรรมของชาติ ในการพิจารณาหลักการโครงการสมทบทุนบูรณะวัด พ.ศ. 2495 มีบทบาทในวงหลักเกณฑ์ใหม่ซึ่งที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบ เมื่อ 9 มกราคม พ.ศ. 2495 คือ เนื่องจากวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรมีอยู่เป็นจำนวนมาก และเพื่อให้วัดได้เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติจริง ๆ จึงให้กระทรวงศึกษาธิการรับไปพิจารณาจัดลำดับวัดที่สมควรจะได้รับความช่วยเหลือ คือ ให้จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน มีวัดที่สมควรจะบำรุงรักษาของตนแต่ละ 1 วัด และช่วยเหลือตามความสำคัญก่อนหลังตามลำดับ พร้อมกับกระทรวงศึกษาธิการเสนอรายชื่อและจำนวนวัดให้คณะรัฐมนตรีพิจารณา (กรณีนี้ยกเว้นจังหวัดพระนครและธนบุรี) นอกจากนั้นที่ประชุมคณะรัฐมนตรียังได้มีคำสั่งให้กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาแบบการสร้างและบูรณะวัดให้มีสภาพและลักษณะเป็นแบบไทยด้วย¹⁵³

อย่างไรก็ตามโครงการบูรณะวัด ปี พ.ศ. 2495 นี้ได้หยุดชะงักลงจากการเกิดขึ้นของกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งประกาศจัดตั้งเมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2495 มีจอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง เมื่อกรมศาสนาย้ายไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ผลปรากฏว่าโครงการนี้ได้ถูกพิจารณารวมกับโครงการบูรณะวัด 5 ปีของรัฐบาล และหลักการที่วางไว้ตลอดระยะเวลา 4 ปีที่โครงการนี้ดำเนินมา เป็นอันสิ้นสุดลง โดยรายละเอียดจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

¹⁵² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงประธานคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาล เรื่องบูรณะวัด (25 เมษายน 2494) น.37

¹⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เรื่องโครงการบูรณะวัดปี 2495 (11 มกราคม 2495) น.52

3.2 โครงการบูรณะวัดราย 5 ปี

การเกิดขึ้นของโครงการบูรณะวัดราย 5 ปีนี้ คณะรัฐมนตรีได้มีมติรับหลักการเมื่อ 28 มีนาคม พ.ศ. 2494¹⁵⁴ โดยที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอเป็นโครงการ 5 ปี ตามดำรินายกรัฐมนตรี โครงการนี้ใช้งบประมาณปีละ 140 ล้านบาท เพื่อบูรณะวัดทั่วประเทศ รวมเป็น 697 ล้านบาท พร้อมกันกับเสนอเป็นหลักการในการพิจารณาวัดที่สมควรได้รับการบูรณะ

โครงการบูรณะวัดราย 5 ปี ที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอนั้น เสนองบประมาณที่ต้องจ่ายทั้งสิ้น 697 ล้านบาท โดยพิจารณาให้กับวัดต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วประเทศ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1) วัดที่ประสบภัยสงคราม เช่น ถูกภัยทางอากาศ เป็นต้น ต้องสูญเสียโบสถ์ วิหาร และอาคารต่าง ๆ มีรายชื่อวัดอยู่แล้ว จำนวน 32 วัด วัดละ 1 ล้านบาท เป็นเงิน 32 ล้านบาท 2) วัดที่สร้างมานานปีและได้ทรุดโทรมลงด้วยภัยธรรมชาติ เช่น วัดถูกก่อสร้างเสื่อมคุณภาพตามอายุชัฏ ถูกกระแสน้ำเซาะ เป็นต้น ซึ่งคำนวณว่ามี 1 ใน 3 ของจำนวนทั้งหมดประมาณ 6,400 วัด คือเฉลี่ยวัดละ 1 แสนบาท เป็นเงินทั้งสิ้น 640 ล้านบาท 3) วัดที่กำลังก่อสร้างถาวรวัตถุ เช่น โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น โดยมีทุนอยู่บ้างแล้ว บางแห่งกำลังทำการเรียไรรอยู่แต่ไม่พอ จำเป็นต้องช่วยสมทบทุน มีประมาณ 500 วัด เฉลี่ยวัดละ 50,000 บาท เป็นเงิน 25 ล้านบาท¹⁵⁵

¹⁵⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 หนังสือกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เรื่องโครงการบูรณะวัด (16 มีนาคม 2494) น.29

¹⁵⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/178 หนังสือกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เรื่องโครงการบูรณะวัด (16 มีนาคม 2494) น.29-31

ตารางที่ 3.2 โครงการบูรณะวัดราย 5 ปี เสนอโดยกระทรวงศึกษาธิการ¹⁵⁶

ปี	รายละเอียด	จำนวนเงิน (บาท)
2495	ก. บูรณะวัดที่ประสพภัยแห่งสงคราม	7,000,000
	ข. บูรณะวัดที่สุทธโธรมเพราะภัยธรรมชาติ	128,000,000
	ค. สมทบทุนก่อสร้างวัด	5,000,000
	รวม	140,000,000
2496	ก. บูรณะวัดที่ประสพภัยแห่งสงคราม	7,000,000
	ข. บูรณะวัดที่สุทธโธรมเพราะภัยธรรมชาติ	128,000,000
	ค. สมทบทุนก่อสร้างวัด	5,000,000
	รวม	140,000,000
2497	ก. บูรณะวัดที่ประสพภัยแห่งสงคราม	7,000,000
	ข. บูรณะวัดที่สุทธโธรมเพราะภัยธรรมชาติ	128,000,000
	ค. สมทบทุนก่อสร้างวัด	5,000,000
	รวม	140,000,000
2498	ก. บูรณะวัดที่ประสพภัยแห่งสงคราม	7,000,000
	ข. บูรณะวัดที่สุทธโธรมเพราะภัยธรรมชาติ	128,000,000
	ค. สมทบทุนก่อสร้างวัด	5,000,000
	รวม	140,000,000
2499	ก. บูรณะวัดที่ประสพภัยแห่งสงคราม	4,000,000
	ข. บูรณะวัดที่สุทธโธรมเพราะภัยธรรมชาติ	128,000,000
	ค. สมทบทุนก่อสร้างวัด	5,000,000
	รวม	137,000,000
	รวมทั้งสิ้น	697,000,000

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร. 0201.10/178 เรื่องโครงการบูรณะวัด 5 ปี (6 มีนาคม พ.ศ. 2494) น.29-31

¹⁵⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.10/178 เรื่องโครงการบูรณะวัด 5 ปี (6 มีนาคม พ.ศ. 2494) น.29-31

เมื่อคณะรัฐมนตรีรับหลักการนี้ ได้ตั้งคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาล (ค.ป.น.)¹⁵⁷ ขึ้น เพื่อพิจารณาวางโครงการบูรณะนี้โดยละเอียดและเพื่อขอตั้งงบประมาณตั้งแต่ปี 2495 เป็นต้นไป ในการประชุมของคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลเมื่อ 5 เมษายน พ.ศ. 2494 คณะกรรมการเห็นด้วยกับหลักการที่กระทรวงศึกษาธิการ พร้อมกับเสนอขั้นตอนการพิจารณาการให้เงินบูรณะวัดโดยให้ถือตามความสำคัญและความจำเป็นของวัดตามลำดับก่อนหลังเป็นสำคัญ¹⁵⁸ กำหนดขั้นตอนให้กระทรวงศึกษาธิการต้องสอบถามไปยังจังหวัดต่าง ๆ ถึงความจำเป็นที่จะต้องบูรณะ เหตุผลและจำนวนเงิน โดยให้ปรึกษากับเจ้าคณะจังหวัดและให้แจ้งจำนวนพระภิกษุในวัดนั้น ๆ มาด้วย เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้รับรายละเอียดจากวัดต่าง ๆ แล้ว ให้รวบรวมทำบัญชีเสนอต่อคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาล และเมื่อคณะกรรมการพิจารณาโครงการโดยละเอียดพร้อมมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมแล้วจึงเสนอต่อไปเพื่อให้นายกรัฐมนตรีตัดสินใจแบ่งจ่าย

ต่อมา เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ตัดทอนงบประมาณโครงการนี้ลง โดยตั้งยอดเงินเป็นจำนวน 20 ล้านบาท สำหรับโครงการบูรณะวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร 30 ปี โดยให้เหตุผลเพื่อปฏิบัติตามเงื่อนไขข้อตกลงกับธนาคารโลก¹⁵⁹ เป็นการตัดงบประมาณครั้งแรกของโครงการนี้ซึ่งลดลงเป็นจำนวนมาก แต่การเสนอให้โครงการนี้มีระยะเวลาต่อเนื่องถึง 30 ปี เท่ากับว่าต้องการให้การบูรณะวัดเกิดขึ้นอย่างจริงจังในระยะยาว

และเมื่อถึงขั้นตอนการพิจารณาของกระทรวงการคลัง ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2494 ปรากฏว่าคณะกรรมการงบประมาณในกรมบัญชีกลาง ตัดงบประมาณส่วนนี้ลงเหลือเพียง 3,776,000 บาท ท่าทีของกระทรวงศึกษาธิการที่ไม่พอใจในการถูกตัดงบประมาณในครั้งนี้ เห็นได้จากนายเสียง ไชยกาล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มีหนังสือไปยังจอมพล ป. พิบูลสงคราม เรียกร้องพิจารณาการกระทำของกรมบัญชีกลางในครั้งนี้เพราะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือและเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากประชาชน

¹⁵⁷ คณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาล (ค.ป.น.) ตั้งขึ้นเมื่อ 12 มีนาคม พ.ศ. 2494 มีหน้าที่อำนวยการบูรณะพระพุทธรูปศาสนา มีบทบาทพิจารณาเรื่องวัดที่ขอเงินบูรณะมาทางกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี รายละเอียดใน [สร.0201.10/178](#) น.37

¹⁵⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/178](#) บันทึกเรื่องโครงการบูรณะวัด เลขาธิการคณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาล (5 เมษายน 2494) น.47

¹⁵⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.10/188](#) เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการปฏิบัติตามเงื่อนไขข้อตกลงกับธนาคารโลก (5 กรกฎาคม 2494) น.10

...เรื่องการบูรณะวัดนี้ เป็นนโยบายส่วนใหญ่ของรัฐบาลปัจจุบัน ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ลงมติรับหลักการ ให้จัดทำโครงการบูรณะวัด เป็นโครงการ 30 ปี ให้กระทรวงศึกษาธิการตั้งงบประมาณปีละ 20 ล้านบาท เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เป็นต้นไป และรัฐบาลได้ประกาศโฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนทราบ ส่วนทางกระทรวงศึกษาธิการก็ได้รับสนองงานต่อไป คือได้จัดพิมพ์แถลงการณ์โครงการบูรณะวัด แจกให้วัดต่าง ๆ และประชาชนได้ทราบ พร้อมกับได้สั่งการไปยังจังหวัดต่าง ๆ ให้ทำการสำรวจวัดที่สมควรได้รับการบูรณะตามโครงการ 30 ปี นั้น เมื่อคณะกรรมการงบประมาณในกรมบัญชีกลางซึ่งตัดสินใจก่อนเช่นนี้ก็แสดงความไม่เคารพ ไม่รับรู้นโยบายของรัฐบาล เช่นนี้ย่อมเกิดความเสียหาย ผิดหลัก ผิดมารยาท เป็นการทำลายเสถียรภาพและความเชื่อถือในรัฐบาลจากประชาชน เสมือนว่ารัฐบาลพูดอะไรไป เชื่อไม่ได้ ฉะนั้นจึงเรียนมาเพื่อได้โปรดพิจารณาการกระทำของกรมบัญชีกลางต่อไป¹⁶⁰

อย่างไรก็ตาม ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2494 ในชั้นกรรมการของรัฐบาลเพื่อพิจารณางบประมาณ ปี พ.ศ. 2495 ปรากฏว่าคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ตั้งงบประมาณบูรณะวัดส่วนนี้จำนวนเป็น 10 ล้านบาท โดยมีท่าทีความไม่พอใจจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นหนังสือมายังนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง เพื่อให้รัฐบาลยึดหลักการของโครงการนี้ไม่ให้คลาดเคลื่อนเพราะเป็นนโยบายหลักของรัฐบาล ชี้แจงว่าการตั้งงบประมาณกลับไปกลับมาเช่นนี้นำมาซึ่งความเสื่อมเสียของรัฐบาล เพราะโครงการนี้เป็นที่รับรู้ของประชาชนทั่วไปแล้ว และขอให้คงงบประมาณไว้ที่ 20 ล้านบาทตามที่กระทรวงได้เสนอมา

บัดนี้ การพิจารณางบประมาณปี 2495 ได้เข้าสู่การพิจารณาในชั้นของกรรมการของรัฐบาลแล้ว ปรากฏว่ายอดเงินงบประมาณบูรณะวัดถูกตัดทอนเหลือเพียง 10 ล้านบาทเท่านั้น จึงขอประทานกราบเรียนมาในเรื่องนี้ เห็นด้วยเกล้าว่า หลักการและวิธีการจะคลาดเคลื่อนเสียแน่แล้ว กล่าวคือ ปัญหาโครงการบูรณะวัดเป็นความดำริมาแต่ท่านนายกรัฐมนตรี แล้วบัญชาให้กระทรวงศึกษาธิการไปวางโครงการ ครั้นนำมาเสนอคณะรัฐมนตรีได้ ต่อรองกันไปมา ลง

¹⁶⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/188 หนังสือกระทรวงศึกษาธิการ ถึงนายกรัฐมนตรี เรื่องงบประมาณอุดหนุนสมทบทุนวัด ปี พ.ศ. 2495 (23 กรกฎาคม 2494) น.13-14

มตีให้ปีละ 20 ล้าน มตินี้ นับเป็นแน่นอน มากรมโฆษณาการก็ประกาศวิญญูว่า คณะรัฐมนตรีมีนโยบายดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการก็ออกแถลงการณ์ดังกล่าว โดยแสดงถึงนโยบายของคณะรัฐบาลทั้งคณะ ต่อมาก็ให้คณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลดำเนินการในเรื่องนี้ คณะกรรมการปฏิบัติราชการแผ่นดินตามนโยบายรัฐบาลก็ได้แสดงการกระทำอย่างรู้ทั่วประเทศ พระสงฆ์องค์เจ้าก็รู้ว่า รัฐบาลวางโครงการในนโยบายนี้ด้วยเงินปีละ 20 ล้าน

แต่แล้วไม่ใช่ปรปักษ์ที่ไหนเลย ก็รัฐบาลนั่นเองแหละตัดเงินจำนวนนี้เหลือ 3 ล้าน เรื่องก็ได้เถียงกันในคณะรัฐมนตรีอีก คลังก็ว่าไม่จริง เขาไม่กล้าตัด คณะรัฐมนตรีก็ยืนยันไปกรรมการกรมบัญชีกลาง บัดนี้กรรมการของคณะรัฐมนตรีเองตัดเหลือ 10 ล้าน ผลจะเป็นประการใด เพราะรัฐบาลเป็นผู้ประกาศเอง แล้วตัดเสียเอง ดูก็จะเป็นที่สงสัยในมหาชนไม่น้อย จะยังความไม่เชื่อถือต่อไป เป็นการเสื่อมเสียแก่รัฐบาลเป็นอันมาก ที่ต้องประกาศอะไรมา ที่ว่า แน่ ๆ ก็เชื่อถือไม่ได้ เรื่องเช่นนี้ควรจะเป็นว่า แม้สภาตัด รัฐบาลก็ต้องไม่ยอมและสู้ในสภา ถ้าแพ้ก็ต้องออก อย่างนี้ถึงจะถูก ขอเรียนย้ำต่อไปว่า เรื่องโครงการบูรณะวัดนี้เป็นนโยบายส่วนใหญ่ของรัฐบาล เมื่อได้ถูกตัดงบประมาณเสียเช่นนี้ ก็ไม่อาจดำเนินงานไปได้ตามที่โครงการวางไว้ และเป็นการไม่ตรงกับที่ได้โฆษณาแก่ประชาชน อันเป็นทางนำมาซึ่งความเสียหายถึงเสถียรภาพของรัฐบาลปัจจุบัน¹⁶¹

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีคำสั่งยืนยันให้ตั้งงบประมาณไว้ที่ 10 ล้านบาทตามมติคณะรัฐมนตรี ทั้งนี้ได้ชี้แจงต่อรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และคณะกรรมการพิจารณางบประมาณว่า การตั้งงบประมาณให้เป็นตัวเลข 20 ล้านบาทนั้น เป็นการประมาณไว้ และย่อมสุดแต่กำลังเงินรายได้และการงานที่จะทำ หากเงินไม่มีเราก็ลดลงได้¹⁶²

¹⁶¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/188 หนังสือกระทรวงศึกษาธิการ ถึงนายกรัฐมนตรีที่เคารพริก เรื่องมติคณะรัฐมนตรีกับวิธีงบประมาณอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ปี 2495 (18 กันยายน 2494) น.18-19

¹⁶² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สร.0201.10/188 หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงประธานกรรมการพิจารณางบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2495 เรื่องมติคณะรัฐมนตรีกับวิธีงบประมาณอุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ปี 2495 (27 กันยายน 2494) น.20

การดำเนินการของโครงการนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2494 ซึ่งคณะรัฐมนตรีรับหลักการ ผ่านการปรับปรุงประมาณหลายครั้ง โดยครั้งสุดท้ายคณะมนตรีได้มีมติให้ตั้งโครงการบูรณะวัด 10 ล้านบาท ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2495 แต่มีเหตุให้การพิจารณาว่าควรได้รับเงินและการส่งจ่ายโครงการนี้ต้องหยุดชะงักลง คือการเกิดขึ้นของกระทรวงวัฒนธรรมในปี พ.ศ. 2495 กรมศาสนาซึ่งเดิมสังกัดอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ ได้ย้ายมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ได้ปรากฏความคืบหน้าของโครงการนี้อีกครั้งในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2495 จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีคำสั่งให้กระทรวงวัฒนธรรมซึ่งกรมศาสนาสังกัดอยู่ ให้พิจารณาส่งจ่ายเงิน 10 ล้านบาทแก่วัดต่างตามหลักเกณฑ์ที่เคยเสนอไว้ ผนวกกับในช่วงเวลาเดียวกันอธิบดีกรมศาสนาได้มีหนังสืออนุมัติต่อนายกรัฐมนตรีดำเนินการสร้างอาคารที่ประชุมสังฆสภา คณะสังฆมนตรีและที่ทำการกรมศาสนา ซึ่งใช้งบประมาณ 3 ล้านบาท¹⁶³ อีกทั้ง จอมพล ป. ยังได้มีดำริรื้อฟื้นโครงการพุทธบรมมณฑลขึ้นใหม่ อันเป็นโครงการใหญ่ในปี พ.ศ. 2487 ซึ่งถูกสภาในขณะนั้นคัดค้านและจากสภาวะสงครามโลกจึงเป็นอันล้มไป

จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้รวมโครงการต่าง ๆ เข้าด้วยกัน คือ โครงการบูรณะวัดรายปี โครงการบูรณพระพุทธรูปบูชาพระบุรีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพุทธบรมมณฑล และโครงการสร้างสังฆสภา โดยใช้งบประมาณ 10 ล้านบาท ซึ่งเคยอนุมัติไว้ในคราวที่ตั้งเป็นโครงการเฉพาะที่ปรับลดงบประมาณลงมา กล่าวคือในประมาณเงินบูรณะวัด ปี พ.ศ. 2495 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีคำสั่งให้ใช้เงิน 10 ล้านบาทสำหรับ 3 โครงการใหญ่ คือ 1) บูรณะพระพุทธรูป จัหวัดสระบุรี พร้อมตั้งกรรมการพิจารณาการดำเนินการและทำแบบแปลนโดยด่วน 2) สร้างสังฆสภา โดยให้กระทรวงวัฒนธรรมดำเนินการเสนอแผนผังและแบบแปลน 3) บูรณะวัดต่าง ๆ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม ให้พิจารณาว่าควรมีวัดใดได้รับการบูรณะบ้าง

การรับหลักการของโครงการนี้ ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลให้ความสำคัญกับการเป็นผู้บำรุงกิจการพุทธศาสนา และเมื่อพิจารณาเรื่องนี้ คณะรัฐมนตรีได้ขยายโครงการบูรณะวัดออกไปเป็นโครงการ 30 ปีโดยให้กระทรวงศึกษาธิการจัดตั้งงบประมาณปีละ 20 ล้านบาทเริ่มตั้งแต่ปี 2495 เป็นต้นไป มีการประชาสัมพันธ์โครงการแก่ประชาชน รัฐบาลได้ประกาศโฆษณาทางวิทยุให้ประชาชนทราบ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดพิมพ์โครงการบูรณะวัดเพื่อแจ้งให้วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศทำการสำรวจวัดที่สมควรได้รับการบูรณะตามโครงการ 30 ปี แต่เมื่อเข้าสู่กระบวนการพิจารณางบประมาณ ยอดเงินถูกตัดทอนเหลือเพียง 10 ล้านบาทเท่านั้น ท้ายที่สุดคณะรัฐมนตรียังลงมติได้ตอบและต่อรองให้เป็น 20 ล้านบาทดังเดิม

¹⁶³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/188 หนังสือกรมศาสนากระทรวงวัฒนธรรม ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงบประมาณบูรณะวัด (27 มีนาคม 2495) น.24

3.3 โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษนั้นเกิดจากความเชื่อเรื่องความเสื่อมของพระพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วพระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้อีกเพียง 5,000 ปี และเมื่อถึง 2,500 ปีจึงก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการเสื่อมถอย ในฐานะนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงต้องการทำให้ประชาชนเห็นว่าเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองแทนที่จะเป็นยุคแห่งความเสื่อมถอย โดยการดำเนินโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ที่ไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมระยะสั้นแต่หมายถึงโครงการที่ประกอบด้วยกิจกรรมฉลองต่าง ๆ ที่ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยอย่างยิ่งใหญ่ ภาพความเจริญไม่เพียงแต่อยู่ในเรื่องพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ยังเร่งให้เกิดความก้าวหน้าในกิจการสาธารณูปโภคหลายโครงการ ทั้งหมดนี้เพื่อให้ประชาชนเห็นว่าความเจริญทั้งหลายในช่วง 25 พุทธศตวรรษนี้ยิ่งใหญ่ได้ เพราะมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำรัฐบาล ช่วงเวลาครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 รัฐบาลและประชาชนต่างให้ความสนใจต่องานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ¹⁶⁴

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ” ของถนอมจิต มีขึ้น ได้กล่าวว่าการจัดงานฉลองในครั้งนี้มีสาเหตุมาจากปัจจัย 4 ประการ ปัจจัยแรกคือความสนใจส่วนตัวของจอมพล ป. ต่อพระพุทธศาสนาซึ่งเห็นได้ตั้งแต่สมัยเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก ปัจจัยที่สอง แนวคิดในเรื่องการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เป็นแนวคิดสากล เห็นได้จากการจัดการลักษณะเช่นเดียวกันนี้ในประเทศพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่น พม่า อินเดีย และศรีลังกา ปัจจัยที่สามคือความจำเป็นเนื่องจากความเชื่อเรื่องกึ่งพุทธกาลว่าสังคมจะเสื่อมสลาย ซึ่งเรื่องเหล่านี้มีผลต่อความน่าเชื่อถือและความมั่นคงของรัฐบาล จึงมีความจำเป็นจะต้องทำให้วาระ 2,500 ปี ของพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่น่ายินดีมากกว่าการคิดว่าจะเป็นยุคเสื่อม ปัจจัยที่สี่คือปัญหาทางการเมืองซึ่งจอมพล ป. ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภายใต้การควบคุมกองทัพของจอมพลผิน ชุณหะวัณ และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รวมถึงอิทธิพลของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ โดยจอมพล ป. ได้ใช้นโยบายต่างประเทศคือเพิ่มความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา ตลอดจนแสวงหาความชอบธรรมในการเป็นผู้นำโดยนโยบายทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา¹⁶⁵

ขณะที่ พัทธลดา จุลเพชร ในวิทยานิพนธ์ “แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทยพ.ศ. 2475 - 2500” ตั้งข้อสังเกตว่ามูลเหตุของการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เกิดขึ้นจากภัยคุกคาม

¹⁶⁴ ถนอมจิต มีขึ้น, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ,”

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

คอมมิวนิสต์เป็นปัจจัยสำคัญ จากการแถลงนโยบายของรัฐบาลเป็นครั้งแรก หลังจากได้รับการเลือกตั้งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2495 ต่อสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับนโยบายด้านศาสนาเป็นเรื่องแรก น่าจะพุ่งเป้าไปที่การใช้นโยบายด้านศาสนาเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์มากกว่า เนื่องจากบริบททางการเมืองระหว่างปีพ.ศ. 2494 ถึง 2500 ภัยที่รัฐบาลหวาดระแวงที่สุดคือภัยจากคอมมิวนิสต์¹⁶⁶

ช่วงปี พ.ศ. 2494 จอมพล ป.พิบูลสงคราม กำลังประสบกับปัญหาทางการเมืองภายในประเทศ จึงต้องการหาการสนับสนุนจากประชาชน โดยการให้ความสำคัญกับนโยบายบำรุงพุทธศาสนา วิธีการนี้เป็นสิ่งที่จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจเป็นส่วนตัวอยู่แล้ว ผนวกกับความสำเร็จจากโครงการอุดหนุนบูรณะวัดทั่วประเทศซึ่งเป็นที่รับรู้ของประชาชนทั่วประเทศในเวลานั้น เห็นได้จากการแถลงนโยบายหลังการตั้งรัฐบาลจากการเลือกตั้งในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2495 “รัฐบาลจะเชิดชูบำรุงพุทธศาสนาและให้ความช่วยเหลือแก่ศาสนาอื่น” ต่อมาจึงได้แถลงจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษต่อที่ประชุมในคณะรัฐมนตรี “บัดนี้จวนจะถึงกึ่งพุทธกาล 2,500 ปีแล้ว สมควรจะได้เตรียมการฉลองและรื้อฟื้นโครงการพุทธบูรณาทูลขึ้นมาใหม่”¹⁶⁷

กรกฎาคม พ.ศ. 2497 คณะรัฐมนตรีมีมติตั้ง “คณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ” โดยมีพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นประธานกรรมการ และเนื่องจากเป็นโครงการใหญ่ และจอมพล ป. ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการตั้งคณะกรรมการย่อยรวมทั้งสิ้น 22 คณะ แบ่งเป็นคณะกรรมการที่ดูแลความเรียบร้อยในคราววันจัดงานฉลอง และคณะกรรมการที่ดูแลโครงการต่าง ๆ ที่เป็นส่วนแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ในปี พ.ศ. 2500 โดยกำหนดงบประมาณไว้ที่ 60 ล้านบาท เงินที่กำหนดไว้ไม่ได้มาจากงบประมาณแผ่นดิน แต่มาจากเงินที่จะมีการรับบริจาคจากประชาชน โดยมีกระทรวงการคลังได้ถูกตั้งให้เป็นคณะกรรมการจัดหาทุน

ในระยะแรกของการดำเนินการในปี พ.ศ. 2495 นั้นเป็นเพียงการรื้อฟื้นโครงการพุทธบูรณาทูลขึ้นมาใหม่ และเป็นเพียงการกำหนดวันจัดงานฉลองในปี พ.ศ. 2500 เท่านั้น แต่ผลปรากฏว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 - 2500 โครงการนี้ได้ขยายขอบเขตออกไปอย่างกว้างขวาง โดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีความเห็นชอบเพิ่มเติมโครงการย่อยขึ้นมาเป็นระยะ โดยไม่ได้มีการกำหนดการวางแผนที่

¹⁶⁶ พัทธลดา จุลเพชร, “แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทยพ.ศ. 2475 - 2500” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 42-44.

¹⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [สร.0201.63.1/6](#) หนังสือจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม เรื่องการเตรียมงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (10 เมษายน 2495)

แน่นอน ในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อ 24 กันยายน 2497 กรรมการนิติบัญญัติได้เสนอว่า ตามที่รัฐบาลจะสร้างพุทธมณฑลขึ้นที่ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ย่อมต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ขณะนี้วัดวชิรอาราม ยังค้างการบูรณะอยู่ทั่วราชอาณาจักรเป็นจำนวนไม่น้อย เห็นสมควรที่จะจัดการบูรณะวัดทั่วราชอาณาจักรให้เรียบร้อยในงาน 25 พุทธศตวรรษ แห่งพระพุทธศาสนาแทนการสร้างพุทธมณฑล ในครั้งนั้นนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ชี้แจงว่าในการฉลอง 25 พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนาใน ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก เมื่อครบ 25 พุทธศตวรรษเช่นนี้ รัฐบาลต้องการจะให้มีการจัดงานฉลองอย่างมโหฬาร มีการสร้างปูชนียสถานให้เป็นอนุสรณ์และเร่งรัดจัดสร้างสาธารณูปโภคสำหรับประชาชนให้แล้วเสร็จในโอกาสนี้ตามนโยบาย ในส่วนที่จะสร้างปูชนียสถานให้เป็นอนุสรณ์นั้น ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาดำเนินการอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว สำหรับการบูรณะวัดนั้น รัฐบาลได้ตั้งงบประมาณให้เป็นประจำปีอยู่แล้วปีละ 10 ล้านบาท แต่อย่างไรก็ดี ก็ยินดีที่จะรับโครงการบูรณะวัดไว้ในโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษนี้ด้วย ซึ่งคณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบด้วย ให้รับโครงการบูรณะวัดทั่วราชอาณาจักรไว้ในโครงการ 25 พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา¹⁶⁸

ในรายงานของคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2500 ได้สรุปงบประมาณการใช้จ่ายในโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ แบ่งเป็นงบประมาณของคณะกรรมการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 22 คณะเป็นเงินทั้งหมด 64,934,425.83 บาท

¹⁶⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.10/27 หนังสือกระทรวงมหาดไทย ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม เรื่องการบูรณะวัดในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา (13 ตุลาคม 2497)

ตารางที่ 3.3 งบประมาณการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

ที่	คณะกรรมการ	งบประมาณ (บาท)
1.	คณะกรรมการเชิญและรับรองแขกต่างประเทศ	1,500,000
2.	คณะกรรมการจัดสร้างพิธีมณฑลและอุปกรณ์ในบริเวณงาน	6,003,700
3.	คณะกรรมการกำหนดพิธีกรรมและจัดรายการ	450,000
4.	คณะกรรมการจัดเครื่องไทยธรรม ภัตตาหาร เลี้ยงอาหาร และเครื่องดื่มเลี้ยงประชาชน	2,000,000
5.	คณะกรรมการอนามัยและสุขาภิบาล	80,000
6.	คณะกรรมการจัดขบวนแห่ทางเรือ	1,530,000
7.	คณะกรรมการจัดขบวนแห่และตกแต่งสถานที่	375,000
8.	คณะกรรมการประชาสัมพันธ์และพิมพ์เอกสาร	4,646,426.83
9.	คณะกรรมการมหรสพ บันเทิง และดอกไม้เพลิง	299,500
10.	คณะกรรมการอุปสมบทและฉลองพระ 2,500 รูป	3,172,500
11.	คณะกรรมการวางผังพุทธมณฑล	599,000
12.	คณะกรรมการประวัติศาสตร์ชาติไทย	110,000
13.	คณะกรรมการพิพิธภัณฑสถานทางพระพุทธศาสนา	292,000
14.	คณะกรรมการจัดซื้อที่ดินสร้างพุทธมณฑล	1,304,000
15.	คณะกรรมการจัดสร้างพระเครื่อง	5,000,000
16.	คณะกรรมการสร้างวัดไทยที่พุทธคยา	4,200,000
17.	คณะกรรมการจัดสร้างพระพุทธรูปประจำจังหวัดและอำเภอ	2,099,000
18.	คณะกรรมการจัดการประกวดและการแสดงต่าง ๆ	591,465
19.	คณะกรรมการจัดงานฉลองส่วนภูมิภาค	3,450,000
20.	คณะกรรมการรักษาความสงบเรียบร้อยและการจราจร	111,220
21.	คณะกรรมการกลาง	1,311,461
22.	การบูรณะปูชนียสถานที่สำคัญ 15 แห่ง	20,084,853
23.	บูรณะ 4 จังหวัด คือ พระนครศรีอยุธยา สุโขทัย กิ่งอำเภอเชียงแสน และอโยธยา	5,000,000
รวม		64,934,425.83

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.0701.10/26 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการเรื่องงบประมาณการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2499-2500)

3.3.1 โครงการพุทธมณฑล

เหตุผลของการสร้างพุทธมณฑลขึ้นมานั้นเพราะรัฐบาลต้องการสร้างปูชนียสถานทางพุทธศาสนาให้ยิ่งใหญ่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนเพื่อเป็นสมบัติของชาติ เป็นอนุสรณ์ทางพระพุทธศาสนาที่แสดงถึงความพร้อมเพรียงและความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในยุคศตวรรษที่ 25 บันทึกโครงการที่วางไว้ในระยะแรกได้ระบุให้มีการสร้างพระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชรแบบนั่งหนึ่งองค์ พระพุทธรูปองค์นี้กำหนดให้ประดิษฐานอยู่เหนือฐานรองรับซึ่งประกอบด้วยแผ่นหินขนาดใหญ่ โดยรัฐบาลจะดำเนินการขอมาจากประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา และจากจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ตลอดจนสำนักงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทุกแห่ง ทางด้านชาวของพระพุทธรูปจะเป็นภาพแกะสลัก พุทธประวัติทางด้านซ้ายของพระพุทธรูปจะจารึกประวัติการปกครองของประเทศไทยและทางด้านหลังของพระพุทธรูปจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา¹⁶⁹

เรื่องสถานที่การก่อสร้างนั้นจากเดิมโครงการพุทธมณฑลซึ่งได้ยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2487 มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานที่คือจังหวัดสระบุรีได้ถูกวิจารณ์ว่าไกลเกินไปซึ่งเป็นหนึ่งในเหตุผลหลักจนถูกยกเลิกไป เมื่อโครงการพุทธมณฑลก่อตั้งขึ้นในเรื่องสถานที่การก่อสร้างนั้นมีพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ประธานคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเลือกสถานที่ ได้ตกลงให้สร้างพุทธมณฑลขึ้นบนพื้นที่จำนวน 2,500 ไร่ เป็นที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ อยู่ระหว่างจังหวัดพระนครกับจังหวัดนครปฐม ตั้งอยู่ริมคลองมหาสวัสดิ์และใกล้กับสถานีรถไฟศาลายา อำเภอนครชัยศรี และเมื่อมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาต่อจากถนนราชมรรคาข้ามไปยังฝั่งธนบุรีเสร็จ พุทธมณฑลแห่งนี้จะตั้งอยู่รับกับแนวสะพานซึ่งจะสะดวกในการคมนาคมเป็นอย่างมาก¹⁷⁰

โครงการนี้ได้รับความสำคัญจากรัฐบาล เพื่อกำหนดโครงการให้ชัดเจนขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2497¹⁷¹ ได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาอีก 4 คณะ ได้แก่ คณะอนุกรรมการพิจารณาออกแบบองค์พระพุทธรูป คณะอนุกรรมการพิจารณาประวัติการปกครองของประเทศไทย คณะอนุกรรมการพิจารณาผลิตภัณฑ์ทางพุทธศาสนา คณะอนุกรรมการพิจารณา

¹⁶⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.0701.10/4](#) บันทึกเรื่องการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ แห่งพระพุทธศาสนา

¹⁷⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.0701.10/4](#) บันทึกการประชุมคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษครั้งที่ 1 (31 กรกฎาคม 2497)

¹⁷¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. [ศธ.0701.10/4](#) หนังสือจากกรมสารบัญญัตินายกรัฐมนตรีฝ่ายบริหารถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (6 สิงหาคม 2497)

วางผังบริเวณพุทธมณฑล ในมติคณะรัฐมนตรีในครั้งนั้นกำหนดให้เปลี่ยนรูปแบบขององค์พระประธาน ใจกลางพุทธมณฑล จากเดิมที่กำหนดเป็นพระพุทธรูปแบบนั่งขัดสมาธิเพชร ได้ถูกเปลี่ยนรูปแบบเป็น พระพุทธรูปปางลีลา

ในขั้นการออกแบบองค์พระพุทธรูปนั้นเป็นไปอย่างยุ่งยาก เนื่องจากมีความกังวล เกี่ยวกับขนาดขององค์พระพุทธรูปซึ่งเป็นแบบยืนและมีความสูง 40 - 45 เมตร ระยะแรกจึง กำหนดให้มีซุ้มด้านหลังเพื่อรองรับน้ำหนักขององค์พระพุทธรูป การออกแบบพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่นนี้กรมศิลปากรได้แถลงว่าเป็นงานใหญ่ระดับชาติ การออกแบบรูปแบบพระพุทธรูปจึงเป็นของใหม่ ทำให้ไม่มีใครกล้าดำเนินการ¹⁷² ต่อมาคณะอนุกรรมการพิจารณาออกแบบองค์พระพุทธรูป มอบหมายให้ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบจนกระทั่งได้แบบที่ต้องการเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2498 มีลักษณะเป็น พระพุทธรูปปางลีลา มีพระเกตุมาลาเป็นเปลวสูงเหนือพระ ศีรษะ ห่มจีวรเฉียงบ่า พาดสังฆาฏี อยู่ในอิริยาบถย่างพระบาทและมีดอกบัวรองพระบาทอยู่ เมื่อ ได้ แบบองค์พระพุทธรูปแล้ว รัฐบาลจัดให้มีรัฐพิธีวางศิลาฤกษ์ ณ ตำแหน่งฐานพระพุทธรูปพระประธาน พุทธมณฑล ในวันที่ 29 กรกฎาคมพ.ศ. 2498 ในครั้งนั้น ได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธี

อย่างไรก็ตามการก่อสร้างพระพุทธรูปองค์จริงนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งนี้เนื่องจากประสบปัญหาด้านการเงิน เพราะต้องใช้เงินในการก่อสร้างอย่างมหาศาล ด้วยพระพุทธรูปตามแบบนั้นมีขนาดใหญ่มาก กำหนดความสูงไว้ที่ 2,500 นิ้ว ในการประชุมคณะ รัฐมนตรีเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2498 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เสนอว่าเนื่องจากสถานการณ์ ทางการเมืองไม่เอื้ออำนวย ฉะนั้นการก่อสร้างพุทธมณฑลจึงควรค่อย ๆ เป็นค่อย ๆ ไป และในปีพ.ศ. 2499 จะจัดทำเพียงการบูรณะที่ทาง โดยถมดินและสร้างสวน สำหรับการสร้างองค์พระพุทธรูปนั้นให้ พิจารณาตรวจสอบความมั่นคงให้ถูกต้องแน่นอนจริง ๆ เสียก่อน¹⁷³

การที่โครงการพุทธมณฑลไม่แล้วเสร็จในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น มี สาเหตุหลักมาจากค่าใช้จ่ายจริงในการก่อสร้างองค์พระพุทธรูปซึ่งมีขนาดใหญ่ ไม่ได้มีการตั้ง งบประมาณส่วนนี้ไว้ตั้งแต่ต้น โดยเงิน 60 ล้านบาทนั้น กำหนดประมาณเอาไว้โดยหมายรวมถึงเป็น ค่าใช้จ่ายของส่วนงานอื่น ๆ ภายใต้โครงการนี้ด้วย เช่น การบูรณะปูชนียสถาน บูรณะจังหวัด

¹⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.0701.10/8 บันทึกคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธ ศตวรรษครั้งที่ 4 (15 กุมภาพันธ์ 2498)

¹⁷³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.10/8 หนังสือจากรองเลขาธิการคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (27 พฤษภาคม 2498)

อุปสมบทพระทั่วประเทศ สร้างวัดไทยที่พุทธคยาประเทศอินเดีย สร้างพระเครื่อง บูรณะเรือพยุหยาตรา ตลอดจนการจัดงานที่ท้องสนามหลวง อีกทั้งเงินทั้งหมดนี้ไม่ได้มาจากงบประมาณแผ่นดิน แม้ว่าคณะกรรมการจัดหาทุนได้พยายามจัดหาทุนด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่เนื่องจากงบประมาณที่ต้องใช้สำหรับการสร้างองค์พระพุทธรูปนั้นมีเป็นจำนวนมาก จึงไม่สามารถเบิกจ่ายได้ตลอดจนการเบิกจ่ายทำได้ยาก เนื่องจากมักจะติดขัดไม่มีเงินให้เบิกจ่ายทันที ทำได้เพียงการจ่ายเป็นงวดงวดตามที่เสนอมาเท่านั้น¹⁷⁴

อย่างไรก็ตาม โครงการพุทธมณฑลนี้นับว่าเป็นผลงานสำคัญและกลายเป็นสัญลักษณ์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในระยะเวลาต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม หดอำนาจลง รัฐบาลสมัยต่อมาไม่ได้ให้ความสำคัญกับการสานต่อโครงการทั้งนี้เพราะเกรงว่าเมื่องานสำเร็จลงแล้วจะเป็นการรื้อฟื้นให้ประชาชนคิดถึงผลงานของอดีตนายกรัฐมนตรี¹⁷⁵ โครงการดำเนินการจัดสร้างพุทธมณฑลมีปัญหาด้านงบประมาณมาโดยตลอด ต่อมาได้มีการลดขนาดของโครงการลงมาเป็นระยะระยะ เช่น ในปี พ.ศ. 2517 ลดพื้นที่ดำเนินการเหลือไม่เกิน 500 ไร่ พ.ศ.2521 ลดขนาดความสูงเป็น 2,500 กระบี่ (15.87 เมตร) ได้มีการจัดให้มีพิธีตอกเสาเข็มต้นแรกเพื่อหล่อองค์พระพุทธรูป เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2522 ในขั้นตอนการหล่อพระพุทธรูปนั้นใช้วิธีการหล่อสำริด มีน้ำหนัก 20 ตัน ทำให้เป็นพระพุทธรูปสำริดปางลีลาที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ความสำเร็จของการสร้างพุทธมณฑลนั้นเกิดจากในปี พ.ศ. 2323 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ต้องการให้ โครงการนี้เสร็จทันงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พ.ศ. 2525) งบประมาณที่ใช้ไม่ได้เป็นเงินบริจาคของประชาชนอย่างที่แล้มา แต่ได้จัดสรรงบประมาณแผ่นดินและขอความร่วมมือจากหน่วยราชการทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเร่งดำเนินการสร้างพุทธมณฑลในส่วนที่เหลือให้แล้วเสร็จ อีกทั้งยังถือเป็นการฉลองในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ในปีพ.ศ. 2530

¹⁷⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.10/28 เรื่องคำชี้แจงเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

¹⁷⁵ ถนอมจิต มีสิน, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ,” 76.

3.3.2 งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษกำหนดจัดขึ้นในวันที่ 12 พฤษภาคม ถึง 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 รวมระยะเวลาในการจัดงาน 7 วัน 7 คืน เนื่องจากในวันที่ 13 พฤษภาคมพ.ศ. 2500 ตรงกับวันวิสาขบูชา ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันครบรอบ 2,500 ปี หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทั้งนี้รัฐบาลเล็งเห็นว่างานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เป็นวาระสำคัญของประเทศและเพื่อให้ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมบำเพ็ญกุศลโดยพร้อมเพรียงกัน¹⁷⁶ จึงได้กำหนดให้วันที่ 12 - 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 เป็นวันหยุดราชการ รวมระยะเวลา 3 วัน

การจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ แบ่งเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค สำหรับส่วนกลางจัดขึ้น ณ ท้องสนามหลวงเนื่องจากสถานที่จัดงานเดิมคือพุทธมณฑลยังจัดสร้างไม่เสร็จตามกำหนด และส่วนภูมิภาคกำหนดให้จัดขึ้น ณ ศาลากลางหรือปูนียสถานที่สำคัญของจังหวัดนั้น ๆ ช่วงระยะเวลาของงานฉลองนี้รัฐบาลกำหนดให้สถานที่ราชการ วัดวาอาราม บริษัทเอกชนและประชาชนตกแต่งบ้านเรือนด้วยโคมไฟและธงตามกำลังความสามารถเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มีการชักชวนให้ประชาชนรักษาศีล 8 ตลอดช่วงที่มีงาน มีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น การจัดดอกไม้ การประกวดโต๊ะหมู่บูชา การแสดงศิลปกรรมและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทุกประเภท นอกจากนี้ยังมีหรรสพทุกคืนไม่ว่าจะเป็นจั่วลิเกโขนหนังตะลุงแตงจากทั้งกองทัพบกทหารเรือและทหารอากาศ นับได้ว่าเป็นงานฉลองระดับประเทศที่ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างไม่เคยมีมาก่อนต่อกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่รัฐบาลเป็นประธาน

การเกิดขึ้นของงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษนั้นมีขึ้นท่ามกลางภาวะการณ์เสื่อมความนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จากการประสบกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองอันเนื่องมาจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์พ.ศ. 2500 ถูกเรียกว่าการเลือกตั้งสกปรก ฝ่ายตรงข้ามที่ต้องการโจมตีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้อาศัยประเด็นจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ที่สำคัญคือจากเหตุการณ์ในพิธีเปิดงานวันที่ 12 พฤษภาคมพ.ศ. 2500 พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี เป็นประธานเปิดงานแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงงดเสด็จโดยกะทันหันเนื่องจากประชวรด้วยโรคหวัด โดยทางสำนักพระราชวังได้มีหมายรับสั่งล่วงหน้าเพียง 4 วัน แจ้งว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประชวรด้วยโรคหวัดแพทย์ประจำพระองค์มีความเห็นว่าอาการยังไม่ดีพอจึงไม่สามารถเสด็จปฏิบัติพระราชกรณียกิจได้ เรื่องนี้ส่งผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนเกี่ยวกับความขัดแย้งของรัฐบาลกับสถาบันกษัตริย์ เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องออกแถลงการณ์ชี้แจงแก่ประชาชนว่าการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่สามารถเสด็จมาได้

¹⁷⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.10/39 ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องให้หยุดราชการในวันฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (19 เมษายน พ.ศ. 2500) น.2

เพราะทรงประจักษ์จริง ๆ¹⁷⁷ ประเด็นนี้ส่งผลให้สถานะทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตกต่ำลงในช่วงงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ความพยายามในการใช้นโยบายบำรุงพุทธศาสนาเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากประชาชนผ่านงานนี้จึงไม่ประสบความสำเร็จ

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับรัฐบาลนั้นเห็นได้จากกรณีพระราชพิธีทรงผนวช ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ถูกถ่ายทอดทางสาธารณะโดยมีรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุน ในพระราชพิธีทรงผนวชในวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2499 ซึ่งรัฐบาลได้นำมาเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับชมเป็นครั้งแรก พระราชพิธีทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้เกิดขึ้นท่ามกลางความพยายามของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่จะฟื้นฟูบทบาทของสถาบันกษัตริย์ให้กลับขึ้นมาอีกครั้ง ภาระสำคัญ ในการเตรียมพระราชพิธีคือการซ่อมแซมตำหนักที่ประทับและเสนาสนะภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งจะใช้เป็นที่พักประทับในระหว่างทรงผนวชเนื่องจากอยู่ในสภาพทรุดโทรม รัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ซ่อมแซมสถานที่บางส่วน ขณะที่รัฐบาลดำเนินการซ่อมแซมพระอุโบสถวางระบบไฟฟ้าและสุขาภิบาลทั้งพระอาราม โดยทำการเร่งด่วนจนเสร็จทันเวลา นอกจากนั้น จอมพล ป. ยังได้สั่งการให้มีการทำในงานพระราชพิธีดังกล่าวเป็นงานสาธารณะมากกว่างานส่วนพระองค์ ประกาศให้เป็นวันหยุดราชการ 1 วัน เพื่อให้ประชาชนประกอบพิธีร่วมกัน โดยถ่ายทอดเสียงประกอบพระราชพิธีทรงผนวชให้ประชาชนได้รับฟังเสมือนว่าประชาชนร่วมในพิธีดังกล่าว และยังสั่งให้มีการถ่ายทำภาพยนตร์เพื่อนำมาเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับชมในภายหลัง พระราชพิธีทรงผนวชถือเป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลพยายามที่จะให้พระราชพิธีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐพิธีทางพุทธศาสนาครั้งสำคัญของชาติ¹⁷⁸

ตลอดระยะเวลาการเตรียมงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ประชาชนต่างรับรู้ถึงความตั้งใจของรัฐบาลในฐานะประธานในการจัดงาน ความร่วมมือจากหลายภาคส่วนและความพร้อมใจของประชาชนที่ต้องการอุทิศเป็นพุทธบูชาเห็นได้จากความยิ่งใหญ่ของสัปดาห์แห่งการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พิธีสำคัญในวันแรก เริ่มเมื่อ 12 พฤษภาคม เวลา 09.30 พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ผู้แทนพระองค์ทรงเปิดงาน โดยมีนายกรัฐมนตรีกราบบังคมทูลรายงาน หลังจากนั้นก็มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์จุลราชปริตร (ชุดตำนานทุกบท) โดยพระสงฆ์ 2,500 รูป¹⁷⁹ ต่อด้วยรัฐบาลเป็นเจ้าภาพในการการอุปสมบทหมู่พระภิกษุจำนวน 2,500 รูป ทั่วประเทศ แบ่งเป็นในกรุงเทพและธนบุรี

¹⁷⁷ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมพันธ์, 2534), 364.

¹⁷⁸ วิศรุต บวงสรวง, “ศาสนวัตถุกับอุดมการณ์กษัตริย์นิยมไทย พุทธศตวรรษ 2410 - 2540,” 249-251.

¹⁷⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.0701.10/32 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องกำหนดการงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พฤษภาคม 2500) น.167-172

545 รูปและต่างจังหวัด 1,955 รูป ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในพิธีอุปสมบท ประกอบด้วย ค่าเครื่องไตรภร ค่าไทยธรรมและเงินถวายพระอุปชฌาย์มีคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด

ในวันที่ 13 พฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญที่สุดของงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ กิจกรรมสำคัญเริ่มตั้งเวลา 6.00 น. มีการกำหนดให้พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาผ่านทางสถานีวิทยุทั่วประเทศขณะเดียวกันให้วัดต่าง ๆ ตีกลองร้องระฆัง โรงงานเปิดหูด เครื่องบินของกองทัพอากาศโพรยข้าวตอกดอกไม้ ประชาชนทั่วประเทศทำพิธีแผ่เมตตาและร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ พร้อมกัน ในช่วงบ่ายได้จัดงานแสดงนิทรรศการและมหรสพทางพุทธศาสนา จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นประธานในการแห่ขบวนรถยนต์ที่ตกแต่งภาพแสดงถึงพุทธประวัติปางต่าง ๆ ทั้งจากของรัฐและเอกชนแห่ไปตามถนนสำคัญสำคัญทั่วกรุงเทพฯ ขบวนเริ่มต้นจากหน้ากระทรวงวัฒนธรรมไปตามถนนราชดำเนินนอก ราชดำเนินกลาง ราชดำเนินใน ถนนเจริญกรุง ถนนตรีเพชร ข้ามสะพานพระพุทธยอดฟ้าไปตามถนนประชาธิปไตยแล้วกลับที่วงเวียนใหญ่ธนบุรี ข้ามสะพานพระพุทธยอดฟ้าเลียวซ้ายถนนจักรเพชรผ่านหน้าสถานีตำรวจนครบาลพระราชวังไปตามถนนสนามไชย เลี้ยวเข้าท้องสนามหลวงด้านตรงข้ามหน้าศาลแพ่ง¹⁸⁰ โดยมีประชาชนเฝ้าดูและเข้าร่วมงานเป็นจำนวนมาก

อีกกิจกรรมหนึ่งที่ยิ่งใหญ่และรัฐบาลใช้งบประมาณและการเตรียมการเป็นเวลานาน คือ วันที่ 14 พฤษภาคม ในตอนกลางวันได้มีการจัดให้มีพุทธพยุหยาตราทางชลมารค คือ จัดให้มีการแห่ขบวนเรือที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนา ในขบวนเรือประกอบด้วยเรือพระที่นั่ง 3 ลำที่แสดงถึงพระรัตนตรัย ได้แก่ ขบวนเรือพระพุทธรูปคือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา ขบวนเรือพระธรรมคือเรือที่นั่งอนันตนาคราช ซึ่งเป็นขบวนเรือของพระไตรปิฎก และขบวนเรือพระสงฆ์คือเรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ ทั้งนี้ตามหมายกำหนดเดิมนั้นมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับทอดพระเนตรและบูชาพระรัตนตรัย ณ ท่าวาสุกรี แต่เมื่อไม่ได้เสด็จมา จึงมีพระวรวงศ์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททำหน้าที่แทนพระองค์ ในครั้งนั้นมีประชาชนนับแสนคนร่วมชมขบวนแห่พุทธพยุหยาตราตลอดระยะทางของขบวน¹⁸¹ และมีงานต่อเนื่องในตอนกลางคืน โดยมีการจัดงานพุทธประทีปบูชา กำหนดให้ขบวนเรือทั้งสามลำแห่เรืออีกครั้งตลอดสองข้างทางสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตกแต่งไฟสีต่าง ๆ และประดับดอกไม้เพลิง ตลอดระยะเวลาของงานทั้งในกรุงเทพฯ

¹⁸⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.10/31 หนังสือประธานคณะกรรมการจัดขบวนแห่และตกแต่งสถานที่ ถึงปลัดกระทรวงวัฒนธรรม เรื่องเชิญชวนให้ตกแต่งรถเข้าร่วมขบวนแห่ในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (27 กันยายน 2499)

¹⁸¹ ถนอมจิต มีสิน, “จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ,” 105-112.

และต่างจังหวัดนับว่าเป็นกิจกรรมทางศาสนาที่ประชาชนมีส่วนร่วม เป็นการแสดงให้เห็นว่า ในปี พ.ศ. 2500 ไม่ได้เป็นช่วงเวลาแห่งการเสื่อมถอยของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด ในทางกลับกันปีพ.ศ. 2500 เป็นปีแห่งความยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนา

ในรายงานคณะกรรมการบูรณะวัดของกระทรวงวัฒนธรรม ได้ชี้แจงรายละเอียดงบประมาณที่ใช้สำหรับบูรณะปูชนียสถานสำคัญ รวม 15 แห่ง จำนวน 20,774,853 บาท ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการสำคัญของการคณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

ตารางที่ 3.4 งบประมาณการบูรณะปูชนียวัตถุและเจดีย์สถานเนื่องในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

ที่	ปูชนียวัตถุและเจดีย์สถาน	จังหวัด	งบประมาณที่ได้รับ (บาท)
1	พระปฐมเจดีย์	นครปฐม	2,000,000
2	บรมบรรพต วัดสระเกศ	พระนคร	2,335,000
3	วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	พระนคร	2,000,000
4	พระธาตุเชิงชุม	นครพนม	830,000
5	พระธาตุไชยา	สุราษฎร์ธานี	800,000
6	พระธาตุหริภุญไชย	ลำพูน	1,000,000
7	พระพุทธบาท	สระบุรี	800,000
8	พระธาตุพนม	นครพนม	215,000
9	พระสมุทรเจดีย์	สมุทรปราการ	2,110,000
10	พระมงคลบพิตร	พระนครศรีอยุธยา	2,949,853
11	พระพุทธชินราช	พิษณุโลก	1,000,000
12	พระมหาธาตุ อำเภอเมือง	สุโขทัย	220,000
13	พระบรมธาตุ (วัดพระพรหม) สวรรคโลก	สุโขทัย	315,000
14	พระธาตุดอยสุเทพ	เชียงใหม่	1,900,000
15	พระบรมธาตุ	นครศรีธรรมราช	2,300,000
รวม			20,774,853

ที่มา: กรมการศาสนา กรม, งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, 2500), 97-104.

3.4 นโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนา พ.ศ. 2500 - 2505

ความเสื่อมในอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกแทนที่ด้วยอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งได้รับความนิยมจากประชาชนแทนที่ในปี พ.ศ. 2500 จนนำไปสู่การรัฐประหารและขึ้นสู่อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ในวันที่ 20 ตุลาคมพ.ศ. 2501 นโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาในสมัยนี้เห็นได้จากการที่วัดถูกนำเข้ามาในเส้นทางที่สำคัญแห่งอุดมการณ์ทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเกี่ยวข้องกับการสร้างความชอบธรรมทางอ้อมแก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นองค์อุปถัมภ์กิจการพระพุทธศาสนา รัฐบาลได้ให้ความสนใจกับความเพิ่มพูนความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ผ่านการสนับสนุนให้มีพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับศาสนา นอกจากนั้นการบำรุงกิจการศาสนาลักษณะนี้ยังจะส่งเสริมความสามัคคีของคนในชาติขึ้นมาอีกด้วย

บริบทอีกประการที่สำคัญที่เป็นปัจจัยในการบำรุงพุทธศาสนาของรัฐบาล คือการต่อต้านภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ คอมมิวนิสต์ถูกมองว่าเป็นภัยต่อศาสนาและการเข้ามาของคอมมิวนิสต์จะทำให้พระพุทธศาสนาถูกทำลาย การต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลเริ่มปรากฏขึ้นในทศวรรษ 2490 ในระยะนี้รัฐบาลยังไม่เข้าใจมากนักว่าคอมมิวนิสต์คืออะไร เป็นเพียงการส่งเสริมให้ประชาชนยึดมั่นในศีลธรรมของพุทธศาสนาเพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์¹⁸² เห็นได้จากโครงการของรัฐบาลในปี พ.ศ. 2493 - 2494 ได้จัดอบรมข้าราชการและประชาชน โดยเน้นเรื่องหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมจรรยา มีจุดประสงค์เพื่อให้ข้าราชการเป็นตัวอย่างที่ดีในทางศีลธรรมแก่ประชาชนพลเมือง โดยรัฐบาลเชื่อว่าลัทธิคอมมิวนิสต์จะไม่สามารถแทรกซึมเข้าไปในจิตใจของผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลธรรมของพุทธศาสนา¹⁸³ นอกจากนั้นรัฐบาลยังมีนโยบายปรับปรุงการอุปสมบท โดยมีความกังวลว่าคอมมิวนิสต์อาจเข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุหรือสามเณร แล้วออกเทศนาสั่งสอนประชาชนให้นิยมยินดีเลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ รัฐบาลมองว่าลักษณะเช่นนี้เป็นการลงทุนน้อยแต่ได้ประโยชน์มาก โดยในปีพ.ศ. 2497 ได้ประกาศใช้การแก้ไขปรับปรุงรูปแบบการขอบรรพชาอุปสมบท โดยให้ออกเป็นใบรับรองผู้จะบรรพชาอุปสมบทเพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ที่นิยมฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้ามาอุปสมบทในพุทธ

¹⁸² นนทวุฒิ ราชกาวิ, “ความเชื่อแบบพุทธไทยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ช่วง พ.ศ. 2508 - 2519” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556)

¹⁸³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.57/2 เอกสารกระทรวงมหาดไทย กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง เรื่องตักเตือนข้าราชการให้ช่วยระงับภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่ายคอมมิวนิสต์ (2393-2394)

ศาสนา¹⁸⁴ การบำรุงศาสนาที่เกิดขึ้นในโครงการต่าง ๆ ในช่วงทศวรรษ 2490 จึงเป็นส่วนหนึ่งในการป้องกันภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์

ความกังวลต่อภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์ต่อพุทธศาสนานั้นชัดเจนขึ้นในทศวรรษ 2500 เห็นได้จากวลีการเมืองที่เริ่มแพร่หลายในสังคมคือ “คอมมิวนิสต์มา ศาสนาหมด” และปาฐกถาของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เมื่อ หัวข้อ พ.ศ. 2501 “การแทรกซึมของศาสนาใหม่”¹⁸⁵ กรณีสำคัญที่เกิดจากปัญหาความขัดแย้งในทางการเมืองของคณะสงฆ์กับอำนาจรัฐ คือกรณีพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) พระสงฆ์ผู้มีความคิดก้าวหน้าและมีสมณศักดิ์สูงฝ่ายมหานิกาย โดยสนับสนุนการปกครองแบบกระจายอำนาจ คู่กันเคยกับบุคคลในรัฐบาลเดิม เช่น ปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹⁸⁶ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ขัดแย้งกับสภชราวุฒ พระพิมลธรรมมีบทบาทสำคัญและผลงานโดดเด่นในฐานะสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง เมื่อ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2503 ถูกกล่าวหาว่าต้องอาบัติปาราชิก (เสพเมณฺธรรวมทางเวจฺมรรค) เป็นเหตุให้ถูกถอดสมณศักดิ์และปลดจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ และต่อมาได้ถูกอำนาจรัฐบีบบังคับให้สืกอย่างไม่เป็นธรรมในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2505 ด้วยข้อกล่าวหาว่ามีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ ในระหว่างการจำคุกเป็นเวลา 5 ปี¹⁸⁷ ได้มีบทบาทในการสอนวิปัสสนากรรมฐานแก่นักโทษการเมืองในเรือนจำกว่าร้อยชีวิต เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ และสมัคร บุราวาส ปัญญาชนหัวก้าวหน้า¹⁸⁸ ความอื้อฉาวจากคดีนี้ทำให้สังฆสภาไม่สามารถดำเนินการอย่างราบรื่นได้ เนื่องจากเรื่องนี้ถูกนำมาเป็นกระทุ้งอภิปรายในสังฆสภาหลายครั้ง

¹⁸⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.57/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง เรื่องการป้องกันมิให้คอมมิวนิสต์เข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา (2496-2497)

¹⁸⁵ ฐิติ พวงศ์เจริญ, *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (พ.ศ. 2475 - 2540)*, (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2563), 297-299.

¹⁸⁶ สุรพศ ทวีศักดิ์, *เปรียบเทียบการปฏิรูปศาสนาคริสต์-พุทธ และสังคมโลกวิสัย*, (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2564), 204-205.

¹⁸⁷ ท้ายที่สุดศาลทหารได้มีคำพิพากษาปล่อยตัวเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2509 ในฐานะผู้บริสุทธิ์ ต่อมาได้เกิดขบวนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม จนนำไปสู่พระบรมราชโองการโปรดเกล้าพระราชทานคืนสมณศักดิ์ในวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ.2518 ภายหลังได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่ สมเด็จพระพุทธมอญ (อาจ อาสภมหาเถระ)

¹⁸⁸ ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, *ไทยปฏิรูป: ประวัติศาสตร์การเมืองสังคมร่วมสมัยของพุทธศาสนาไทย*, (กรุงเทพฯ: Illuminations Editions, 2562), 121-133.

และที่ประชุมไม่สามารถตอบเรื่องนี้ให้ชัดเจนได้ เกิดความแตกแยกไม่เข้าใจกันระหว่างสังฆสภาและสังฆมนตรี จนนำไปสู่การยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 โดยริเริ่มจากความคิดของพระเถระผู้ทรงอำนาจเพียงไม่กี่รูป ดำเนินการอย่างลับๆ ได้นำโครงสร้างของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้นมาเป็นแม่บทของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่¹⁸⁹

กรณีพระพิมลธรรมเป็นเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนบริบทความขัดแย้งของอำนาจรัฐและข้าเดิมความแตกแยกระหว่างนิกายและปัญหาการเมืองเรื่องสมณศักดิ์ โดยสะท้อนอำนาจเผด็จการของยุคจอมพลสฤษดิ์ ที่รัฐบาลได้เข้ามาจัดการกับปัญหาความขัดแย้งในคณะสงฆ์ ทั้งนี้เกิดขึ้นภายใต้ลักษณะสำคัญคือ รัฐบาลได้ใช้คณะสงฆ์โดยเฉพาะธรรมยุติกนิกายเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์¹⁹⁰

รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สนับสนุนให้พระมหากษัตริย์เป็นตัวอย่างที่ดีในการสร้างศรัทธาทางศาสนาแก่ประชาชน ในฐานะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก การที่รัฐบาลให้การสนับสนุนพระราชกรณียกิจทางศาสนาสัมพันธ์กับการส่งเสริมโครงสร้างทางสังคมไทยเพื่อให้เกิดความสามัคคีในชาติ ดังเช่น พระราชพิธีทอดกฐินซึ่งเดิมถูกยกเลิกไปตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ได้ถูกหรือฟื้นขึ้นโดยมีการซ่อมแซมตกแต่งเรือพระที่นั่งใหม่ พระราชพิธีทอดกฐินซึ่งถูกจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่นั้นไม่เพียงแต่เป็นการสะท้อนถึงการรวมกันของแนวคิดของรัฐบาลที่ต้องการใช้พระราชกรณียกิจทางศาสนาสร้างความชอบธรรมทางการเมืองแก่ทั้งตัวรัฐบาลและพระมหากษัตริย์ แต่ยังทำให้เกิดการระดมทุนจากภาคส่วนต่าง ๆ ผ่านการบริจาคเพื่อจุดประสงค์ทางศาสนาโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นสื่อกลาง

ก่อนหน้านี้ ในช่วงทศวรรษ 2490 ในสถานการณ์ที่สถาบันกษัตริย์ถูกระงับจากรัฐบาล บทบาทด้านการกุศลของราชสำนักจึงมีลักษณะภายในไม่ใหญ่โต เพื่อไม่ให้เป็นที่สะดุดตาทางสังคม ราชสำนักได้ดำเนินกิจกรรมการกุศล โดยการบริจาคทุนการศึกษา บริจาคเงินให้วัด โรงเรียนและอุปกรณ์ทางการแพทย์ โดยได้มุ่งเน้นไปที่ด้านสาธารณสุขเนื่องจากเป็นเรื่องที่ไม่ถูกมองว่าเป็นเรื่องการเมือง ในด้านการบำรุงศาสนาผ่านการสร้างวัดพบว่ามียุทธบพาทน้อยมากเนื่องจากเป็นบทบาทสำคัญและผลงานของรัฐบาลจอมพล ป. เมื่อบรรยากาศการฟื้นฟูตัวของราชสำนักเกิดขึ้นในทศวรรษ 2500 ฝ่ายอนุรักษนิยม ผู้นำทหาร ขนชั้นนำทางธุรกิจ และชนชั้นนำไทยกลุ่มต่าง ๆ ได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับสถาบันกษัตริย์ โดยการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมสาธารณกุศลและ

¹⁸⁹ แสวง อุดมศรี, *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, 322-325.

¹⁹⁰ นนทวุฒิ ราชกาวิ, “ความเชื่อแบบพุทธไทยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ช่วง พ.ศ. 2508 - 2519” *วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์* 1, ฉ.2 (ตุลาคม 2557-มีนาคม 2558): 101-139.

สาธารณสงเคราะห์ของราชสำนัก การเข้ามาของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้งานด้านสังคมและการกุศลเป็นจุดแข็งของสถาบันกษัตริย์ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น¹⁹¹ โดยมีพื้นฐานมาจากทศวรรษก่อนหน้า ซึ่งรัฐบาลกระตือรือร้นที่จะส่งเสริมให้สถาบันกษัตริย์มีภาพลักษณ์ในการช่วยเหลือประชาชน

พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจในการใช้เงินที่ผู้บริจาคประสงค์จะทำบุญเพื่อการศาสนาใช้ในกิจกรรมทางสังคม แต่เดิมการบริจาคเงินเพื่อการกุศลในสังคมไทยของชาวบ้านและภาคเอกชนเป็นไปในลักษณะของการบริจาคในรูปแบบของที่ดินและเงินเพื่อสร้างเจดีย์และวัด รวมไปถึงการบูรณะซ่อมแซมบูรณะวัดเนื่องจากเชื่อว่าการทำบุญเช่นนี้จะทำให้ได้บุญอย่างใหญ่หลวง ในเวลาต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของการทำบุญเพื่อเสด็จเป็นพระราชกุศล ประชาชนจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายเงิน เพราะนอกจากได้บุญกุศลแล้วยังมีการได้รับพระราชทานเหรียญตราตลอดจนการลงข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ซึ่งมักเป็นการส่งเสริมให้มีการบริจาคเช่นนี้ด้วย¹⁹²

ดังเช่นพระราชพิธีทอดกฐินที่เกิดขึ้นได้ขยายขอบเขตไปสู่วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำผ้าพระกฐินไปถวายแด่พระสงฆ์วัดวาอารามทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เป็นแบบอย่างแก่ชนชั้นนำ นอกจากนั้นการที่พระองค์ทรงเสด็จทำพิธียกข้อฟ้าให้แก่วัดวาอารามที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและลักษณะเช่นนี้มีมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการอุปถัมภ์กิจกรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ทั่วภาครัฐและเอกชนตลอดจนข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนจึงเข้ามามีส่วนในการบำรุงพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มขึ้นด้วย นับได้ว่าวัดวาอารามต่าง ๆ ที่ได้รับกฐินและการบูรณะรูปแบบนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบำรุงกิจการพุทธศาสนาผ่านรูปแบบพระราชพิธี โดยวัดได้รับการบูรณะมากขึ้นจากการเติบโตของสถาบันกษัตริย์ที่มีรัฐบาลคอยจัดการและสนับสนุนอย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตาม การบริจาคเงินของประชาชนเพื่อสนับสนุนกิจการศาสนาเกิดขึ้นจากการที่รัฐบาลสนับสนุนให้พระมหากษัตริย์มีพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับศาสนามากขึ้น โดยพบว่าเริ่มมีการบันทึกเกี่ยวกับเงินบริจาคไว้อย่างเป็นระบบในพระราชกิจประจำวัน พ.ศ. 2506 แม้ว่าไม่ได้มีการบันทึกเงินบริจาคไว้ทั้งหมดเพราะบางรายการก็นำไปใช้ทันที เงินบริจาคที่บันทึกไว้เมื่อเทียบกับงบประมาณแผ่นดิน เงินบริจาคเหล่านี้ไม่ได้มีเป็นจำนวนมาก แต่มีผลทางจิตใจของประชาชนอย่างมหาศาล เงินบริจาคของประชาชนซึ่งผู้บริจาคมีจุดประสงค์เพื่อทำบุญทางด้านศาสนาส่วนใหญ่พบว่า

¹⁹¹ อาสา คำภา, *กว่าจะครองอำนาจนำ: การคลี่คลายขยายตัวของเครือข่ายในหลวงภายใต้ปฏิสัมพันธ์ชนชั้นนำไทยทศวรรษ 2490-2530*, (นนทบุรี: ฟาเดียวก้น, 2564), 131.

¹⁹² ทักษิณ เณลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, (พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548,) 369.

ไม่ได้ใช้ไปตามวัตถุประสงค์นั้น¹⁹³ ในปี พ.ศ. 2506 เงินบริจาคส่วนใหญ่บริจาคให้แก่สภาอากาศซึ่งมีสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เป็นอุปนายิกาสภาอากาศไทย อีกทั้งใช้จ่ายเพื่อกิจการด้านสังคมสงเคราะห์ การแพทย์ การศึกษา นอกจากนั้นยังมีการบริจาคให้แก่มูลนิธิอานันทมหิดล โดยเงินที่เหลือก็จะแบ่งให้กับการสร้างโรงเรียนและทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่ยากจน

ในด้านการพัฒนาประเทศรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ความสำคัญกับสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน แม้ว่าในด้านการบำรุงพุทธศาสนาจะไม่พบว่าเกี่ยวข้องโดยตรงดังเช่นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ในการกิจการสาธารณูปภคนั้นพบว่าต่อเนื่องกัน จากโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 ได้มีโครงการสาธารณูปโภคต่าง ๆ ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นำเข้ามาร่วมในการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ จากเดิมซึ่งเป็นหนึ่งในการใช้นโยบายเพื่อการบำรุงพุทธศาสนา ได้กลายเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาสาธารณูปโภคในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย¹⁹⁴ โดยได้นำหลักจากโครงการพัฒนาสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่นโครงการสร้างถนนทั่วประเทศ การสร้างเขื่อนการพัฒนาเรื่องระบบไฟฟ้าและน้ำประปาในท้องที่ห่างไกล เป็นต้น

การบำรุงกิจการสาธารณูปโภคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ถูกรับช่วงผ่านความต้องการพัฒนาเศรษฐกิจโดยคำนึงถึงปากท้องของประชาชนในท้องถิ่น เห็นได้จากการตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2493 จุดประสงค์เพื่อวางแผนพัฒนาโดยทั่วไป ซึ่งนับเป็นฉบับแรกของประเทศไทย งานพัฒนาของสภาพพัฒนานี้สะดวกขึ้นเมื่อได้มีการตีพิมพ์ผลการวิจัยจากธนาคารโลก นำมาสู่การก่อตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2502 โดยการผลักดันของธนาคารโลก สภาพพัฒน์จึงมีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับธนาคารโลก รายงานของ Paul T. Ellsworth หัวหน้าคณะผู้แทนจากธนาคารโลกที่เข้ามาสำรวจภาวะเศรษฐกิจของไทย ได้ เป็นพื้นฐานของการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 ถึง 2509¹⁹⁵ โดยแผนพัฒนาฉบับนี้มีสาระสำคัญไม่แตกต่างไปจากเดิม ตัวอย่างเช่นวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติคือการยกระดับมาตรฐานการครองชีพของประชาชนไทย มุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

หลังจากที่แผนพัฒนาประกาศใช้ สภาพพัฒน์ฯ ประสบกับปัญหางบประมาณเพื่อจัดสรรให้สอดคล้องกับโครงการพัฒนาที่อยู่ในแผน ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือ

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 270.

¹⁹⁵ รังสรรค์ ธนพรพันธุ์, *อนิจลักษณะของเศรษฐกิจไทย*, (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2536), 66-71.

รัฐบาลสมัยหนึ่งก็สนใจจากการพบว่าเงินคงคลังมีตัวเลขเป็นศูนย์ เพราะรัฐบาลก่อนหน้านี้ที่ถูกปฏิบัติไปใช้
 จ่ายกับ เงินสุรุ่ยสุร่ายและไม่ระมัดระวัง รัฐบาลจึงระดมทุนเพื่อนำมาขับเคลื่อนโครงการพัฒนาซึ่งเป็น
 โจทย์ที่ท้าทายมาก แม้ว่านโยบายเศรษฐกิจจะเปลี่ยนจากรูปแบบชาตินิยมกลายเป็นแนวคิดเสรีนิยม
 ทางเศรษฐกิจ ภายใต้ระบอบปฏิบัติได้เจ็ดสิบห้าปีของเอกชนและมีลักษณะการเอาใจภาคเอกชน
 ด้วยการเลิกเล่นนโยบายที่ไม่เป็นมิตรจากสมัยจอมพล ป. อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศให้รุ่งเรือง
 โดยการบำรุงพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม เช่น การสร้างวัดโบสถ์วิหารและศาสนสถาน ยังคงได้รับการ
 บูรณะซ่อมแซมขึ้น เพื่อความสะดวกและเบิกบานของชาวบ้านในการที่จะประกอบบุญกุศลตาม
 ประเพณี¹⁹⁶ เบนดิกต์ แอนเดอร์สัน เรียกทศวรรษ 2500 ว่าเป็นยุคทองของสยาม ได้เปรียบเทียบว่า
 กรุงเทพฯ เป็นดั่งเวนิสตะวันออกเพราะรัฐบาลสนใจบำรุงคูคลอง วัดวาอารามและปราสาทราชวัง
 แม้ว่าจะมีรากฐานมาจากยุคจอมพล ป. แต่ความเป็นรัฐบาลเผด็จการของสมัยนี้ ได้สนใจและให้
 ความสำคัญกับการ “การพัฒนา” อย่างเต็มที่ กระทั่งรื้อรันทิ้งที่จะแสวงหาความชอบธรรมตลอดจน
 ยอมรับฟังคำแนะนำจากเทคโนโลยีจากสหรัฐอเมริกา ในการยกวางและปฏิบัติตามแผนพัฒนา¹⁹⁷

ในด้านการปกครองคณะสงฆ์ ลัทธิอำนาจนิยมทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
 ขัดแย้งกับระเบียบของคณะสงฆ์จากพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เอื้อให้พระสงฆ์
 สามารถขัดขวางแผนการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งมีจุดประสงค์ต้องการให้พระสงฆ์เป็น
 ประโยชน์ในการปฏิบัติ มีการออกคำเตือนแก่คณะสงฆ์ว่าหากไม่แก้ปัญหาก็จะพิพาทภายในคณะ
 สงฆ์ให้เรียบร้อย รัฐบาลจะแทรกแซงและเข้าควบคุมคณะสงฆ์เอง คำขู่นี้ได้ถูกนำมาใช้พร้อมกับการ
 ประกาศพระราชบัญญัติของคณะสงฆ์ในปีพ.ศ. 2505¹⁹⁸ มีผลทำให้การจัดระเบียบของสงฆ์อยู่ภายใต้
 การบังคับบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ใช้อิทธิพลของตนเองในการ
 เลือกตั้งพระสังฆราช การยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพ
 เพิ่มขึ้นในการควบคุมและแทรกแซงกิจการศาสนา จากเดิมที่มีสภาสงฆ์แบ่งเป็นนิติบัญญัติ บริหาร
 และตุลาการ เป็นการเข้าควบคุมของภายใต้การบังคับบัญชาจากสมเด็จพระสังฆราช

คดีเดิมที่ยึดถือว่าการปกครองคณะสงฆ์สอดคล้องกับการพยายามเปลี่ยนแบบการ
 ปกครองประชาธิปไตยในทางโลกถูกมองว่าเป็นเวทีความขัดแย้งของการเมืองในคณะสงฆ์

¹⁹⁶ ภูมิ พวงศ์เจริญ. *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (พ.ศ. 2475 - 2540)*, 268-275.

¹⁹⁷ แอนเดอร์สัน เบนดิกต์, *บ้านเมืองของเราลงแดง: แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของ
 รัฐประหาร 6 ตุลาคม*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 82-84.

¹⁹⁸ ทักษิณ เจริญศิริ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 250-251.

การนำเรื่องวงการสงฆ์ไปโยงกับการเมืองทางโลก เป็นเหตุให้จอมพลสฤษดิ์ยกเลิกพระราชบัญญัติเดิม และตราการตรากฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 นำระบบเถระสมาคมกลับมาใช้เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองระบบเผด็จการของบ้านเมือง¹⁹⁹ เจื่อนไขสำคัญในการพัฒนาประเทศของ จอมพลสฤษดิ์คือ เพื่อความสงบเรียบร้อยและความเป็นระเบียบในทุกส่วนของสังคม จึงไม่ได้ยกเว้น สถาบันศาสนา ซึ่งถูกมองว่าเป็นทรัพยากรที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูง เนื่องจากศาสนาเป็นที่เคารพ เชื่อฟังและพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจในด้านกิจกรรมของท้องถิ่น ตามแนวทางของจอมพลสฤษดิ์ ต้องการทำให้พระศาสนาบริสุทธิ์ สามารถเป็นหลักศีลธรรมของชาติเพื่อดำเนินกับภัยคอมมิวนิสต์ใน เวลานั้น โดยเชื่อว่าสถาบันสงฆ์จะต้องมีระเบียบอยู่ในกรอบวินัยอย่างเคร่งครัดซึ่งระเบียบนั้นไม่ได้มา จากธรรมวินัย แต่เป็นระเบียบที่จอมพลสฤษดิ์คาดหวังให้พระสงฆ์ต้องปฏิบัติเหมือนกับเรื่องระเบียบ วินัยของประชาชน²⁰⁰

นโยบายเงินบำรุงพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2491 - 2505 ได้มีความเปลี่ยนแปลงภายใน บริบทที่สำคัญ คือ ในช่วง พ.ศ. 2491 - 2495 การเกิดขึ้นโครงการบูรณะวัดรายปีทำให้เห็นว่ารัฐบาล ให้ความสนใจกับการบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ ในขั้นตอนการดำเนินการพิจารณาแบ่งจ่ายเงิน อุดหนุนสมทบทุนบูรณะวัด ทำให้วัดจำนวนมากได้รับโอกาสจากเงินของรัฐบาล โดยเป็นที่รับรู้ของ ประชาชน การที่จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองจากการสนับสนุน ของประชาชนเพิ่มมากขึ้นและชัดเจนหลัง พ.ศ. 2495 ภายใต้บริบทของโครงการฉลอง 25 พุทธ ศตวรรษ เพื่อทำให้เห็นว่าประเทศเจริญรุ่งเรืองโดยมีรัฐบาลเป็นผู้พัฒนากิจการสาธารณูปโภคต่าง ๆ ของรัฐบาลได้ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการบำรุงพุทธศาสนา ต่อมาในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธานะรัชต์ ได้นำรากฐานของโครงการด้านสาธารณูปโภคมาต่อยอดอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ตลอดจน ความเข้มแข็งของรัฐบาลได้ส่งเสริมให้การบำรุงพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชกรณียกิจทาง ศาสนาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการบำรุงกิจการพุทธ ศาสนาอย่างกว้างขวาง

¹⁹⁹ สุรพศ ทวีศักดิ์, *รัฐกับศาสนา: ศีลธรรม อำนาจ และอิสรภาพ*, (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2561), 133.

²⁰⁰ พิพัฒน์ พสุธารชาติ, *รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ*, (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2553), 282-287.

บทที่ 4

สรุป

พระมหากษัตริย์และชนชั้นนำด้านการปกครองมีบทบาทสำคัญในการบำรุงพุทธศาสนา ภายหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ได้วางรากฐานการจัดการศาสนาสมบัติให้กับวัดทั่วราชอาณาจักร ที่ดินวัดกำหนดไม่ให้ซื้อขายแลกเปลี่ยน แต่เพื่อช่วยให้วัดหารายได้ด้วยตนเอง จึงเกิดการอนุญาตให้ซื้อขายที่ดินวัดนำทรัพย์สินที่วัดครอบครองออกหาผลประโยชน์โดยได้รับพระบรมราชานุญาต วัดหลายแห่งในกรุงเทพมหานครซึ่งตั้งอยู่ในทำเลที่ดีจึงมีรายได้เป็นจำนวนมากและเลี้ยงดูตัวเองได้ ขณะเดียวกันมีวัดอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถปรับตัวกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้จึงต้องการเงินช่วยเหลือและการบำรุงจากรัฐบาล การให้ช่วยเหลือจึงเป็นการสนับสนุนให้วัดเลี้ยงดูตัวเองและพระมหากษัตริย์พระราชทานเงินอุปถัมภ์เป็นครั้งคราวตามโอกาสสำคัญ การเปิดทางให้วัดหารายได้ด้วยตัวเองนอกจากเป็นการช่วยเหลือวัดที่ปรับตัวได้แล้ว วัดอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถหารายได้มากพอจึงต้องการการเงินบำรุงจากรัฐบาลเห็นได้จากการมีหนังสือขอการอุปถัมภ์จากวัดทั่วประเทศมายังกรมธรรมการ

ทศวรรษ 2470 วิถีโลกเข้าสู่ภาวะถดถอยทำให้เศรษฐกิจไทยได้รับผลกระทบ รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้พยายามลดรายจ่ายของกรมธรรมการในการบำรุงพุทธศาสนาลง ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลคณะราษฎรยังคงใช้มาตรการลดรายจ่ายของภาครัฐเช่นเดียวกับรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา มีนโยบายลดเงินบำรุงพุทธศาสนา ขณะเดียวกันรัฐบาลต้องการแสดงบทบาทให้ประชาชนรู้ว่าได้รับรัฐบาลที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยได้ให้ความสำคัญกับการอุปถัมภ์พุทธศาสนาไม่น้อยกว่าที่เคยเป็นมาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การพิจารณาเรื่องการลดงบประมาณบำรุงพุทธศาสนาจึงทำด้วยความระมัดระวัง

การมีอยู่เป็นจำนวนมากของของพระสงฆ์และวัดทั่วประเทศนำมาสู่การควบคุมและจัดระเบียบการบำรุงศาสนา มีการทบทวนแนวคิดใหม่จากเดิมที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินในพระราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียวมาเป็นแนวคิดใหม่ตามหลักการที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงทักท้วงมายังรัฐบาลเพราะเกรงว่าการพระราชทานวิสุงคามสีมาตามธรรมเนียมแบบเดิมนั้นจะเป็นโมฆะ จึงนำมาสู่การที่รัฐบาลจัดระเบียบวัดโดยการตราพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมาประจำปี เริ่มต้นครั้งแรกในพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2476 ขั้นตอนการพิจารณาออกเป็นพระราชบัญญัติพระราชทานวิสุงคามสีมา

เปิดทางให้รัฐบาลได้มีบทบาทในการจัดการจำนวนวัดและพระสงฆ์รวมถึงมีฐานข้อมูลที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับวัดมากขึ้น การทราบถึงข้อมูลที่ดินและเงินผลประโยชน์ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับการทรัพย์สินของวัดนำมาสู่ความต้องการของพระยาพหลพลพยุหเสนาที่ต้องการส่งเสริมให้เพิ่มผลประโยชน์ของวัด โดยเมื่อวัดมีรายได้มากขึ้นมาจะสามารถลดภาระของรัฐบาลในการอุดหนุนเรื่องการศึกษาของชาติได้ นอกจากนั้นยังต้องการลดภาระของรัฐบาลในการสานต่อการบำรุงพุทธศาสนาตามธรรมเนียมเดิมซึ่งมักทำในรูปแบบของเงินจบกษัตริย์ที่พระมหากษัตริย์อุทิศเงินทำบุญแก่พระศาสนาประจำปี ในปีพ.ศ. 2476 รัฐบาลได้ตัดทอนงบประมาณกระทรวงธรรมการหลายประการลง เช่น ตัดเงินบูรณะพระอารามรายย่อย ตัดค่าตราตำแหน่งเจ้าคณะต่าง ๆ ตลอดจน กรณีการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งเป็นการที่รัฐบาลได้ใช้พระราชบัญญัติงบประมาณ พ.ศ. 2476 ลบล้างพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 จากเงินพระหัตถ์กลายเป็นภาระของรัฐบาลที่ต้องสนับสนุนเงินแก่พุทธศาสนาประจำปี ขณะเดียวกันรัฐบาลต้องการลดงบประมาณในส่วนนี้ลง นำมาสู่การมีนโยบาย 3 ประการในการบำรุงกิจการศาสนาให้ก้าวหน้าขึ้น ได้แก่ รัฐบาลจะส่งเสริมให้มีการตรวจตราวัดและพระสงฆ์ทั่วประเทศมากขึ้น รัฐบาลจะให้การสนับสนุนวัดเพื่อหาเงินเพิ่มพูนผลประโยชน์จากศาสนาสมบัติ อีกทั้งรัฐบาลหาทางจำกัดจำนวนวัดที่มีมากเกินไปจนความจำเป็นเพื่อควบคุมจำนวนพระสงฆ์และเพิ่มคุณภาพโดยบำรุงการศึกษาของพระสงฆ์ ทั้งนี้รัฐบาลได้เล็งเห็นว่านโยบายบำรุงพุทธศาสนาจะสำเร็จได้โดยมีปัจจัยเรื่องการเพิ่มพูนเงินผลประโยชน์จากศาสนาสมบัติเป็นสำคัญ

แม้ว่ารัฐบาลจะลดรายจ่ายในการบำรุงกิจการพุทธศาสนาหลายประการ แต่การแสดงบทบาทของรัฐบาลนั้นยังคงให้ความสำคัญกับการเอาใจใส่บำรุงกิจการพุทธศาสนาในหลายรูปแบบ ทั้งนี้เพื่อเห็นว่ารัฐบาลคณะราษฎรไม่ได้บำรุงกิจการพุทธศาสนา นอกจากวางโครงการเพื่อเพิ่มพูนเงินผลประโยชน์จากศาสนาสมบัติแล้ว รัฐบาลยังคงให้ความสำคัญกับการดูแลศาสนสถานโดยการบำรุงและปฏิสังขรณ์วัด นอกจากนั้นรัฐบาลให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในการปกครองคณะสงฆ์ โดยได้ต่อยอดหลักการรวมนิกายของร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ และการพระศาสนา พ.ศ. 2477 ที่เสนอโดยคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาซึ่งเป็นการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของพระสงฆ์มหานิกายที่ตื่นตัวจากระบบประชาธิปไตยมาสู่การออกเป็นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2484

นโยบายด้านการบำรุงพุทธศาสนาเด่นชัดขึ้นเมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สมัยที่ 1 พ.ศ. 2481 - 2487 รัฐบาลพยายามส่งเสริมกิจการทางศาสนาควบคู่กับการพัฒนาประเทศหลายรูปแบบ รัฐบาลมีเหตุผลสำคัญคือการควบคุมดูแลศาสนจักรและแสดงบทบาทให้ประชาชนรับรู้ว่รัฐบาลคณะราษฎรยังคงให้ความสำคัญบำรุงศาสนาอย่างต่อเนื่อง คณะกรรมการบำรุงและส่งเสริมการพระศาสนาทำให้เห็นว่ารัฐบาลได้ทบทวนสภาพปัญหาของพุทธศาสนาที่อาจนำไปสู่ความเสื่อมโทรมตลอดจนพยายามเป็นผู้นำในแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับกิจการศาสนา

ในขั้นตอนการพิจารณาพบว่าปัญหาเกี่ยวกับกิจการศาสนามักเกี่ยวข้องกับการเรื่องขาดแคลนค่าใช้จ่าย จึงมีนโยบายให้เงินบำรุงพุทธศาสนาผ่านการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ ผลักดันให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ และยกระดับคุณภาพชีวิตของพระสงฆ์ให้ดีขึ้นผ่านการจัดระเบียบการบวชและการควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์

การกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในสมัยที่ 2 รัฐบาลมีนโยบายในการบำรุงพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ มีสาเหตุจากความสนใจส่วนตัวของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผนวกกับการต้องการแสดงบทบาทของรัฐบาลในการอุปถัมภ์กิจการพุทธศาสนาทำให้เกิดโครงการขนาดใหญ่ซึ่งรัฐบาลให้เงินอุดหนุนบูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั่วประเทศ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2491 - 2495 ขั้นตอนการพิจารณาแบ่งเงินสมทบทุนบูรณะวัดในแต่ละปีได้เปิดโอกาสให้หลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสรรงบประมาณ และได้ทำให้เห็นว่าวัดทั่วประเทศต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างมาก ความสำเร็จของโครงการนี้สะท้อนว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้นโยบายการให้เงินบำรุงพุทธศาสนาแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองโดยการเป็นที่ยอมรับของประชาชนลักษณะเช่นนี้เด่นชัดเจนขึ้น เมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประสบปัญหาทางการเมืองภายในประเทศ ในปี พ.ศ. 2494 โดยจัดให้มีโครงการบำรุงพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นภายใต้บริบทของโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ รัฐบาลต้องการทำให้ประชาชนเห็นว่ายุคสมัยนี้เป็นยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาแทนที่จะเป็นยุคแห่งความเสื่อมถอยตามความเชื่อเรื่องกึ่งพุทธกาล โดยไม่ได้จัดเป็นเพียงกิจกรรมระยะสั้นเท่านั้นแต่ยังรวมถึงโครงการเกี่ยวกับการเฉลิมฉลองต่าง ๆ ที่ทำให้เห็นว่าพระพุทธรูปได้เจริญรุ่งเรืองพร้อมกับการพัฒนาของประเทศไทยภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นได้จากความต้องการสร้างพุทธมณฑลและการนำเอาโครงการกิจการสาธารณูปโภคเข้ามารวมอยู่ในการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยรัฐบาลทำให้ประชาชนเห็นว่าความเจริญทั้งหลายนี้เกิดขึ้นในช่วงความเจริญของพุทธศาสนา และความยิ่งใหญ่ทั้งหลายนี้เกิดขึ้นได้เพราะมีผู้นำรัฐบาลคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม

อย่างไรก็ตามงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษในปีพ.ศ. 2500 จัดขึ้นท่ามกลางความเสื่อมในอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งถูกแทนที่ด้วยอำนาจทางการเมืองของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ภายหลังปีพ.ศ. 2500 รัฐบาลมีเสถียรภาพเพิ่มขึ้น โดยมีนโยบายเกี่ยวกับเงินบำรุงพุทธศาสนาเป็นไปในแนวทางเดียวกับอุดมการณ์ทางการเมืองคือสร้างความชอบธรรมทางอ้อมแก่พระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นองค์อุปถัมภ์กิจการพุทธศาสนารัฐบาล จึงให้ความสนใจกับการเพิ่มความสำคัญกับพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับศาสนาเพิ่มขึ้น พร้อมกับการบำรุงกิจการศาสนาในลักษณะที่จะส่งเสริมความสามัคคีของคนในชาติ โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการบำรุงกิจการพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

รายการอ้างอิง

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง

มท.0201.2.1.57/2 เรื่องตักเตือนข้าราชการให้ช่วยระวังภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่ายคอมมิวนิสต์ (2393-2394)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง

มท.0201.2.1.57/4 เรื่องการป้องกันมิให้คอมมิวนิสต์เข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา (2496-2497)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.10/4 บันทึกเรื่องการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.10/26 เรื่องงบประมาณการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (2499-2500)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.10/28 เรื่องคำชี้แจงเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง กรมส่งเสริมการ ศธ.7.5 เรื่องวิสุคามสีมา-พัทธสีมา (2439-2478)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง กรมส่งเสริมการ ศธ.7.6 เรื่องที่ธรณีสงฆ์ (2447 - 2471)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี ม-(2)สร.0201/206 เรื่องกฎหมายเรื่องพระราชทานวิสุงคามสีมา (22 ตุลาคม 2475)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/4 เรื่องความเห็นของภิกษุรูปหนึ่งขอให้พระสงฆ์มีส่วนช่วยเหลือคณะราษฎร (2475)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/30 เรื่องเงินผลประโยชน์อันเกิดแต่ศาสนสมบัติ หรือเรื่องเงินค่าศาสนาสมบัติ (15 กันยายน 2476)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/43 เรื่องร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนาพุทธศักราช 2477

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/60 เรื่องพระราชนิพนธ์ขอความ
วินิจฉัยในเรื่องการตัดเงินบำรุงวัดนิเวศธรรมประวัติ (4 ธันวาคม 2478)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/73 เรื่องผู้มีชื่อร้องเรียนและ
แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศาสนา (2480)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201/101 เรื่องการพิจารณาการบำรุง
และส่งเสริมศาสนกิจ (2482 - 2484)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/178 เรื่องเงินอุดหนุนสมทบทุน
บูรณะวัด (หลักการ) (2490 - 2495)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/187 เรื่องการปันเงินอุดหนุน
สมทบบูรณะวัดให้แก่วัดต่าง ๆ ารายรวม (2491 - 2493)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/188 เรื่องการปฏิบัติตามเงื่อนไข
ข้อตกลงกับธนาคารโลก (5 กรกฎาคม 2494)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.10/381 เรื่องกรรมการควบคุมเงิน
อุดหนุนศาสนา (1 มิถุนายน 2496)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.63.1/6 เรื่องการเตรียมงานฉลอง 25
พุทธศตวรรษ (10 เมษายน 2495 - 26 ตุลาคม 2500)

หนังสือ

- กรมการศาสนากรม. งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, 2500.
- คณินันต์ย์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,
2524.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมสยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2566.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2563.
- ณัฐพล ใจจริง. ตามรอยอาทิตย์อุทัย: แผนสร้างชาติไทยสมัยคณะราษฎร. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ:
มติชน, 2563).

- ทักษ์ เณลิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.
- ธาราวงค์ - รักศรีวงศ์. *กิจการของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาหรือการปฏิวัติแห่งพัชรสังคม*. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2482.
- เบเกอร์, คริส. และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2559.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. *รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ*. (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2553).
- ภูริ พวงค์เจริญ. *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (พ.ศ. 2475 - 2540)*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2563.
- รังสรรค์ ธนพรพันธุ์. *อนิจจลักษณะของเศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2536).
- สถาบันปริทัศน์นยงค์. *ปริทัศน์ - พุทธทาส “เทิดรัฐธรรมนุญ”*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิปริทัศน์นยงค์, 2566.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. *แผนชิงชาติไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานันท์, 2534.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. *เปรียบเทียบการปฏิรูปศาสนาคริสต์-พุทธ และสังคมโลกวิสัย*. กรุงเทพฯ: ศยามปริทัศน์, 2564.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. *รัฐกับศาสนา: ศีลธรรม อำนาจ และอิสรภาพ*. (กรุงเทพฯ: ศยามปริทัศน์, 2561).
- แสง อุดมศรี. *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย. *ทุน วัง คลัง (ศักดิ์) นา: สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2564.
- อาสา คำภา. *กว่าจะครองอำนาจนำ: การคลี่คลายขยายตัวของเครือข่ายในหลวงภายใต้ปฏิสัมพันธ์ชนชั้นนำไทยทศวรรษ 2490-2530*. นนทบุรี: ฟาเดียวก้น, 2564.
- แอนเดอร์สัน, เบเนดิกต์. *บ้านเมืองของเราลงแดง: แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร 6 ตุลา*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.

บทความวารสาร

- นนทวุฒิ ราชกาวิ. “ความเชื่อแบบพุทธไทยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ช่วง พ.ศ. 2508 - 2519.” *วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์* 1, ฉ.2 (ตุลาคม 2557-มีนาคม 2558): 101-139.

ภูมินทร์ วาดเขียน. “คณะสงฆ์สร้างชาติในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 - 2487.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้* 10, ฉ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 198-220.

วัลลภ มยุรา. “ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา อำนาจทางการเมือง และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง: กรณีศึกษาคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย.” *วารสารสิทธิและสันติศึกษา* 3, ฉ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 57-92.

วิทยานิพนธ์

กิติรัตน์ สีหพันธ์. “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

กริช ภูมียามา. “การจัดความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในประเทศไทยศึกษากรณีการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2564.

นนทวุฒิ ราชกาวิ. “ความเชื่อแบบพุทธไทยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ช่วง พ.ศ. 2508 - 2519.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.

นภนาถ อนุพงศ์พัฒน์. “ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ปฐม ตาคะนายนันท์. “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

พัชรลดา จุลเพชร. “แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทยพ.ศ. 2475 - 2500.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

พระประหยัด จรูญ. “การบริหารจัดการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2548.

พระมหาวรชัย กลิ้งโพธิ์. “การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

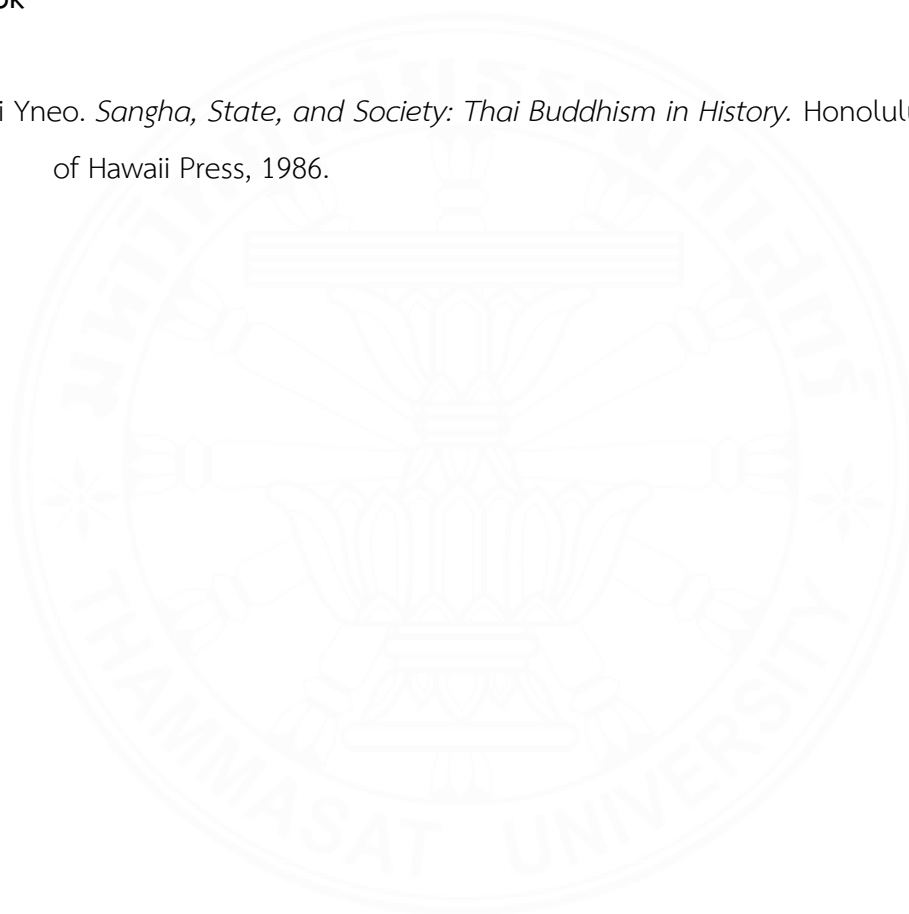
- พาสนา กิจถาวร. “บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- ภัทรพร ช่างแก้ว. “พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- วิศรุต บวงสรวง. “ศาสนวัตถุกับอุดมการณ์กษัตริย์นิยมไทย พุทธศตวรรษ 2410 - 2540” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2562.
- ศรัญญู เทพสงเคราะห์. “กระบวนการกำหนดนโยบายที่ดินในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553.
- ศิริพร เตชะอุดมเดช. “การบริหารจัดการที่ดินตามกฏหมายว่าด้วยคณะสงฆ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-2464).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- สันติ บัณฑิตพรหมชาติ. “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์: ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).
- สายธาร อินทวดี. “บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2445 – 2530.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2533.
- สุปรีย์ ณ นคร. “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์มหานิกายภายใต้อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายในช่วงการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445 – 2484).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2564.
- โสภา ชานะมูล. “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา พ.ศ. 2421-2481.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 253
- อรทัย เทสสิริ. “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

อุทิศ จัณนิพนธ์สกุล. “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2325 - 2453.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2525.

อุษา ชัยโชติชัย. “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปีพ.ศ. 2432 - 2490.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2524.

Book

Ishii Yneo. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*. Honolulu: University
of Hawaii Press, 1986.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตามพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2476

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
1	อยุธยา	ปทุมธานี	วัดคอไห	ลำไทร	ลำลูกกา	1	1
2	อยุธยา	ปทุมธานี	วัดชุมแก้ว	บึงสนั่น	รังสิต	3	2
3	อยุธยา	นครสวรรค์	วัดชุมแก้ว	พยุหคีรี	ตาคลี	3	2
4	อยุธยา	นครสวรรค์	วัดหัวเขา ตาคลี	พยุหคีรี	ตาคลี	3	2
5	อยุธยา	ชัยนาท	วัดศรี มงคล	หาดอาษา	สรรพยา	1	1
6	อยุธยา	ชัยนาท	วัดยาง	หาดอาษา	สรรพยา	1	1
7	อยุธยา	ชัยนาท	วัดคลอง จันทร์	ห้วยงู	บ้านเข็ญ	1	1
8	พิษณุโลก	พิจิตร	วัดเนิน ยาว	ต.หัวดง	ท่าหลวง	3	2
9	พิษณุโลก	พิจิตร	วัดคลอง ข่อย	บางลาย	บางคลาน	3	2
10	พิษณุโลก	พิจิตร	วัดใหม่ สำราญ	ดงตะขบ	บางมูลนาค	3	2
11	พิษณุโลก	อุตรดิตถ์	วัดปากะพี	ท่า มะเฟือง	เมืองพิชัย	3	2
12	พิษณุโลก	ตาก	วัดท่าเตื่อ	บ้านนา	บ้านตาก	2	1

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
13	พิษณุโลก	กำแพงเพชร	วัดพรหม ประดิษฐ์ วังแฉม	วังแฉม	ชาญ	3	2
14	พัยัพ	เชียงใหม่	วัดท่า มะเกี๋ยง	สันทราย	พัวว	1	1
15	พัยัพ	ลำพูน	วัดป่าเปา	ท่าปลาดุก	เมืองลำพูน	2	1
16	พัยัพ	แพร่	วัดสูงเม่น	สูงเม่น	สูงเม่น	1	1
17	พัยัพ	แพร่	วัดนาลาว	หัวฝาย	สูงเม่น	1	1
18	พัยัพ	แพร่	วัดปาก พวก	เด่นชัย	สูงเม่น	3	2
19	พัยัพ	แพร่	วัดเหล่า เหนือ	บ้านเหล่า	สูงเม่น	2	1
20	พัยัพ	แพร่	วัดเวียง สันทราย	บ้านเอ็ง	ร้องกวาง	1	1
21	พัยัพ	ลำปาง	ศรีล้อม	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	2	1
22	พัยัพ	ลำปาง	ท่ามะโอ	เวียงเหนือ	เมืองลำปาง	2	1
23	นครราชสีมา	ชัยภูมิ	วัดรังสี	นาเสียว	เมืองชัยภูมิ	2	1
24	นครราชสีมา	ชัยภูมิ	วัดสิงทอง	หนองนา แซง	เมืองชัยภูมิ	2	2
25	นครราชสีมา	ชัยภูมิ	วัดโนน จาน	ละหาน	จัตุรัส	2	1
26	นครราชสีมา	ชัยภูมิ	วัดละหาน	ละหาน	จัตุรัส	2	2

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
27	นครราชสีมา	บุรีรัมย์	วัดบ้าน สวายจิก ใต้	สวายจิก	บุรีรัมย์	2	2
28	นครราชสีมา	ร้อยเอ็ด	วัดโพธิ์ศรี ม่วงลาด	ม่วงลาด	เมืองร้อยเอ็ด	2	2
29	นครราชสีมา	มหาสารคาม	วัดบ้าน ดอนยา นาง	อุมเม่า	ยางตลาด	3	2
30	นครราชสีมา	มหาสารคาม	วัดบ้านนา จาน	ไผ่	หลุบ	3	2
31	นครราชสีมา	อุบลราชธานี	วัดบ้านจิก	ไม้กลอน	ขุขะ	2	2
32	นครราชสีมา	อุบลราชธานี	วัดบ้าน โนนสูง	นาวัง	บุง	2	2
33	นครราชสีมา	อุบลราชธานี	วัดบ้านท่า ยางชุม	คำพระ	บุง	3	2
34	นครราชสีมา	อุบลราชธานี	วัดบ้านหัว ตะพาน	หัวตะพาน	บุง	3	2
35	นครราชสีมา	อุบลราชธานี	วัดบ้าน เหล่าฝ้าย	ดงแคน	ลุมพุก	3	2
36	อุดร	อุดรธานี	วัดบ้าน หนอง สวรรค์	เชียงพน	หมากแข้ง	3	2
37	อุดร	อุดรธานี	วัดศรี สว่าง	โนนสัง	หนองบัวลำภู	3	2

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
38	อุดร	หนองคาย	วัดแก้ว พิจิตร	ท่าบ่อ	ท่าบ่อ	3	2
39	อุดร	นครพนม	วัดโพธิ์คำ	น้ำก่ำ	ธาตุพนม	3	2
40	อุดร	ขอนแก่น	วัดสว่าง โพธิ์ศรี	จระเข้	พระลับ	2	2
41	อุดร	ขอนแก่น	วัดสว่าง	พระลับ	พระลับ	2	2
42	อุดร	ขอนแก่น	วัดบ้าน หนองกุง	พระลับ	พระลับ	2	2
43	อุดร	ขอนแก่น	วัดบ้าน ห้วยอ้าย เต็น	น้ำพอง	น้ำพอง	2	2
44	อุดร	ขอนแก่น	วัดธรรม ศรีสอาด โนนแพง	บ้านเรือ	ภูเวียง	2	1
45	อุดร	เลย	วัดโพธิ์ศรี	ตี้ว	กุดป่อง	1	1
46	อุดร	เลย	วัดศรีธรา ราม	ก้างปลา	กุดป่อง	1	1
47	อุดร	เลย	วัดศรีสุขมั่ง	นาอ้อ	กุดป่อง	3	2
48	ปราจีน	ฉะเชิงเทรา	ประตูน้ำ คลองท่า ไข่	ท่าไข่	เมือง ฉะเชิงเทรา	3	2
49	ปราจีน	ฉะเชิงเทรา	วัดท่าไทร	เกาะขนุน	พนมสารคาม	2	2
50	ปราจีน	ฉะเชิงเทรา	วัดวังเย็น	วังเย็น	บางคล้า	2	2

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
51	ปราจีน	ฉะเชิงเทรา	วัดปากคลองกก สับ	เตาสุรา	บางคล้า	2	2
52	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดโรง เกวียน	ดงพราหม	เมือง ปราจีนบุรี	3	2
53	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดดง ขวาง	ดงขี้เหล็ก	เมือง ปราจีนบุรี	3	2
54	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดคลอง คล้า	ดงบัง	ประจันตคาม	3	2
55	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดพุทธิ สาร	หนองน้ำ ใส	อรัญญ ประเทศ	3	2
56	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดสระดู่	นาแหม	กบินทรบุรี	3	2
57	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดรัตนชม ภู	วังดาล	กบินทรบุรี	3	2
58	ปราจีน	ปราจีนบุรี	วัดพันธุ์ศรี	นาดี	กบินทรบุรี	3	2
59	ราชบุรี	ราชบุรี	วัดอ้อนาง เขียว	กลับใหญ่	บ้านโป่ง	3	2
60	ราชบุรี	ราชบุรี	วัดจระเข้ เผือก	จระเข้ เผือก	เมือง กาญจนบุรี	3	2
61	ราชบุรี	เพชรบุรี	วัดเขา ย้อย	เขาย้อย	เขาย้อย	3	2
62	ราชบุรี	เพชรบุรี	วัดตำหรุ	ตำหรุ	ท่าช้าง	3	2
63	ราชบุรี	สุพรรณบุรี	วัดโคกโค เฒ่า	โคกโคเฒ่า	ท่าพี่เลี้ยง	3	2

ที่	มณฑล	จังหวัด	ชื่อวัด	อำเภอ	ตำบล	เนื้อที่ (เส้น)	
						ยาว	กว้าง
64	ราชบุรี	สุพรรณบุรี	วัดทุ่งเข็ญ	ทุ่งคอก	สองพี่น้อง	3	2
65	นครศรีธรรมราช	สงขลา	วัดหัวคู้	คลองแดน	ระโนด	3	2
66	นครศรีธรรมราช	สงขลา	วัดพระบาท	บ้านพรุ	หาดใหญ่	3	2
67	นครศรีธรรมราช	สงขลา	วัดศาลาโพธิ์	บ้านห่าน	หาดใหญ่	3	2
68	นครศรีธรรมราช	สงขลา	วัดโคกเหวเรียง	ทุ่งลาน	หาดใหญ่	3	2
69	นครศรีธรรมราช	สงขลา	วัดเนินพิจิตร	พิจิตร	หาดใหญ่	3	2
70	นครศรีธรรมราช	พัทลุง	วัดกลาง	ร่มเมือง	คูหาสวรรค์	2	2
71	นครศรีธรรมราช	สุราษฎร์ธานี	วัดตรณาราม	ท่าข้าม	ท่าข้าม	3	2
72	ภูเก็ต	พังงา	วัดนากลาง	นากลาง	ตะกั่วทุ่ง	3	2
73	ภูเก็ต	พังงา	วัดประพาสประจิมเขตร	ท้ายช้าง	ท้ายช้าง	3	2
74	ภูเก็ต	พังงา	วัดบางม่วง	บางม่วง	ตะกั่วป่า	3	2